

4

รณเรียมกุลสตรีวังพ

กับ

แห่มโคล

370.9
ต321ร
ร.3

โดย ต.ประทีปปะเล

ไมตรีสาส์น

2217 Jule St.

St. Joseph, 35, Mo. Jan. 16, 1945

To All My Beloved Pupils in Siam :—

How I long to meet you all once more. I have recently had the great pleasure of receiving several letters from you. And every one was read with delight and a prayer of thanks to our blessed Lord for His care for you all during this awful time of suffering in your country. I wish I could write a personal letter to each of you, but as I cannot do that let me tell you of a lovely dream I had lately. I was asleep in my own room here in St. Joseph, but you all came to me, each having the same dear face I learned to know and love in our Wang Lang School. An invitation had come to the school to go somewhere and we were all getting ready to go, helping each other to dress and were laughing and chatting; we examined each others clothing, and among you all was our dear Maa Tow and some others who have been in the Spirit world forty years or more. But in my dream we did not leave Wang Lang. You all vanished and I awakened to a new day, but with the new picture of you all in my memory.

At the close of 1941 I sent a bunch of Christmas letters and early the next year they all came back, and so the long silence began, and how you have all suffered, and I wish ad been young enough and strong enough to have spent these ive years with you. I rejoice that now you are all free again.

Not free from poverty, sickness and distress of many kinds, but free to begin again a new life that if you will accept this new life as the gift from our Father, God, with faith and trust in our Lord Jesus Christ, you will be given strength and wisdom to step out of your misery into the victory that "Overcometh the World." I wish we could all begin to live again in Wattana. You all know that Wattana means progress, every day learning to step out of our own foolish selves into the wisdom and wealth that our Lord has shown that He has for us. But dear girls, all He asks of us to do is to believe that He is walking with us and carrying for us every burden that is too heavy for us to carry.

This letter is for you all. All the girls in all Siam who ever came to Wang Lang or Wattana. But I am sending this letter to Maa Tardt, and I believe that in some way she will get a copy of it to you all.

My health is still wonderfully good, although, as perhaps you know I have already been given ninety-one years in this beautiful world God has given us. Goodbye; and goo bye means "God be with you"

From your loving teacher friend.

Enda Cole

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

กับ

หม่อมโคก

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพมหานคร 10110

โดย

ค. ประทีปเสนา

15 พ.ย. 2520

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๘๐๐ เล่ม

๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๒๐๐๐ เล่ม

๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

สงวนลิขสิทธิ์

A

66227

หนังสือเล่มนี้อุทิศ

แด่

อาจารย์ทศพรภักของข้าพเจ้า

เอ็ดนะ เซระ โคล์

ผู้ประสทาการศึกษาแก้ไข้วังหลังและวัฒนา ฯ

ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๙๕-๑๙๒๓

สารบัญเรื่อง

หน้า

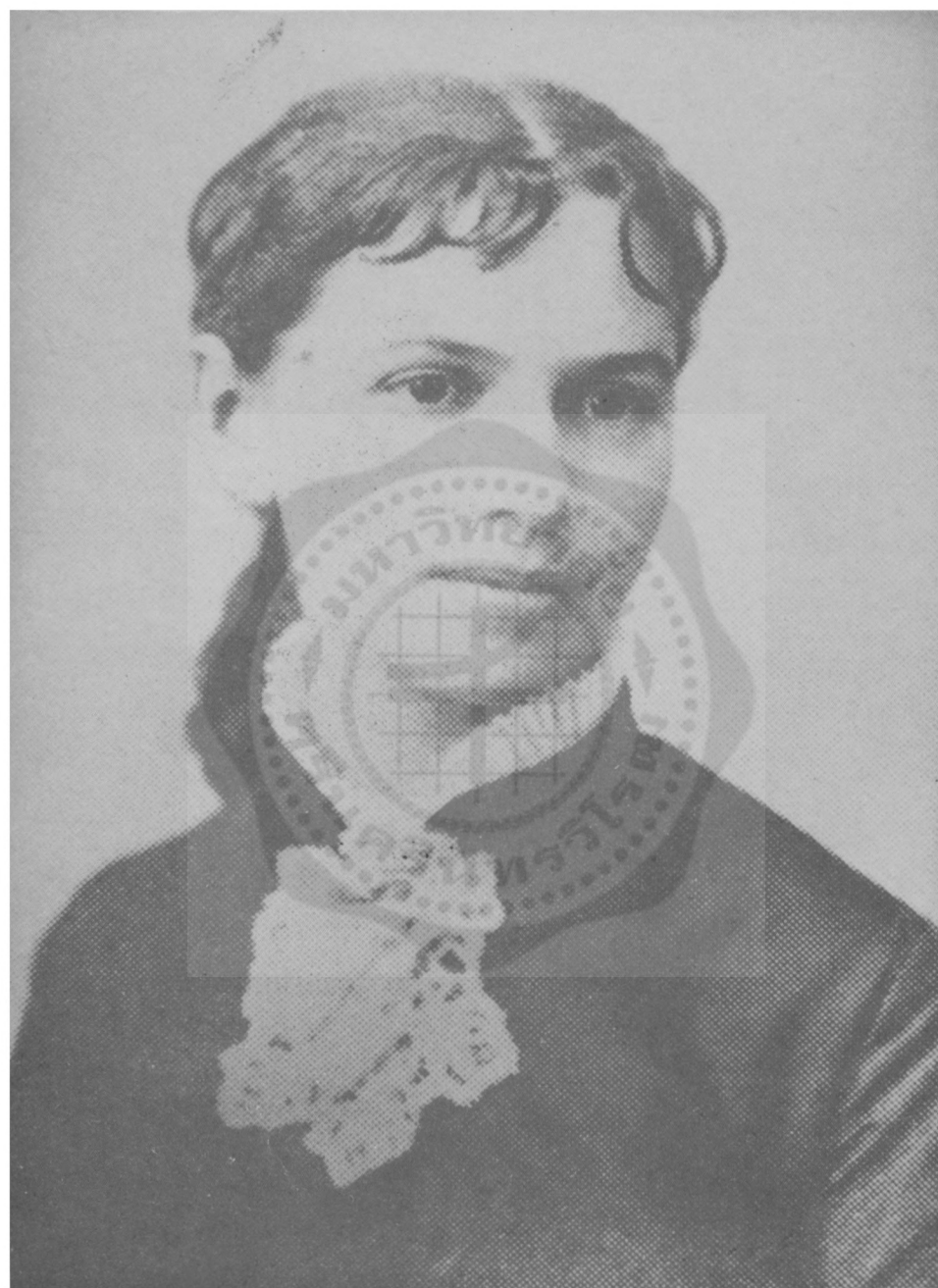
๑. กำหนดการศึกษาในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง.....	๑ - ๑๖
๒. ขยายการศึกษา.....	๑๗-๒๖
ก. อนุบาลโรงเรียน.....	
ข. โรงเรียนอนุบาลสถาน สาขาแรก.....	
ค. เนตรนารี (Girl Scouts) รุ่นแรก.....	
๓. การศึกษาภายนอกสถานที่.....	๒๗-๔๑
๔. การอบรมศีลธรรม.....	๔๒-๔๕
๕. การฝึกหัดงาน.....	๔๖-๕๒
๖. การดัดนิสัย.....	๕๓-๕๗
๗. การเล่น.....	๕๘- ๖๐
ก. วันคริสตมาส.....	
ข. การแสดงละครประจำปี.....	
๘. งานปีของโรงเรียน.....	๖๑ - ๖๘
๙. งานของชาติ.....	๖๙ - ๘๑
ก. งานออกเรือน.....	
ข. งานเฝ้าพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระ- จุลจอมเกล้า ฯ	
ค. งานราชาภิเษก.....	
ง. งานมหาสงคราม.....	
จ. งานแจกอาหารคราวน้ำท่วม พ.ศ. ๒๔๕๗	
ฉ. งานต้อนรับเจ้าฝรั่งต่างประเทศที่วังบางปะอิน	

๑๐. การส่งเสริมภายนอก.....	๘๒-๘๗
ก. การแสดงภาพยนตร์ ครั้งแรก.....	
ข. สมาคมสตรีไทย สมาคมแรก.....	
ง. หนังสือพิมพ์รายเดือน ฉบับแรก.....	
๑๑. การสร้างวัฒนาวิทยาลัย.....	๘๘ - ๙๒
๑๒. จริยวัตรของมิสโคล์.....	๙๓ - ๑๑๒
๑๓. เมื่อดิฉันพบมิสโคล์ที่อเมริกา.....	๑๑๓-๑๒๔
๑๔. ประวัติของคุณครูสุวรรณ วิภาชน์ วิทยาสีทธิ์.....	๑๒๕-๑๒๗
๑๕. ประวัติของ มิสอลิซ เจ. เอลินวูด.....	๑๒๘-๑๓๐
๑๖. ความหลัง-วังหลัง.....	๑๓๑-๑๔๓
๑๗. บันทึกของผู้ประพันธ์.....	๑๔๔-๑๔๖

แหม่มเฮ้าส์

ด้านหลัง มิสเอดน่า ซาร่าห์โคล์ ผู้ให้การศึกษาแก่เด็กหญิงไทยถึง ๔๕ ปี

กำเนิดของการศึกษาในโรงเรียน กุลสตรีวังหลัง

—๑—

ในสมัยก่อนการศึกษาของประเทศไทยแพร่ไป คือราว พ.ศ. ๒๔๐๐ โรงเรียนสำหรับสอนกุลบุตรและธิดาอย่างสมัยปัจจุบัน ยังไม่มี เด็กไทยได้อาศัยเรียนหนังสือไทยตามวัด มีพระสงฆ์เป็น อาจารย์บอกให้เขียนอ่านและจารหนังสือพระธรรมเป็นต้น ต่อเมื่อ ศาสนทูตอเมริกันเริ่มเข้ามาเผยแผ่พระคริสต์ศาสนาในเมืองไทย จึงได้เปิดโรงเรียนสอนหนังสือจำเพาะแต่เด็กชายก่อน

ในสมัยใกล้ ๆ กันนั้นผู้ปกครองที่พอมีอันจะกิน นิยมนำ บุตรหญิงไปฝากไว้กับเจ้านายหรือขุนนางผู้มีวาสนาให้รับใช้ และ เรียนการบ้านการเรือนและกิริยามารยาทของผู้ดี ไม่มีความนิยมให้ เด็กหญิงได้เล่าเรียนวิชาหนังสือ ด้วยพากันมองเห็นภัยอันจะพึงมีแก่ จรรยาของเด็ก คือริเขียนจดหมายโต้ตอบกับชายที่รัก แล้วเกรงว่า จะเสียคน เด็กหญิงจึงไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือไทย เว้นไว้แต่ สตรีชั้นสูงศักดิ์ซึ่งมีการระแวดระวังภัยชนิดนี้อย่างมั่นคงแล้ว ก็ได้ รับการสอนให้เขียนอ่านอยู่แต่ในเคหสถานบ้านเรือนของตน

กาลต่อมาราว พ.ศ. ๒๓๙๕ ศาสนทูตอเมริกันเห็นว่าเด็ก หญิงไทยควรจะได้รับการศึกษาวิชาหนังสือด้วย เมื่อสตรีชาวอเมริกันมองเห็นความสำคัญข้อนี้ ก็เริ่มทำความรู้จักกับหญิงชาวบ้าน ใกล้เรือนเคียงชักชวนให้มาหัดเย็บเสื้อ ชักฟอก และรีดผ้า ใน ขณะเดียวกันให้ดัดอ่านหนังสือไปด้วย ต่อมาเมื่อมีความคุ้นเคยสนิทสนม มากขึ้น เขาก็นำบุตรหลานมาให้รู้จักกับชาวอเมริกัน ชาวอเมริกัน

ก็ไม่ปล่อยให้เสียโอกาส ีรบบเด็กเหล่านั้นมาแนะนำให้เรียนหนังสือไทย และหนังสืออังกฤษบ้าง เด็กเหล่านั้นเป็นที่เขมนมของชาวบ้าน แต่ความที่ใหม่ต่อการชนิดนี้จึงไม่เป็นการง่ายสำหรับชาวอเมริกันที่จะดึงเหนี่ยวให้คนนิยมเรียนหนังสือ มีเรื่องเล่าว่า เขาต้องการทำการชักชวนอย่างมาก บางรายถึงกับต้องจ้างให้เรียน หรือมีของล่อให้มาเรียนโดยไม่คิดมูลค่า แล้วมีหน้าที่ยังต้องเลี้ยงดูอีก นักเรียนที่ยอมมาโดยมากเป็นลูกหลานของคนไทยหรือจีนที่รับจ้างทำงานอยู่ในวงการของมิชชัน ไม่ใช่เด็กหญิงชั้นสูงศักดิ์หรือบุตรผู้มีตระกูลมั่งคั่ง แต่ถึงกระนั้นเด็กที่ยอมเรียนก็เพราะเขามีความตั้งใจเรียนการฝีมือเย็บปักถักร้อย ชักเส้น รีดผ้ามากกว่าเรียนอ่านเขียนหนังสือ

กลุ่มเด็กที่มาเรียนเหล่านี้ แล้วแต่อาจารย์ผู้สอนพำนักอยู่ที่ใด ก็เรียนกันในสำนักของอาจารย์นั้น เช่นหมอปดัดเลย์ และภรรยาเดิมทีเดียว พักอยู่ในเรือนเล็ก ๆ ใกล้โบสถ์ซังตาครูซ ตำบลกุ๊กจีน, ธนบุรี ก็เรียนกันที่นั่น ครั้นครอบครัวนี้ย้ายบ้านไปอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ใกล้บ่อมิววิชาเยนทร์ซึ่งเป็นทรงพระกรุณาให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ตลอดชีวิต ก็เปิดห้องสอนเด็กนักเรียนที่นั่นอีก แม้ว่าภรรยาของหมอจะสิ้นชีพ ณ ที่นั่น หมอก็ยังควบคุมสอนโรงเรียนน้อย ๆ นั้นต่อไปอีกสองปีจนครบกำหนดลาไปพักผ่อนที่อเมริกาแล้ว จึงฝากโรงเรียนให้ครอบครัวอาจารย์แม็ตตูน ที่ออกมารับงานแทนนั้นรับช่วงสอนต่อไปที่บ้านพักของตน ตำบลสำเหร่, ธนบุรี ณ ที่นั่นแหละเขาได้รับเด็กชายเข้าเรียนด้วย แต่ให้อยู่ประจำ จึงกำเนิดของโรงเรียนชาย คือโรงเรียนคริสเตียนสำเหร่ได้ปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ของโรงเรียนกรุงเทพ ฯ คริสเตียน วิทยาลัย, พระนครสมัยปัจจุบัน

ดิฉันผู้รับบันทึกตอนนี้อาจารย์ เบอร์ ขอโอกาสจดความหลังของโรงเรียนกรุงเทพ ฯ คริสเตียนวิทยาลัย ไว้เป็นที่ระลึกของดิฉันดังนี้ คือบิดาของข้าพเจ้า ครู แนน เป็นเด็กชายคนหนึ่งที่มีโชคได้เป็นนักเรียนรุ่นแรกในสมัยของอาจารย์ แม็ตตูน ผู้บุกเบิกการศึกษาให้แก่เด็กชาย

สตรีอเมริกันสามท่านคือแฮมม พลัดเลย์ แฮมมแม็ตตูน และแฮมม เจ. ที. โจนส์ ได้พยายามวางรากการศึกษาสอนเด็กหญิงก่อนหลายปีจนมีชื่อเสียงเลื่องลือไปในหมู่มหาชน แล้วทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้า เมื่อทรงเข้าพระทัยดีถึงกิจกรรม และจิตใจของหญิงชาวอเมริกัน ก็ทรงรับสั่งให้เข้าไปสอนในพระบรมมหาราชวังด้วย สตรีทั้งสามได้ผลัดเปลี่ยนกันไปสอนเจ้าจอม และสตรีสูงศักดิ์ ในขณะที่เดียวกันก็มีได้ทอดทิ้งกลุ่มนักเรียนที่ตนได้เริ่มขึ้นก่อนแล้ว ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๓๕ (พ.ศ. ๒๓๗๘)

เมื่อโรงเรียนประจำสำหรับเด็กชายได้ตั้งขึ้นแล้วที่ตำบลสำเหร่ เรืองกลุ่มนักเรียนหญิงจึงจำต้องแยกจากกลุ่มเด็กชายที่ตรงนี้ก็พอดีหมอเข้าสักลับจากพักผ่อน และพาเจ้าสาวสวย และเงินจัดในการสอนโรงเรียนพิเศษจำเพาะกุลสตรี (ในอเมริกา) ออกมาด้วย

พ.ศ. ๒๔๐๙ เป็นวาระเริ่มหรือกันจะเปิดโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงชั้นสักแห่งหนึ่งในพระมหานคร ล่วงจากวันหรือนั้นมาถึง ๔ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๑๓ (ค.ศ. ๑๘๗๐) จึงได้ซื้อที่ดินแปลงเล็กแห่งหนึ่งในตำบลที่ตั้งพระราชวังหลัง ซึ่งอยู่ริมฝั่งขวาแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ปากคลองบางกอกน้อยลงมาไม่มาก อาจารย์ยอร์ชเป็นผู้จัดการก่อสร้างขึ้น แต่น่าเสียดายที่เนื่องด้วยอนาภัยไม่ดีอาจารย์และภรรยาต้องกลับไปประเทศอเมริกาเสียก่อน เห็นตึกนั้น

เสร็จแล้ว หมอและ มิสซิสเฮาส์ ได้รับช่วงงานนั้นเรียไรเงินจากประเทศอเมริกามาก่อนเป็นตึกสองชั้น ในสมัยนั้นตึกย่อมจัดว่าเป็นสถานสง่างาม และชวนชนให้นิยมชมชอบ ชาวคณะได้สตรีอเมริกันชื่อ แอนเดอร์สัน มาเป็นอาจารย์สอนใน พ.ศ. ๒๔๑๘ (ค.ศ. ๑๘๗๕) สถานศึกษานี้ต่อ ๆ มาได้นามตามตำบลที่ตั้งซึ่งแทบทุกคนรู้จัก คือ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

นักเรียนชุดแรกสิบหรือสิบห้าคนที่ได้เข้ามาศึกษาเป็นล่ำเป็นสันอยู่ในโรงเรียนกินอยู่หลับนอนเล่าเรียนเสร็จจนนี้ เป็นเด็กซึ่งคณะ มิชชันนารี ได้สอนในบ้านของตนเอง พอมีโรงเรียนขึ้นก็แนะนำให้ไปรวมอยู่ในสถานเดียวกัน จวบต้นเป็นโรงเรียนราษฎร์สำหรับสอนเด็กหญิงโรงเรียนแรกในกรุงเทพฯ ฯ หรือจะว่าโรงเรียนเดียวในประเทศไทยก็ไม่ผิด

มิสแอนเดอร์สัน จัดการและสอนอยู่ได้ปีเดียวก็แต่งงานกับอาจารย์ อ.บ. นอยส์ แล้วย้ายไปอยู่เมืองกวางตุ้ง มิสกริมสเค็ค ได้มารับช่วงต่อไป ส่วน มิสซิสเฮาส์ ผู้นำคนสำคัญของโรงเรียนนี้เป็นคนมีนิสัยน่ารัก ใครรู้จักก็ชอบ ทั้งเจ้านายและข้าราชการ เป็นต้นท่าน พระยาสूरศักดิ์มนตรี (แสง ฐุโธ) นับถือและไว้น้ำใจชวยอมมอบธิดา ๔ คน ให้เข้าศึกษาและอบรม ต่อมาเกิดสุขภาพไม่ค่อยจะดี ไม่สามารถจะทำการต่อไปได้ จึงจำต้องลากลับไปอยู่ประเทศอเมริกาใน พ.ศ. ๒๔๒๐ (ค.ศ. ๑๘๗๗) และหมอ เฮาส์ ซึ่งเป็นนายแพทย์ผู้ชวยเสี่ยง และประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ต้องกลับไปเสียด้วย และโดยความอาลัยและใคร่ที่จะเห็นการศึกษาฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมของประเทศไทยเจริญขึ้น ท่านได้ชักชวนเอาชายหนุ่มสองคนไปด้วย คือ นายกรมมาตยกุล ภายหลังได้มีบรรดาศักดิ์เป็น พระยาวินิจ ๙ แห่งกระทรวง

ธรรมการ และ นายบุญถ้วน บุญอิต ซึ่งเป็นบิดาของนายแพทย์
เบนทูล บุญอิต นับเวลาที่หมอลือเขาได้อยู่ในประเทศไทยได้ ๓๐ ปี

ฝ่าย **มิสกริมสะเต็ค** นั้นอยู่ในประเทศไทยได้ปีเดียว ก็ต้อง
กลับไปอเมริกา จึงได้ **มิสคอเบน** มาแทน แต่นางสาวผู้นี้ได้ทำการสม-
รสกับ **อาจารย์แมคคอลลี** ในปีที่มาถึงนั่นเอง แล้วสภามิชชันในประ-
เทศอเมริกาได้จัดส่ง **มิสคอลด์เวล** เข้ามาประจำการในโรงเรียนนี้
แทน ตามรายงานของนางสาวผู้นี้ว่า โรงเรียนได้เจริญขึ้น ในปีนั้น
มีนักเรียน ๒๙ คน รายจ่าย ๔๙๐ เหรียญทอง รายรับ ๔๐ เหรียญ
ทอง แต่นักเรียน ๒๙ คน กับรายจ่ายท่วมรายรับกว่า ๑๐ เท่านี้
ไม่สามารถตั้งเหนียวหัวใจของเขามิให้ทำการสมรสกับ **อาจารย์คัล-**
เบิตซ์ ในไม่กี่เดือนที่ย่างถึงกรุงเทพฯ

แล้ว **มิสฮาดเวล** กับ **มิสออมสะเต็ค** ได้ออกมารับงานโรง
เรียนต่อไป ส่วน **มิสออมสะเต็ค** นั้นภายหลังได้แต่งงานกับ**อาจารย์**
เจ. เอ. เอกิน สรุปรายของโรงเรียนตั้งแต่เริ่มเปิดจนถึงบัดนี้เป็นเวลา
๑๐ ปี มีข้อสังเกตว่าได้เปลี่ยนอาจารย์ผู้ปกครองถึง ๗ คน การงาน
จึงต้องกะปลุกกะเปลี่ยเป็นธรรมดา

ในระยะ ๑๐ ปีแรก มีครูไทยผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ช่วยอาจารย์
อเมริกันได้ทำให้โรงเรียนเจริญขึ้นสูงขึ้นอันรุ่งเรือง คือ **นางถ้วน**
มารดานายบุญถ้วน บุญอิต ผู้ปกครองของเด็กนักเรียนเห็นความ
สามารถทั้งในทางสอนหนังสือและการอบรมเด็ก จึงผิดมีอันจะกิน
เกิดศรัทธากันมาก ในการที่จะฝากบุตรหญิงเข้าศึกษาในโรงเรียน
ประจำของชาวต่างประเทศ ครูอเมริกันก็พากันยินดีรับนักเรียนที่
สัญญาจะเรียนอยู่สามปีถึงห้าปี โดยมีไซให้เรียนเปล่าเท่านั้น แต่จัด
หาเครื่องนุ่งห่มให้เสร็จด้วย ก็เป็นผลสำเร็จตามความประสงค์ของ
มิชชันนารีชาวอเมริกัน คือเด็กหญิงได้เรียนจนจบวิชาชั้นประถม

ศึกษาของสมัยนั้น ทั้งได้เรียนเย็บปัก ถักนิตติ้ง และโครเช และมีเวอร์ผลัดเปลี่ยนกันไปจ่ายตลาด ซื้ออาหารมาสำหรับหัดหุงต้มรับประทาน มีแม่ครัวเป็นผู้จัดการ สิ่งที่เคยขว้างจะขีดหน้าชูตาอยู่มากในเวลานั้นก็คือ เด็กหญิงที่เรียนในโรงเรียนฝรั่งราว ๓๐ คนพูดภาษาอังกฤษได้ฟุดฟิดฟอດแฟด ทำให้ผู้ที่ได้ยินได้ฟังฟังอยู่มากรู้ว่าเป็นเด็กฉลาดคมคายนักหนา แต่สิ่งที่คณะมิชชันนารีพอใจและอึ้งใจเป็นที่สุดนั่นคือ มีนักเรียนบางคนได้ความรู้และเกิดความเลื่อมใสในคริสต์ศาสนา แล้วเปลี่ยนใจขอเข้าเป็นคริสต์ศาสนิกชน

ในระยะ ๑๐ ปีแรกของโรงเรียนมีเหตุการณ์ซึ่งทำให้ขึ้นชื่อลือนามอยู่อย่างหนึ่ง คือ เมื่อประจวบครบรอบหนึ่งร้อยปีของกรุงเทพมหานคร ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้มีงานฉลองอย่างมโหฬารขึ้นกลางพระนคร ที่ท้องสนามหลวงจัดเป็นร้านแสดงศิลปกรรมของชาวไทยและต่างประเทศ เป็นครั้งแรกที่สะสมและเลือกเฟ้นพันธุ์ไม้ และสัตว์ของประเทศไทยออกแสดง สิ่งเหล่านั้นได้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ขึ้นแต่บัดนั้นมา ในงานนี้ ทรงส่งเสริมการสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศ และการศึกษาของเด็กไทยเบื้องต้น โรงเรียนกุลสตรีวังหลังของคณะมิชชัน ได้รับพระมหากรุณาชักชวนให้เตรียมการฝีมือ เช่น เครื่องปัก เครื่องถัก และเครื่องเย็บต่างๆ เข้าตั้งแสดงในร้านส่วนพระองค์ ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี คือ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า แห่งรัชกาลที่ ๘ ที่ ๙ เมื่อเสร็จงานแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระบรมราชเทวีทรงชมเชยและโปรดมาก จึงทรงซื้อทั้งหมด และพระราชทานเหรียญเงินเป็นรางวัลแก่โรงเรียน ซึ่งบัดนี้ยังอยู่ในความควบคุมของ **มิสออมตะเตด**

พ.ศ. ๒๔๒๘ (ค.ศ. ๑๘๘๕) นางตัวน ผู้เป็นครูดีและแม่บ้านที่สามารถมาช้านานได้ลาออกจากโรงเรียน ส่วนนักเรียนรุ่นใหญ่ที่นับถือรักใคร่ ก็พากันออกตามนางตัวนไปด้วย ข้า **มิส-ออมสะเต็ค** ซึ่งเป็นอาจารย์อเมริกันอยู่คนเดียวก็บังเอิญสุขภาพไม่ดีต้องลากลับไปอเมริกา เพราะหัดวิชาตาของโรงเรียนยังไม่ถึงกับต้องล้มเลิกการศึกษาอภัยยังรากลงจนได้เจริญขึ้นประจวบทันไม้ใหญ่ เพราะว่าในปลายปีนั้นเอง **มิสเอ็ดนะ เอส. โคล** ได้ย้ายมาจากเชียงใหม่ให้รับช่วงโรงเรียนซึ่งร่อแร่จนจะล้มมีล้มแหล่นี่สืบต่อมา

พ.ศ. ๒๔๒๙ (ค.ศ. ๑๘๘๖) หรือระยะ ๑๐ ปีที่สอง มี **มิส เมร์ เจ. เฮนเดอร์สัน** ได้มาร่วมงานกับ **มิสโคล** อีกคนหนึ่ง แต่ภายในปีเดียว นางสาวผู้นี้ก็ทำการสมรสเสียกับ **อาจารย์ ว.ย. แมค-คลัวร์** (ท่านทั้งสองนี้ภายหลังดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ร.ร. กรุงเทพมหานคร คริสเตียนวิทยาลัย ได้ ๒๒ ปี) **มิสโคล** จึงดำเนินงานไปคนเดียว จน พ.ศ. ๒๔๓๐ (ค.ศ. ๑๘๘๗) ได้มี **มิสแวนเอ็มมอน** มาช่วยอยู่ปีเดียวก็แต่งงานเสียกับ **นายเบอร์เกอร์** ในระยะนี้โรงเรียนได้ครุภัณฑ์เพียงพอ กับ **นางเสริม เตียงหยก** มาเป็นผู้ช่วยเหลือในทางโยธาทุกอย่าง และเป็นที่ปรึกษาอยู่ ๑๐ ปี เพราะ **มิสโคล** ยังไม่เข้าใจภาษาไทยและขนบธรรมเนียมของไทยเลย ชาติตัวโรงเรียนก็ทรุดโทรม เครื่องเรือนเครื่องใช้ขาดมือทุกอย่าง เงินรายได้ก็เพียงเดือนละ ๙ บาทเท่านั้น ในระยะนี้ **มิสโคล** มองเห็นว่าคนไทยไม่ใช่คนยากจนคั่นแค่นั้น เขามีพอจ่าย แต่ก็เหมือนกันทั่วไป ถ้าได้แปล่าก็ดีกว่าต้องซื้อ ท่านจึงเปลี่ยนวิธีปกครองโรงเรียนเข้าสมัยปัจจุบันหลายประการ ประการหนึ่ง คือ เลิกวิธีรับนักเรียนกินอยู่หลับนอนเล่าเรียนเปล่า และที่ต้องแถมเครื่องนุ่งห่มพรีนนั้นเสีย จัดโรงเรียนให้น่าพำนักรู้ เสาะหาครูที่สามารถมาสอน ก็จะเป็นที่ชักชวนให้คนไทย

เลื่อมใสในการศึกษายิ่งขึ้น แล้วเรียกค่าเล่าเรียนและเลี้ยงดูเสร็จเดือนละ ๕ บาท เวลานั้นนับว่าแพงมากแก่คนที่ไม่เคยเสียอะไรมาก่อน เทอมแรกของวิธีการปฏิบัติการใหม่จึงทำให้ผู้ปกครองนักเรียนโดยมากไม่พอใจ พวกนี้มาลาบุตรหลานออกเกือบหมด เหลือเด็กเล็ก ๆ อยู่เพียง ๑๖ คนเท่านั้น **มิสโคล** ได้พยายามฝ้อปสรรคต่อไปอีก คราวนี้ได้แต่งตั้ง **นางสาวสร้อย** ซึ่งเคยเป็นนักเรียนในสมัย **มิสออมสะเค็ค** เป็นครู แต่สอนได้ประมาณ ๒ ปี ครูไทยผู้ขึ้นพบเทพบุตรเหมือนกัน คือ **นายบุญย บันสิทธิ์** บุตรชายคนที่สองของนางตัวนครเก่า ตามมายิงเทพศร **มิสโคล** ผู้มีนิสัยไม่ย่อท้อง่าย ๆ ได้สอดส่องหาครต่อไป จึงได้ **นางสาวทิม** มาเป็นครู ท่านผู้ได้รับการฝึกหัดอย่างดีพร้อมกับเป็นคนสันตต่อยด้วยทั้งในทางสอน และทางปกครอง แต่ได้ทำการสอนได้การบังคับบัญชาของ **มิสโคล** ไม่สู้นานนัก ก็มีเหตุต้องลาออก ต่อมาอีก ๑๒ ปี **พระยาวิสุทธ์** แห่งกระทรวงธรรมการ ได้มาขอครูจาก **มิสโคล** ท่านก็ได้แนะนำ **นางทิม** ครูผู้สามารถของท่านไปเป็นผู้จัดการ และอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนรัฐบาล ชื่อ “**สตรีวิทยา**” ซึ่งตั้งอยู่ตำบลตึกดิน ในขณะเดียวกันนั้น **นางสาวเต่า** น้องสาวของ **ครูทิม** กำลังสอนอยู่ในโรงเรียน **กุลสตรีวังหลัง** เมื่อสอนได้ ๑๐ ปีก็ได้ลาออกไปเป็นแม่บ้าน โรงเรียนราชินี

เมื่อ **ครูทิม** ลาออกไปแล้ว **มิสโคล** ได้นักเรียนพวกแรกที่จบหลักสูตรของโรงเรียน คือ **นางสาวสุวรรณ** **นางสาวพลอย** และ **นางสาวแสง** มาเป็นครู ส่วนครูแจ่งแต่งงานไปเสียกับ **นายสวด ขุวิทย์** (ขุนกระสินธุवारานุรักษ์) และ **ครูพลอย** ก็เหมือนกัน ได้พบเทพบุตรของเขาในไม่ช้านัก แต่ **ครูสุวรรณ** ผู้มีนิสัยอ่อนโยน กิริยาสุภาพและวาจาน่าฟังนั้น ได้เป็นมือขวาของ **มิสโคล** และเป็นพรรค

ใคร่นับถือของนักเรียน และผู้ปกครองของนักเรียนต่อมาอีก ๒๑ ปี ๖ เดือน

ในระยะ ๑๐ ปีที่สอง **มิลโคล์** มีความเห็นว่า ควรจะขยายสถานที่และคืบการศึกษาให้กว้างขวางออกไปอีก จึงได้ขอร้องให้คณะมิชชันนารีสองชั้นกับบริเวณทั้งหมดให้เป็นโรงเรียน แล้วขอย้ายอาจารย์อเมริกันผู้สอนศาสนา กับครอบครัวซึ่งมีที่พักอยู่ในบริเวณนี้ออกไปอยู่เสียที่อื่น เพราะการศึกษาเริ่มขยายตัวออกมาก ทั้งชื่อเสียงของโรงเรียนก็ขยายจร มีเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงนิยมชมเชยฝากบุตรธิดาให้เข้าศึกษาในโรงเรียนนี้ ซึ่งสามัญชนเรียกว่า โรงเรียนฝรั่ง **กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์** เป็นเจ้านายองค์แรกที่ทรงพอพระทัยมาก ถึงกับโปรดให้ **หม่อมเจ้าหญิงพรรณพิมล วรวรรณ** พระธิดาองค์ใหญ่มา ศึกษา ร่วมคณะกับ บุตรของสามัญชน ทั้งที่มั่งมีและยากจน โดยทรงปราศจากความรังเกียจเดียดฉันท์ นี่เป็นประวัติการณ์แรกเริ่มแห่งการสหพันธ์ระหว่างเจ้านาย ข้าราชการและสามัญชนได้ร่วมคณะศึกษาเดียวกันได้ความปกครองของคณะมิชชันนารีชาวอเมริกันผู้นิยมความเสมอภาค ภราดรภาพ และอิสรภาพ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๓ (ค.ศ. ๑๘๙๐) **มิสพาคเกอร์** และ **มิส ล.จ. คุปเปอร์** ได้มาเป็นอาจารย์ผู้ช่วย **มิลโคล์** แต่ **นางสาวพาคเกอร์** มิได้ตั้งใจในงานสอนเด็กหญิงไทยเท่ากับสนใจในการรับไปแต่งงานกับ **อาจารย์ อ.ว. คุปเปอร์** พี่ชายของ **มิส ล.จ. คุปเปอร์** นั้นเอง แล้วโรงเรียนจึงได้ **มิสเบตส์** มาช่วยเหลืออยู่อีก ๙ ปี ก็ไปแต่งงานกับ **นายแกลเลต์** รองกงสุลอเมริกันประจำประเทศไทยในขณะนั้น

ฝ่าย **มิส ล.จ. คุปเปอร์** นั้น ได้ร่วมงานกับ **มิลโคล์** สอนศาสนาและวิชาหนังสือแก่นักเรียนอยู่ ในสำนักนี้ถึง ๑๙ ปี นานกว่าคนอื่น ๆ แล้วถูกย้ายไปเป็นผู้จัดการโรงเรียนสตรีของคณะมิชชัน

ในจังหวัดนครศรีธรรมราช อยู่ได้ ๕ ปีก็ถึงแก่กรรมโดยโรคไข้หวัดใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ศพยังบรรจุไว้ที่สุสานในจังหวัดนั้น มีศุภเปอรได้เรียนรู้ภาษาไทยจัดว่าดีพอใช้ทีเดียว ทั้งเป็นคนชำนาญในการสอนวิชาคำนวณกับภาษาอังกฤษแก่นักเรียนชั้นสูง และการฝีมือเย็บปักถักร้อยด้วย ท่านผู้เป็นพ่อถูกเนื้อต้องใจนักเรียนและผู้ปกครองมากมาย ได้เป็นผู้จัดการแทน **มิสโคล์** ทุกครั้งที่ท่านไปพักผ่อนในอเมริกา นักเรียนของ **มิสศุภเปอร** เป็นต้น **คุณหญิงเทียมเพชร** **วิเศษธรรมธาดา** ยังจำอาจารย์ของเขาได้ เมื่อเขาพบปะกันก็ย่อมสนทนากล่าวกย่องอาจารย์ผู้เป็นพี่ด้วยความระลึกถึงคุณงามความดีและคุณวุฒิของท่านอยู่เสมอ

ในระหว่างที่ **มิสโคล์** ดำเนินงานในปลายรอบ ๑๐ ปีที่สองนั้น โรงเรียนได้ขยายตัวขึ้นมาก มีผู้นิยมการศึกษา รีบส่งบุตรหลานเมื่ออายุล่วงแล้ว ๑๐ ปีให้เข้าโรงเรียน จนไม่มีที่เรียนอีกได้ ท่าน **อาจารย์ อ.พี. ดับบลิว** ผู้ที่ชนชาวไทยชื่นชำนายและข้าราชการทั้งคน สามัญในมณฑล ปักใจได้ รู้จักมักคุ้น ทั้งรักใคร่นับถือ มากนั้น ได้ช่วย **มิสโคล์** บอกบุญเรียไรตามสหราชอาณาจักร ได้เงินพอซื้อที่ดินอีกแปลงหนึ่งติดต่อกันทางด้านใต้ แล้วจัดสร้างตึกใหม่ขึ้นอีกหลังหนึ่ง ส่วนชั้นบนใช้เป็นห้องนอน ชั้นล่างใช้เป็นห้องเรียน มีทั้งห้องรับประทานอาหารและโรงครัว และสนามเล็ก ๆ พอนักเรียนวิ่งเล่นได้เมื่อเวลาเลิกเรียน ทั้งใช้เป็นที่พักสำหรับตากผ้าผ่อนที่หลับที่นอนของนักเรียนทุกวันพร ซึ่งยกเว้นเสียทั้งวันไว้สำหรับทำความสะอาดของครอบครัว ต่อมาไม่กี่ปีก็ได้เงินพอสร้างเขื่อนด้านหน้าและสะพานน้ำ ซึ่งเป็นที่สำหรับนั่งเล่นเย็น ๆ ของนักเรียน และด้านข้างกับด้านหลังก็ก่อเป็นกำแพงสูง คุ่มหญ้าได้ทั้งมวล ในตอนนี้รายได้ของนักเรียนที่เก็บจากค่าเล่าเรียนเดือนละ ๘-๑๐ บาทและ

การฝีมือซึ่งทำวางขายในวังงานปีทุก ๆ ปี นับว่าพอกับรายจ่าย เป็นอันว่าโรงเรียนเลี้ยงตัวได้แต่นั้นมา

พ.ศ. ๒๔๔๐ มีเหตุการณ์สำคัญอุบัติขึ้นแก่ประเทศไทยคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราห์พินิจว่าความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาตินั้น ย่อมเป็นที่ผู้นำได้รู้ได้เห็นแล้วเปลี่ยนแปลงไปตามกาลและสมัย พระองค์ทรงทราบถึงความรุ่งเรืองของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกา โดยทางข่าวสารและบุคคลใกล้ชิด จึงได้ทรงส่งพระราชโอรสและบุตรข้าราชการผู้ใหญ่ไปศึกษาวิชาของชาวตะวันตกอยู่เนือง ๆ เพื่อจะได้กลับมาเป็นประธานในกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ แล้วทรงใคร่จะได้เห็นชัดโดยพระองค์เอง จึงได้ทรงแปรพระราชฐาน เสด็จประพาสถึงยุโรป ซึ่งแต่ก่อนแต่ไรมา ไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดินไทยได้เสด็จทางไกลเท่า นั้น แต่ยังทรงเป็นห่วงราชการงานเมืองในประเทศนัก ก็ประจวบวาระนั้นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทรงเป็นวิระสตรีซึ่งพระองค์ทรงไว้วางพระทัย และเชื่อมั่นในพระปรีชาสามารถของพระองค์ จึงทรงสถาปนาเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร และบริหารราชการแทนพระองค์ในขณะที่เสด็จจากพระนครจนถึงเวลาเสด็จกลับราว ๘ เดือนเศษ

ครั้นเสด็จกลับแล้ว ทรงเห็นว่าประเทศที่เจริญแล้วย่อมไม่กตขี้อ่อนร่วมชาติให้เป็นทาสเป็นบ่าว จึงทรงตราพระราชกฤษฎีกาปล่อยทาส และส่วนวิระสตรีผู้ทรงนำประเทศนั้นทรงยกย่องเป็นพิเศษ จนบันดาลให้เห็นว่า สตรีมีคุณสมบัติไม่แพ้บุรุษ จึงได้ทรงเลื่อมใสในการศึกษาของสตรียิ่งขึ้นตั้งแต่บัดนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เปิดโรงเรียนทั่วพระนคร เรียกร้องและชักชวนเด็กหญิงไทยเข้าศึกษาวิชาสามัญ สิ่งใดที่ “เจ้าว่างามก็งามตามเจ้า” นั้น เป็นเครื่อง

ประจํานิสัยของคนไทยอยู่ด้วยแล้วก็ไม่เป็นปัญหาที่การศึกษาของเด็กหญิงไทยจะไม่บรรลุผลโดยรวดเร็ว

โรงเรียนกุลสตรีวังหลังเป็นสำนักส่งนักเรียนที่จบหลักสูตรให้ไปเป็นครูโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนใหม่ๆ ของรัฐบาล เช่น โรงเรียนสายปัญญา ได้ **ม.ร.ว. เต๋อง สนิทวงศ์** ไปเป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนสตรีวิทยา ได้ **ครูทิม** ไปเป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนราชินี ในสมัย **ม.จ. หญิงมณฑลารพ** เป็นอาจารย์ ได้ **ครูสง่า อินทรเสน** ในสมัย **ม.จ. หญิงพิจิตรจิราภา** ได้ **ครูเทียมเพ็ชร** และ **ครูพิศ** ไปเป็นครูรอง โรงเรียนเขมะศิริ ได้ **ม.จ. หญิงสุบศรีสมร เกษมศรี** เป็นเจ้าของและอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนทัด สิงหเสนี ได้ **ครูถนอมวงศ์** เป็นเจ้าของและผู้จัดการโรงเรียน โรงเรียนศิษย์วัฒนา ได้ **ครูร่มภา (เออน)** ไปเป็นเจ้าของ โรงเรียนผดุงดรุณี ได้ **ครูกิมฮ็อก สุธิดา** โรงเรียนอนุกุลดรุณี ได้ **ครูปลีก อนุวงศ์** โรงเรียนศิษย์วัฒนา ได้ **ครูสุคสวาท วัชรเกียรติ** โรงเรียนสตรีศรีบำรุง ได้ **ครูสาย** เป็นครูใหญ่ โรงเรียนสตรีวรนาถ ได้ **ครูเบญญ พิตลยบุตร** เป็นเจ้าของโรงเรียนเหล่านี้มีชื่อเสียง และมีจำนวนนักเรียนเกินกว่า ๕๐๐ ถึง ๑,๐๐๐ คน ครั้นโรงเรียนมิชชันนารีไปในต่างจังหวัด เช่น เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง น่าน แพร่ พิชณโลก นครปฐม ราชบุรี เพ็ชรบุรี นครศรีธรรมราช และ ตรัง โรงเรียนกุลสตรีวังหลังต้องรับภาระเพาะครูส่งไปให้ทุกปี

มาถึงยุคนี้ การศึกษาของประเทศไทยได้ก้าวหน้าอย่างกว้างขวาง รัฐบาลได้ยกงานแผนกนี้เป็น กระทรวงธรรมการ จัดให้มีการสอบไล่วิชาหนังสือของนักเรียนขึ้นเป็นลำดับ ได้ส่งนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้นมัธยม ๖ และชั้นอื่นๆ ของกระทรวงธรรมการทุกปี มีอยู่คราวหนึ่งที่กระทรวงใคร่จะเปลี่ยนวิธีดำเนินการศึกษา คือให้

นักเรียนหญิงสอบวิชามัธยม หญิง ชาย สอบวิชามัธยมชาย ตีความว่า จะให้ข้อสอบไล่ของเด็กหญิงอ่อนกว่าของเด็กชาย จึงแจ้งมาให้โรงเรียนส่งเด็กเข้าสอบตามแผนใหม่ แต่ **มิสโคล** เมื่อได้รับคำชี้แจงเช่นนั้น ก็ได้มีจดหมายโต้ตอบกับเจ้าหน้าที่สอบไล่ และร้องเรียนต่อท่านผู้ใหญ่ ขอให้ให้นักเรียนของท่านได้สอบวิชา เพื่อมีประกาศนียบัตรเสมอภาคกับนักเรียนชาย หาไม่แล้ว ก็ไม่ประสงค์จะส่งนักเรียนเข้าสอบ ทางเราก็ได้พิจารณาอนุโลมตาม และเป็นกฎของกระทรวงให้สอบวิชาเหมือนกันแต่นั้นมา ท่านผู้อ่านคงเห็นได้ในที่นี้ว่า สมัยนั้น **มิสโคล** มีอิทธิพลเท่าไรในเรื่องการศึกษาของเด็กหญิงไทย ข้าพเจ้าทราบว่าคุณสำคัญ ๆ ในกระทรวงธรรมการได้มาปรึกษาหารือเรื่องวิชาการอยู่บ่อย ๆ อิทธิพลนี้ได้แพร่เป็นเงาตามตัวไปถึงศิษย์เก่าและครูเก่าของโรงเรียนด้วย ไม่ว่าไปตกอยู่ในจังหวัดใด ก็มีผู้มาเชิญชวนให้ไปเป็นครูประจำอยู่ในจังหวัดหรือตำบลนั้น ๆ ข้าพเจ้าอ้างเป็นตัวอย่างได้ เช่น **คุณครูสุวรรณ** ครั้นได้สอนอยู่ในโรงเรียนของเรา ๒๒ ปีแล้ว ได้ลาออกไปทำการสมรสกับ **คุณพระวิภาชวินวิทยาส์** (สังข์ พุกกะเวส) เมื่อคุณพระต้องไปเป็นกรรมการมณฑลจันทบุรี ในสมัย **ม.จ. สฤษดิเดช ชยางกูร** เป็นเทศาณมณฑลจันทบุรีนั้น โรงเรียนสตรีศรียานุสรณ์ แห่งจันทบุรีได้กำเนิดขึ้น โดยคุณครูเป็นอาจารย์ใหญ่คนแรก วันหนึ่งท่านเทศาได้มาชมกิจการของโรงเรียนนั้น ท่านรับสั่งยกย่องว่า “เมื่อหม่อมโคลกับกรรมการช่วยกันสองแรงดังนี้ การศึกษาของเด็กหญิงชาวจันทบุรีคงรุ่งเรือง ไม่ต้องสงสัย”

พ.ศ. ๒๔๔๒ (ค.ศ. ๑๘๙๙) **มิสบิสเชิล** ได้เข้ามาช่วย**มิสโคล** สอนอยู่ได้ประมาณ ๖ ปี นางสาวผู้นี้ไม่สนักตักในภาษาไทยเสียเลย เรียก **ไก** เป็น **ไบ** เรียก **ไบ** เลยเป็น **บ้าย** เรียนเท่าใดก็ว่า

ไม่ได้จึงไม่ค่อยได้สอนอะไรให้เป็นล่ำเป็นสัน สอนได้ก็แต่ภาษาอังกฤษและดนตรี ปิอาโน ประกอบกับสุขภาพไม่สมบูรณ์ จึงเมื่อถึงคราวพักแล้วก็ไม่ได้กลับมาประเทศไทยอีก

พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓) มีนางสาวชื่อ **เอ็ดนะ บรเนอร์** เข้ามาเป็นอาจารย์ผู้ช่วยอีกคนหนึ่ง นางสาวผู้นี้ ข้าพเจ้าจำได้ดีว่าเป็นคนสวยนักหนา แต่งตัวโก้เก๋ ริมฝีปากและแก้มแดงดังลูกตำลึงสุก (โดยธรรมชาติ) อยู่ตลอดเวลา นักเรียนพอใจหลงรักนัก มีวิชาดีปิอาโนเป็นที่หนึ่ง ยังไม่ทันจะได้เรียนรู้ภาษาไทยดี พอจะเข้าทำการสอนในโรงเรียนให้เป็นชั้นเป็นอัน ก็ครบ ๓ ปี พอดีทางโรงเรียนมิชชันในจังหวัดเพชรบุรีขาดอาจารย์ปกครองเลยถูกย้ายไป แล้วไปพบหมอ **บัคเลย์** นายแพทย์หนุ่มประจำการอยู่ ณ โรงพยาบาลมิชชันในจังหวัดนั้น ก็เลยทำการสมรส ไม่ได้กลับมาจำสมัยแต่งตัวโก้เก๋ให้แก่นครฉวีวงศ์หลังอีก ในปีเดียวกันนั้น ได้นางสาว **บีเอตริส มุลเลอร์** บุตรบุญธรรมของ **มิสโคล** สำเร็จการศึกษาจากอินเดียมาสอนปิอาโน และภาษาอังกฤษอยู่ปี ๑ แล้วไปศึกษาต่อที่อเมริกา ภายหลังกลับออกมาเป็นมิชชันนารี

โรงเรียนจึงขอย้าย **มิสแอนะเบล กอลท์** มาจากโรงเรียนสำหรับสตรี สอนอยู่ได้ ๓ ปี ก็ถูกย้ายกลับไปสอนที่โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย น่าเสียดายที่ท่านผู้นี้ไม่ได้อยู่ประจำการในโรงเรียนของเรานานพอ เพราะเป็นคนมีความรู้ภาษาไทยดี และเป็นคนขยันขันแข็งต่อการงานและหน้าที่ ทั้งมีความอดทนและสนใจในการสั่งสอนนักเรียนยิ่งนักไม่ว่าในทางศาสนาหรือวิชาหนังสือ แม้ท่านจะได้สอนเพียงน้อยเวลาก็จริง แต่นักเรียนชั้นสูงที่ท่านสอนอยู่มีความเคารพและรักท่านทุกคนเพราะท่านเป็นคนพุดน้อย แต่ทำงานเก่ง เมื่อท่านได้สอนอยู่ในโรงเรียนของมิสชันถึง ๔๒ ปีเศษ ก็

ได้กลับไปอเมริกาเพื่อรับเบี้ยบำนาญ แต่บำเหน็จแห่งคุณงามความดีของท่านได้รับมาถึงเสียก่อน คือ ท่านได้ละกิจการงานแห่งโลกนี้ไปรับความสุขในเบื้องบน เมื่อรวมอายุได้ ๗๐ ปี กับ ๕ เดือน

พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๙๐๕) **มิสแมคคอร์ด** ได้มาเป็นอาจารย์ผู้ช่วย ท่านผู้นี้ได้มาประจำการอยู่จนถึงโรงเรียนได้แยกออกไปตั้งที่ตำบลบางกะปิ ก็ยังรังโรงเรียนกุลสตรีวังหลังไว้ในที่เดิมอีก ๕ ปี มี **ครูบรรจง ลวพันธุ์** **ครูจิ ธรรมกุล** **ครูผิน อินทรสุต** **ครูเจน บราวนนท** **ครูสมบุญ มหาสุคนธ์** **ครูจารี จันทรางศุ** เป็นครูรอง ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๘ (ค.ศ. ๑๙๒๕) คณะมิชชันได้ขายที่ดินนั้นแต่สมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์แล้วทรงสร้างเป็นตึกสามชั้น ตั้งเด่นอยู่ริมแม่น้ำหน้าโรงพยาบาลศิริราช และประทานให้เป็นสถานที่พักของนักเรียนพยาบาลศิริราชนั้นสืบมา ฝ่าย **มิสแมคคอร์ด** นั้น ได้ข้ามฟากมาเปิดโรงเรียนสอนพระคริสตธรรม ที่สวนมะลิได้ ๓-๔ ปี ก็เลิกไปทำการประกาศพระศาสนาจน ค.ศ. ๑๙๔๐ จึงกลับไปอเมริกา นับเวลา **มิสแมคคอร์ด** สอนในโรงเรียน กุลสตรีวังหลังได้ประมาณ ๑๖ ปีเศษ

พ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๘) **มิสเบอร์ธา เบลานต์** ได้เข้ามาเป็นอาจารย์ช่วยเหลือในการสำคัญ ๆ ของโรงเรียนหลายอย่าง เพราะท่านผู้มีความสามารถในการงานและการปกครองคน เมื่อ **มิสโคล** ลาพักผ่อน ก็ได้รับตำแหน่งผู้จัดการ จนเมื่อโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเกิดเป็นวัฒนาวิทยาลัย ก็ได้เป็นผู้จัดการที่นั่นอีกต่อเมื่อได้ทำการสมรสกับ **พระอาจารย์วิทยาคม (นายแพทย์ ยอร์ช แมคฟาแลนด์** หรือที่คนสามัญเรียกกันว่า **หมอยอร์ช**) ใน ค.ศ. ๑๙๒๔ ก็ยังได้มาช่วยเหลือโรงเรียนอยู่อีกพักหนึ่งเมื่อขาดผู้จัดการ

พ.ศ. ๒๔๕๔ (ค.ศ. ๑๙๑๑) **มิส เอ. เจ. เอลลินวูด** ได้เข้ามาเป็นอาจารย์ ๑๐ ปีกว่า จนเมื่อโรงเรียนแยกไปเป็นวัฒนา-

วิทยาลัย ก็ได้สอนที่นั่น และเมื่อ **มิสโคล์** กลับไปอเมริกาแล้ว ก็ได้รับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่และผู้จัดการสืบมาจน ค.ศ. ๑๙๔๐ สุขภาพไม่สมบูรณ์ แพทย์สั่งให้กลับอเมริกา นักเรียนมีความอาลัยในท่านผู้มาก เพราะมีความสามารถนักในเชิงการสอนและการปกครอง

ต่อมา **มิสเอลลินวูด** เข้ามาแล้ว ก็มี **มิสเวดิงตัน มิสเกอทรูด เบียร์** ผู้ทำการสมรสกับ **อาจารย์ ปอล เอ. เอเกิน** (บุตรของ **มิสออมสเสต์**) ภายในปีแรกที่มาถึง แล้ว **มิสเฟย์ คิลแพตทริก** เข้ามาประจำการอยู่ ๒ ปี ก็ย้ายไปพร้อมกันที่ **วัฒนาวิทยาลัย** ในระยะ ๑๐ ปีท้ายของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง มีอาจารย์อเมริกันสอนภาษาอังกฤษและคริสตศาสนาเป็นต้น ประจำอยู่ไม่น้อยกว่า ๔ คนเสมอ เพราะว่าโรงเรียนเพิ่มชั้นนักเรียนขึ้นอีก ๒ ชั้น คือ ม.๗-ม.๘ และนักเรียนก็มากขึ้นถึงกับต้องทำเรือนชั้นอีกหลังหนึ่งในบริเวณสำหรับสอนเด็กชั้นเล็ก ๆ และเข้าโรงบ่อนเก่าข้างหลังโรงเรียนเปิดสอนเด็ก ๆ ที่อยู่ในย่านวังหลัง บ้านขมิ้น และบางกอกน้อยได้อีกในราว ๑๐๐ คน

เมื่อได้เขียนถึงอาจารย์อเมริกัน ๒๑ คนที่สอนในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังตั้งแต่แรกเริ่มมา นับเวลาได้ ๔๕ ปี ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่า มีถึง ๑๑ คน มาพบคู่ชีวิตในเมืองไทย อยู่ในอเมริกาเท่าไร ไม่ยุติกับการมีครอบครัว ตั้งใจมาสั่งสอนศาสนาและให้การศึกษาแก่เด็กหญิงไทย แต่พอเหยียบแผ่นดินไทยสิ เห็นเทพบุตรที่ออกมาจากอเมริกันนั้น น่าชมสมรักรยิ่งกว่าที่เคยเห็นมาแล้วในบ้านเกิดเมืองบิดรของตน มีก็แต่ **มิสโคล์** คนเดียวที่สอนอยู่ตั้งแต่เริ่มเรื่อยมา จนสิ้นอายุงาน รับบำนาญใน ค.ศ. ๑๙๒๓ นับเวลาอยู่เมืองไทย ๔๕ ปีเศษ ในตำแหน่งผู้จัดการ ทั้งอาจารย์ใหญ่และอาจารย์สอนประจำชั้น มิได้เป็นรองเลย.

ขยายการศึกษา

—๒—

เมื่อข้าพเจ้าเข้าเรียน จำได้ว่าโรงเรียนจัดการสอนเป็น ๙ ชั้น คือ เทียบประถม ๔ ชั้น มัธยม ๕ ชั้น หนังสือไทยใช้แบบเรียนเร็วเล่ม ๑-๓, อักษรวิธี, วากยสัมพันธ์, ศัพท์โบราณ, ศัพท์มคธบาลีแปล, ราชศัพท์, สังข์ทอง, ศึกกุ่มภักดิ์, ราชาริราช, สามก๊ก, พระเวสสันดรชาดก, ตะเลงพ่าย, ธรรมจริยา เล่ม ๑-๔, และเบญจศีล เบญจธรรม ภาษาอังกฤษใช้ บันไดเล่ม ๑-๕ Fourth Reader, Universal History, Lessons in Our Laws (พลเมืองดีของอังกฤษ) Physiology, Nestle's Grammar Book, Atlas Geography, Golf's Arithmetic, Longman's Algebra

เรียนกันวันละ ๘ ชั่วโมง มีครูประจำชั้นสอนทุกวิชา อาจารย์อเมริกันสอนภาษาอังกฤษและเลขจำเพาะชั้นสูงเท่านั้น มีการสอบไล่เลื่อนชั้นทุกปี โดยมีเจ้าพนักงานของกระทรวงมาสอบให้ที่โรงเรียน เมื่อข้าพเจ้าเรียนอยู่ในชั้นสอง จำได้ว่ามีเจ้าหน้าที่ทั้งไทยและเทศ เช่น หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ ขุนจรัส ขวนะเพท อาจารย์ ว.ย. ยอนสัน อาจารย์ อี. เอส. สมิต ฯลฯ มาสอบภาษาอังกฤษนักเรียน อยู่มาใน พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓) กระทรวงได้จัดวางขีดการศึกษาของเด็กไทยถึงมัธยม ๖ เป็นชั้นสูงสุด เรียกกันว่าประโยคมัธยมบริบูรณ์ กระทรวงธรรมการมีบัญชามาถึงผู้จัดการโรงเรียนว่า ถ้ามีความประสงค์จะจัดนักเรียนเข้าสอบไล่ตามหลัก

สูตรของกระทรวงก็ได้ **มิสโคล์** มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่จะเห็นนักเรียนของท่านเข้าสอบในสนามสอบไล่โรงเรียนสวนกุหลาบ อังกฤษพร้อมกับนักเรียนชายราว ๗๐ คน จึงให้คุณครู **สุวรรณ** เตรียมนักเรียนชั้นสูงสุดของโรงเรียนได้ ๔ คน คือ **ทองสุก, คาค, แหม่ม, ล้นจี่** ไปสอบในบริเวณโรงเรียน สายสาวลิ ตำบลโรงเลียงเต็ก สอบได้ ๓ คน คือ **ทองสุก, คาค, แหม่ม** ในการสอบไล่นั้น **คาค** ได้รับรางวัลของกระทรวงถึง ๒ รางวัล คือ **ไวยากรณ์ไทย** และ **เขียนอังกฤษ** เป็นเงินเหรียญ ๑๑ บาท ๑ สลึง ๑ เฟื้อง กบ หนังสือไทย ๑ ชุด สีเล่ม

ก. อนุบาลโรงเรียน

ในสมัยที่หญิงไทยยังไม่ได้นึกได้ฝันว่าจะได้ไปเที่ยวหรือไปศึกษาในสำนักต่างประเทศ เป็นต้นว่ายุโรปและอเมริกันนั้น มีน้อยคนนักจะได้มีโอกาส มีบ้างก็แต่เป็นธิดาในครอบครัวของทูตซึ่งรับราชการประจำอยู่ในสำนักเหล่านั้น

วันหนึ่งนักเรียนวังหลวงรู้สึกแปลกและแทบเชื่อไม่ได้ว่า **ครู อรุณ บุตร นายส่ง** เพิ่งเป็นครูใหม่ๆ บิดาถึงแก่กรรมลง และมอบทรัพย์สมบัติไว้ให้มากกว่าบุตรอื่น ๆ เพราะเป็นลูกที่เข้าร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกัน **ครู อรุณ** เคยเป็นนักเรียนวังหลวงปัญญาเยี่ยมอย่างสมัยที่มีทุนเล่าเรียนหลวงให้นักเรียนหญิง เราเชื่อแน่ว่า **ครู อรุณ** ของเราคงจะสอบไล่ได้ชั้นโบว์แดงเป็นแน่ เมื่อ **ครู อรุณ** ได้รับมรดกเช่นนั้น **มิสโคล์** ก็มองเห็นข้ามมหาสมุทรไปข้างโน้น ว่าเป็นที่ศึกษาอย่างเลิศ หาที่ไหนเปรียบมิได้ จึงฉวยโอกาสแนะนำให้ **ครู อรุณ** จ่ายทรัพย์ไปในการเดินทาง และเล่าเรียนวิชา ณ สหรัฐอเมริกาอันเป็นประเทศที่รักยิ่งของท่าน **ครู อรุณ** ได้ตกลงลงใจ

เรียนแผนกอนุบาลตามแบบของ Froebel เพื่อจะได้มาเฟดิมเริ่มแรก
โรงเรียนชนิดนี้ขึ้นในประเทศไทย ประจวบด้วยอาจารย์ **อ.พี.คันฉล**
กับภรรยาถึงคราวจะไปพักผ่อน จึงได้ชวน **ครู อรุณ** ไปกับท่าน
แล้วท่านได้จัดส่งเข้าเรียนใน State Normal Training College, New
Briton Conn. และให้พักอยู่ที่เมือง Hartford Conn. ได้ความปก
ครองของ Mrs. Strong ผู้เป็นญาติสนิทของ **มิสโคล์** **ครู อรุณ** ได้
เรียนจบวิชาแผนก อนุบาลในระยะ ๒ ปี และเรียน Post Graduate
อีกหนึ่งปี จึงนำประกาศนียบัตรของ State และ Diploma ของโรง
เรียนกลับมาตุนภูมิ ทั้งได้ซื้อเครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนโต๊ะและเก้าอี้
ซึ่งใช้เฉพาะโรงเรียนชนิดนี้มาจากอเมริกาด้วย และได้ตั้งต้นสอน
อยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง พยายามถ่ายทอดวิชาให้แก่ครูรอง ๆ
อยู่ ๒ ปี **ครูอรุณ**จึงได้ชื่อว่าเป็นหญิงคนแรกที่ได้สอนวิชาอนุบาลใน
ประเทศไทย ครั้นเธอได้ลาออกไปทำการสมรสเสียดกับพระยาเมธาคิ
บติ ซึ่งในเวลานั้นเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ โรงเรียนก็
ได้ดำเนินงานนั้นต่อมาจนย้ายไปวัฒนาวิทยาลัย

ตอนนั้น **ม.ร.ว. ทรงสวาง เกษมศรี** ครูฝึกหัดในแผนกนั้นแล้วว่า
“แผนกอนุบาลรับสอนเด็กตั้งแต่ ๓ ขวบถึง ๖ ขวบ มีครูรองช่วย **ครู**
อรุณ สอนอีก ๓-๔ คน ครูรองเหล่านั้นเท่ากับเป็นนักเรียนฝึกหัด
วิชา และอาการกิริยาที่จะสอนหรือใช้กับเด็ก หรืออีกนัยหนึ่งจะว่า
เป็นพลีเลี้ยงของเด็กก็ได้ต้องดูแลจนชั้นรับประทานอาหาร คอยดัด
แปลงกิริยาและนิสัยของเด็ก ครูเองก็ต้องคอยระมัดระวังกิริยาท่าทาง
และคำพูด ทั้งแสดงนิสัยอันดีให้เป็นแบบอย่างแก่เด็กด้วย จะ
ชี้แจงสิ่งใดต้องให้เด็กเข้าใจชัดเจน เป็นการเรียนแกลมเล่นเสมอ
ไป เพื่อให้เด็กนั้นกลืนๆจะได้คิดทำสิ่งอื่น ๆ ด้วยสมองเล็กๆ ของเขา
จะใช้วิชาไม่ได้เมื่อถึงเวลาของครูคนใดสอน **ครู อรุณ** และครูอื่นๆ

จะนั่งฟังนั่งดู แล้วจดสิ่งที่ครูผู้สอนทำไม่เหมาะสมไว้ ตอนบายนักเรียน
แผนกนักเรียนครู **อรุณ** ก็จะสอนครูเหล่านั้น ทั้งตำหนิและชมไป
ด้วย เป็นการเรียนการสอนอย่างใหม่แก่ครูฝึกหัดเหล่านั้น ทำให้เขา
รู้สึกอึดอัดใจไม่มีใครสมัครสอนสมัครเรียน เมื่อ **มิลโคล์** ทราบท่าน
ก็กล่าววาทาว่านล้อมอธิบายว่า ท่านนี้ถึงบุตรหลานของคนไทย
ต่อไปภายภาคหน้า ประสงค์จะให้ครูฝึกหัดนั้นได้วิชาไว้สอนอบรม
เด็กเล็กๆ และบุตรหลานที่ยังโตไม่พอไปเรียนหนังสือ เพราะอุป-
นิสัยขัดเกลามาไว้แต่เยาว์ เขาจะได้รับความเจริญมีนิสัยดี มีความ
สามารถจะเป็นกำลังรุ่งเรืองของชาติในอนาคต แล้วเมื่อถึงเวลา
นั้นครูฝึกหัดเหล่านั้นจะชื่นใจ ย้อนคิดถึงความรักความหวังดีของ
ท่าน ครูเหล่านั้นเมื่อได้ฟังคำเทศนาย่อมหัวใจเช่นนั้นก็ชื่นชมเห็น
คล้อยตามไปด้วย โรงเรียนกุลสตรีวังหลังตั้งอยู่ในย่านบ้านขมิ้น
ธนบุรี หาใช่ตำบลที่มีผู้คนเห็นผลดีของการศึกษามากนัก ยิ่งการ
ศึกษาแผนกอนุบาลด้วยแล้ว เขามิยินดีต้อนรับเลย เพราะเขาว่า
ไม่เห็นสอนหนังสือ สอนแต่เล่นๆ รำๆ ร้องๆ กันทั้งนั้น เมื่อไร
จะอ่านหนังสือออก อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ต้นตัวในการศึกษาโดย
มากมักอยู่ในพระนคร การที่จะนำบุตรเล็กๆ ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา
มาเรียนทุกวันนั้นเป็นการเสี่ยงภัย เขาจึงไม่นำบุตรน้อยๆ ของ
เขามา ที่นำมาสองสามคนก็เพื่อฝากไว้กับวังเล่นรบกวนที่บ้าน
มิลโคล์ จะไปแนะนำเท่าไรเขาก็ไม่เห็นด้วย เหตุฉะนั้นท่านต้อง
ไปหลังโรงเรียนทุกวัน เทียบคบหาสมาคมกับคนบ้านใกล้เคียง
เพื่อชี้แจงให้ผู้ใหญ่เห็นประโยชน์ในอนุบาลศึกษา บางวันท่านจะ
พาเด็กมาด้วย ๒ หรือ ๓ คน มอบให้เข้าเรียน บางคนก็แต่งตัว
เรียบร้อย บางคนก็มอมแมมเหม็นสาบ ไม่ได้อาบน้ำชำระกาย
ครูก็ต้องทำความสะอาดให้แก่เด็ก ๆ เหล่านั้น เช่น พาไปอาบน้ำ

น.ส. ตาด ประทีปะเสน นางทองสุข พิศาลบุตร นาง พิสิฐ โลหการ
 หม่อมล้นจี่ จักรพันธ์
 รูปนักเรียนจบหลักสูตรมัธยมบริบูรณ์ชาย (ม. ๖) ค.ศ. 1903
 ถ่าย ค.ศ. 1938

A154169
 66227

ล้างหน้า เกล้าจาก หวีผมให้ แล้วก็มานั่งในห้องเรียนกับคนที่สะอาด
หมดจดแล้ว **มิสโคล** ได้ฝึ้อปสรรคและพยายามชักชวนคนไทยอยู่
นานให้เห็นประโยชน์ในการศึกษาอบรมชนิเดือนบาล และเมื่อชาว
บ้านทนฝึปากอันมีเสน่ห์ และอริยาศัยเข้ากับคนไทยอย่างละมุน
ละม่อมของท่านไม่ไหว ก็ยอมนำบุตรมาฝาก แต่ก็ยอมให้มาแต่ที่
มีอายุล่วงเลยห้าหรือหกขวบแล้ว มาถึงห้องเรียนยังร้องห่มร้องไห้
อยากกลับบ้าน ไม่เหมือนสมัยนี้ที่บิดามารดาใคร่นำบุตรอายุแต่
สามขวบไปฝากโรงเรียนอนุบาล”

ข. โรงเรียนอุทิศสถาน สาขาแรก

โรงเรียนคร่ำครวญและร่ำร้องอยู่หลายปี ว่าไม่มีที่จะรับ
เด็กให้เข้าเรียนได้ตามความปรารถนา ต้องปฏิเสธรับไม่ได้ไปปีละ
๕๐-๖๐ คนทุกเทอม ถึงแม้ว่าผู้ปกครองมาขอร้องว่าจะนำเครื่อง
หลับนอนมาเอง ขอให้ได้เข้าเรียนแต่จะให้นอนที่พื้นก็ยอม แต่
โรงเรียนก็อนุญาตไม่ได้เพราะเห็นแก่สุขภาพของเด็ก เท่าที่เรารับ
ไว้เพียง ๑๒๐ คน ก็เรียงเตียงนอนห่างกันเพียงคืบเดียว และเว้น
ช่องระหว่างแถวเพียง ๒ ศอกเท่านั้น คืนไหนร้อนจัดก็นำเวหนานัก
เสียงพัดกันฟึบฟึบไปทั้งตึก เคราะห์ดีในสมัยนั้นกระทรวงธรรมการ
ยังไม่ทันที่กออกกฎเรื่องจำกัดจำนวนเด็กในห้องนอนและห้องเรียน
เราก็จัดกันไปตามใจ แม้จะแน่นเท่าแน่นเราก็จำไม่ได้ว่านักเรียน
ของเราได้เสียสุขภาพอย่างไร เพราะว่ามีอากาศเย็นเฉื่อยพัดมาทาง
ด้านแม่น้ำเจ้าพระยาลอดวันตลอดคืน หากเราขยายเขตออกไปข้าง
หนึ่งข้างใดไม่ได้ เราก็ยังมองหาทางจะยกข้ามเขตไปเมื่อได้โอกาส

อยู่มาวันหนึ่งมีผู้ให้ข่าวว่า โรงบ่อนวังหลังปิดแล้ว พวก
เราดีใจแทบโลด เสียงปัดแปดแผ่ง ๆ จนหูจึจากโรงจิวที่เล่นวันยัง

คำ และแทบคืนยังรุ่งเพื่อชวนให้คนเข้าบ่อนก็เจียบสงบ โสตประสาทของพวกเราก็ได้รับอิสรภาพโดยพระมหากรุณา และพระปรีชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าโรงบ่อนซึ่งอยู่ทั่วพระราชอาณาจักรเขตไทยนั้นเป็นมหาภัยแก่ทวยราษฎร์ยิ่งนัก เพราะว่าเมื่อคนทำนาได้ข้าว คนทำสวนได้ผล แล้วก็ขายเอาเงินมาเล่นการพนันหมด ทำให้ชาวไทยยากจนคั่นแค้น จึงออกพระราชกฤษฎีกาให้เลิกบ่อนเบี้ยตามจังหวัดก่อน และงดเป็นขั้น ๆ เข้ามาถึงพระมหานคร

ท่านที่ไม่เคยเห็นสภาพของโรงบ่อนเบี้ยเหล่านั้น คงจะจินตนิทรภาพไว้บ้าง คือ เขาสร้างขึ้นเป็นโรงชั้นเดียว กว้างยาวประมาณ ๑๐ วา ส่วนต่ำก่อด้วยอิฐถือปูน สูงจากดินประมาณ ๒ ศอก แล้วปูพื้นไม้กระดานแผ่นใหญ่ ๆ หนา ๆ ทั่วไป ทำหน้าต่างใส่ลูกกรงเหล็กกรอบโรง เปิดประตูบานใหญ่อยู่ข้างหน้าโรง มีเสาปูนเรียงรายยันช่อแป หลังคากระเบื้องไม่มีผ้า ภายในเป็นห้องโถงใหญ่บรรจุนักเล่นเป็นวง ๆ ได้ประมาณ ๓๐-๔๐ คน จีนเป็นเจ้ามือทูกวง ผู้เล่นคนไทยยืนพื้น โดยมากเป็นคนชั้นที่หมายร่ำรวยในการพนัน มี หวย โป จั๊ยยัก น้ำเต้า ปุปลา ซี่-เงา-ลัก ฯลฯ ล้วนแต่การพนันที่จีนนำมาทั้งสิ้น แม้แต่ตัวหนังสือและลวดลาย กระดาษ กระดาน หรือตัวพนันก็เป็นภาพจีน เบี้ยและอแปะก็ใช้แลกเปลี่ยนเป็นมูลค่าแทนกันได้ บริเวณที่อยู่รอบโรงบ่อนนั้นสกปรกโสโครกที่สุด บ้านเรือนโกรงเกรง โรงค้าเป็นร้านขายอาหารเสียโดยมาก และมีโรงรับจำนำเรียงรายอยู่ใกล้ ๆ เพื่อความสะดวกของคนเสียเบี้ยเสียถั่วจนหมดกระเป๋าก็ได้ถอดเครื่องประดับหรือผ้าถุงห่มพันกายออกไขว่เขวแก้หน้าไปทีหนึ่ง ทั้งเป็นที่ ๆ จีนมั่วสุ่ม ชุมมุกกันอยู่คลั่ง ๆ เลยแบ่งเป็นก๊ก ๆ หมู ๆ ที่สุดก็เกิดเป็นสมาคม

ลับย่องเข้าไปตามเรื่อง ล้วนแต่กวนเมืองทั้งสิ้น ท่านคงจะสมมติไม่ได้ว่าบริเวณนั้นเป็นแดนเพาะโรคเท่าไร ช้ำมักเป็นที ๆ ผู้ร้ายน้อยอกติงวังราวคอยล้วงลัก และอาศัยเกาะกินอยู่ตามคนที่บังเอิญรวม พวกนี้มีสมญาว่าพวกพี่ขา (ภิกขาจาร) แต่คนไทยน้อยนักที่จะรวม รวมก็แต่เจ้ามือที่เป็นเงินเจ้าของบ่อน ผู้รับเช่าสถานที่นั้นจากรัฐบาล ฝ่ายรัฐบาลนั้นได้รับประโยชน์จากการเก็บภาษีอากรจากเขา

เมื่อโรงบ่อนเล็ก โรงเรียนก็ไปขอเช่ามาซ่อมแซมทำความสะอาดกันขนานใหญ่ ขัดถูพื้นกระดาน กวาดหยักไยโยแมงมุม ฉาบปูนขาวทั่วโรงทั้งภายในภายนอก และใช้ยาดับกลิ่นเหม็นสาบทั่วบริเวณทวันเสาร์ แล้วยกป้ายขึ้นที่ประตูหน้าให้ชื่อว่า “อุทิศสถาน” ซึ่งมีความหมายว่าแต่ก่อนเป็นสำนักแห่งการชั่ว บัดนี้จะยกขึ้นเป็นสำนัก ให้การศึกษาแก่เด็ก ๆ ทั้งชายหญิงที่อยู่ในบริเวณรอบวังหลัง ได้เล่าเรียนหนังสือและธรรมด้วย มีเด็กเข้ามาเรียนกลับกว่าร้อยคนได้รับการส่งสอนอบรมที่นั่น เก็บค่าเล่าเรียนเพียงเดือนละ ๕๐ สตางค์ ที่คิดค่าเล่าเรียนในราคาถุกดังนี้ ก็เพื่อหวังจะปลูกฝังอบรมนิสัยอนุชนมากมายในถิ่น บ่อนนั้นให้เป็นพลเมืองดีของชาติมากกว่าผลประโยชน์รายได้ซึ่งควรจะได้รับ

เมื่อสถานที่นี้ตั้งอยู่หลังโรงเรียนวังหลังห่างประมาณ ๔-๕ เส้น จึงได้แบ่งเอานักเรียนประจำชั้น ๕-๖-๗ เดินไปเรียนที่นั่นตั้งแต่เช้าจนเที่ยงทุกวัน เพื่อขยายนักเรียนที่อดแอออกไปเสียบ้าง เวลาบ่าย บางวันก็ให้นักเรียนชั้นสูง ๆ ไปหัดทำกับข้าวของรับประทาน เป็นต้นว่า ขนมาตำสำหรับฝรั่ง นักเรียนรู้สึกสนใจมากในวิชานี้ เพราะว่าเขาได้รับประทานอาหารที่ทำด้วยฝีมือของเขาเอง วันอาทิตย์ ได้เปิดเป็นที่นมัสการไหว้พระ และเชิญชวนให้ชาวบ้าน

ใกล้เคียงมาฟังเพลงสวดและฟังธรรม โรงเรียนอุทิศสถานได้เปิดอยู่ราว ๓-๔ ปี โดยมีครู วินนิเฟรด อาร์เชอร์ และครู พิต วูฒิมานะ เป็นผู้อบรมสั่งสอน จนถึงคราวเราย้ายมาพัฒนาวิทยาลัยจึงได้เลิกการสอน คืนที่ให้แก่รัฐบาล

ค. เนตรนารีรุ่นแรกในประเทศไทย (GIRL SCOUTS) (บรรยายโดย น.ส. หน้อย โชติกลีดิษฐ์ นักเรียนเนตรนารีรุ่นแรก)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงเป็นผู้ก่อกำเนิดเสื่อป่าขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ค.ศ. ๑๙๑๑) เสื่อป่านั้นต้องเป็นกันทั่วไปทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการพลเรือน ถึงแม้จะมีพระชนมายุและอายุมาก ก็ต้องฝึกหัด พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประธานนำหมู่เสื่อป่าออกเดินทางรอนแรม ลำบากพระวรกายในที่กันดารหลายตำบล มีการซ้อมรบกันทุกฤดูแล้ง แล้วภายหลังทรงโปรดให้นักเรียนชายเป็นลูกเสื่อ ใช้วิธีฝึกซ้อมตามวินัยของ Sir Robert Baden-Powell

อยู่มาในปี ๑๙๑๖ โรงเรียนกุลสตรีวังหลังจะตั้งชั้น ๗ ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง จึงให้ชั้นของเรามีด้วยกัน ๑๒ คน เรียนต่อไปอีกปีหนึ่งและปลายปีนั้นเองโรงเรียนได้จัดตั้ง Girl Scouts ขึ้น และให้เราเป็นพวกแรกรับการฝึกหัด

เวลานั้นสถานที่จัดตั้งโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยได้ซื้อไว้แล้ว มีเรือนไม้เก่าๆ เป็นที่พักอยู่หลังหนึ่ง ทุกคราวที่อาจารย์พานักเรียนไปเที่ยว ก็มักจะพาไปที่นั่น เราลงเรือจ้างจากวังหลังเวลาเช้าพอสายๆ ก็ถึง เวลาเดินทางจะนานเท่าใดเราไม่รู้สึกรำเือน เพราะเราได้ร้องรำทำเพลงกันไปตลอดทาง คราวที่พวกเราไปฝึกหัด Scout นั้น ไปจำเพาะชั้นของเรา มี มิสแมคคอร์ด ไปเป็นผู้นำ แม่ชวนไปทำกับข้าวเลี้ยงเรา เราต้องหอบที่นอน หมอนมุ้ง หม้อข้าว

หม้อแกงไปด้วย อพยพกันด้วยเรือจ้างสามลำ ดิฉันยังจำและรู้สึก
ความสนุกสนานของเวลานั้นได้จนบัดนี้ ช่วยกันขนเข้าขนของและ
จัดห้องหลับห้องนอนตลอดจนช่วยแม่ล้วนในเรื่องครัว ห้าโมงเย็นก็
ลงมือรับประทานอาหาร สองทุ่มก็เข้านอนกันหมด เข้าเรียนเวลา
สามโมงเช้า และเรียนกันตามไต่เริ่มต้นไม้ วิชาที่เรียน คือ:-

๑. วิชาพฤกษศาสตร์ เป็นวิชาที่พวกเราชอบมาก เพราะ
ได้ลงมือเพาะเมล็ดพืช ผัก ดอกไม้ มันฝรั่ง และหัวหอม

๒. วิชาปฐมพยาบาล หัดช่วยคนเป็นลม วิธีพันผ้าพัน
แผลและเข้าเฝือก เราจับเด็กชาวนามาชำระล้างและพันแผลให้ ใน
ขั้นต้นเด็กๆ กลัวและวิ่งหนี เราต้องทำความคุ้นเคยโดยซื้อขนมไป
ฝาก

๓. วิชาทำกับข้าวหุงข้าว วิชานี้เป็นงานไปในตัว เพราะเรา
ต้องผลัดเวรกันช่วย แม่ล้วน ไปตลาด และทำกับข้าวตามตำรา
ฝรั่งให้อาจารย์ และพวกเราก็สอนให้แม่อาจารย์ของเราหัดรับ
ประทานผักของไทย เช่น ผักกะเจต ฯลฯ ที่มาจากท้องร่องใน
บริเวณสวนนั่นเอง

เวลาบ่ายๆ เราต้องเรียนและฝึกซ้อมกฎของ Girl Scouts
ตามนัยที่ว่า “Seek beauty and pursue knowledge” คือ
พยายามหาความงามในทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนประพาส โดยมีความ
สุภาพ อ่อนโยน อารีอารอบ ต้องพยายามหาความรู้เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่ส่วนรวมและส่วนตัว อดทนในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่
ส่วนรวม

เวลาเรียกเข้าประชุม อาจารย์มักจะกล่าว Vo-vi-lo หลายๆ
ครั้ง พวกเราก็วิ่งมาทันที ครั้งหนึ่งท่านก็แล้วกลั้ว ก็ไม่มีใครมา
เลยจนคนเดียว ท่านจึงต้องออกตาม พอไปถึงสะพานน้ำ ก็พบ

พวกเรากำลังลอยคออยู่ในคลองพร้อมกันหมด เราบอกท่านว่ากำลังหัดว่ายน้ำกันอยู่ แทนที่จะถูกเอ็ดหรือถูกทำโทษ ท่านหัวเราะและบอกว่า เมื่อสนุกกันพอแล้วก็ขึ้นเสียที จะได้หัดอย่างอื่นอีกต่อไป เวลาบ่ายมักหัดกายกรรม และพากันเดินตัดทุ่งไป อย่างไกลที่สุดก็แค่ทางรถไฟเท่านั้น เราอยู่ที่บางกะปิได้เรียนวิชาเบ็ดเตล็ดหลายอย่าง แม้แต่หัดขี่ควาย เมื่อฝึกหัดอยู่สามเดือนก็กลับโรงเรียนจนปิดเทอม และปีนั้นไม่มีงานปี

ตั้งแต่นั้นมา มีการฝึกหัด Girl Scouts ประจำอยู่ในโรงเรียนเรื่อยไปจนที่หลังตั้งให้ ครูแพรว ประทีปะเสน เป็นนาย Scouts ฝึกหัดและซ้อมการออกกำลังเดินแถวอยู่เสมอ จนวันหลังไปเกิดเป็นวัฒนาวิทยาลัย ปีแรกก็ได้มีการอบรมและจัดขบวน Scouts แปลเป็นรูปต่างๆ ต้อนรับแขกที่มาในงานปีของโรงเรียน ต่อมาก็มีโรงเรียนหญิงบางโรงตั้ง Girl Guides ขึ้นบ้าง.

การศึกษาภายนอกสถานที่

—๓—

๑. ครูเคยพานักเรียนไปเที่ยวนอกสถานที่ที่เป็นครั้งเป็นคราว เนื่องด้วยโรงเรียนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา นักเรียนเคยไปเฉพาะชั้นหรือโรงเรียน ลงเรือจ้างเหมาเป็นลำ ล่องไปตามลำน้ำ และล่าคลอง การลงเรือนั้นอนุญาตให้มี ขนมหรืออาหารมื่อเย็นไปรับประทานด้วย เมื่อนักเรียนได้ร่วมเรือไปกับครบาอาจารย์ของเขา และไปร่วมชั้นกันด้วย ก็รู้สึกสนุกสนานสบายใจ ทั้งครูและศิษย์ย่อมมีอารมณ์ผ่องใส นักเรียนก็กล้าเล่นกล้าพูด กล้าได้ถามสิ่งที่ขัดข้อง เป็นความรู้ต่าง ๆ ไม่ขยาดกลัวเหมือนเมื่อนั่งเข้าระเบียบอยู่ในห้องเรียน ครูก็ปล่อยความตึงเครียดของตนลงเสียบ้าง พูดจาเล่นกับนักเรียนด้วยความเมตตาปรานีและอ่อนโยน ครูก็รู้จักนิสัยอันแท้จริงของนักเรียน เป็นประโยชน์ในการฝึกหัดอบรม นักเรียนก็รักและสนิทสนมกับครู ที่นิสัยไม่ค่อยดีดั่งมากก็ดัดแปลงเปลี่ยนได้ ที่แข็งกระด้างก็กลับอ่อนโยนลง

๒. ประจวบกับโรงเรียนอยู่ใกล้สถานที่สำคัญ ๆ เช่น พระบรมมหาราชวัง ท้องสนามหลวง (ชาวบ้านเรียกว่าทุ่งพระเมรุ เพราะเป็นที่ทำพระเมรุ ถวายพระเพลิงพระศพพระมหากษัตริย์และเจ้านาย) กระทรวงทหารบกทหารเรือ สถานีรถไฟบางกอกน้อย พระอารามหลวง แต่เรียกตามภาษาชาวบ้าน เช่น วัดโพธิ์ วัดแจ้ง วัดบางหว้า กับพิพิธภัณฑสถาน นักเรียนได้เห็นงานสำคัญ ๆ

แห่งที่เหล่านี้นั้น เป็นต้น กฐินหลวงทางชลมารค มีเรือพายแห่เป็น ขบวนริ้ว ตั้งแต่วัดราชาธิวาสล่องผ่านไปถึงวัดแจ้ง แล้วข้ามไปทำ ราชวรดิษฐ์ ซึ่งเป็นท่าเสด็จขึ้นเสด็จพระราชดำเนินเข้าพระบรม- มหาราชวัง

๓. ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ถ้าจะดูการแต่งประทีป โคมไฟก็ไม่มีที่ไหนสว่างไสวระยิบระยับไปด้วยไฟตะเกียงน้ำมันมะ- พรวัวท่าของกระทรวงทหารเรือและทหารบก กับรายรอบกำแพง พระบรมมหาราชวัง อาจารย์พานักเรียนข้ามฟาก ขึ้นที่ท่าพระ- จันทร์ เดินแถวไปชมที่ท้องสนามหลวง กับกระทรวงต่าง ๆ และ อาคารที่ทำงาน ห้าง ร้าน ทุกปี นักเรียนไม่ค่อยได้หลับได้นอน ในวันตามประทีปโคมไฟทั้งสามวัน เพราะที่โรงเรียนก็ดับแสงซุ่ม ประตูและรั้วริมรั้ว ไม่แพ้สถานอาคารอื่น ๆ เป็นต้น ในคืนที่ เสด็จทอดพระเนตรไฟทางชลมารค อาจารย์เคยนำนักเรียนมานั่งที่ ท่าหน้า คอยร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีเวลาเสด็จผ่านไป

๔. ในสมัยที่มีงานพระเมรุเจ้าฟ้า พระมหากษัตริย์ นัก เรียนวังหลังเคยได้เที่ยวชมทั้งกลางวันและกลางคืน มีการออกร้าน ใหญ่ร้านย่อยขายของต่าง ๆ ทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค และที่ตั้งโชว์ ตั้งประดับอยู่คับคั่ง ผู้คนล้นหลามอยู่หามรุ่งหามค่ำ อะไรรจะมาหรรุ หารามให้พารทำงานพระเมรุกลางเมืองเป็นไม่มี มีการมหรสพทั้ง พื้นเมืองและต่างประเทศหลาก ๆ ประเภท ประชันกันหลาย ๆ โรง และจุดดอกไม้เพลิง ช่อระทาและอื่น ๆ รุ่งโรจน์โชติฉวีลเจ็ดวัน เจ็ดคืนรอบท้องสนามหลวง ไม่มีใครเบื่องาน ทั้งชาวชนบทต่างจ้ง- หวัดก็พากันหลังไหลเข้ามาดูงานในพระมหรานครหลวงจนเนืองแน่น เป็นเครื่องเชื่อมสามัคคีบูชาชาติของประชาชนชาวไทย

๕. คราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่สอง กลับถึงพระมหานครเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ก็มีการรับเสด็จอย่างขนานใหญ่ กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ จัดทำซุ้มประตู รับเสด็จรายทางตลอดถนนราชดำเนิน ตั้งแต่บ่อนผด็จจัดตั้งกรจนถึงพระที่นั่งสวนดุสิต นักเรียนวังหลังก็ได้เข้านั่งในปราศอยผ้าแหวนและโปรยเข้าตอกดอกไม้ กับร้องเพลงสดุดีพระบารมีของสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าของเรา

๖. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเปิดตึกอนุสาวรีย์วิกตอเรียที่โรงพยาบาลศิริราช **มิลโคล์** ได้นำนักเรียนไปยืนรับเสด็จ พอเสด็จผ่านมาทอดพระเนตรเห็นอาจารย์ใหญ่ของเรายืนถวายคำนับอย่างงามอยู่หน้าแถว ก็เสด็จพระราชดำเนินเข้ามาพระราชทานพระหัตถ์จับมือ และทรงปฏิสันถารด้วย ในสมัยนั้นราษฎรน้อยคนนักจะได้ชมพระบารมีพระเจ้าแผ่นดินอย่างใกล้ชิดสักครั้งหนึ่ง เมื่อคณะเราได้เห็นพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงสง่าและเป็นທີ່สักการบูชาใคร่อย่างยิ่งของชาวเราไม่ทรงถือพระองค์เช่นนั้น พวกเรารู้สึกปลื้มปิติเหลือจะพรรณนา ผู้ที่ได้เห็นยังโจษจันถึงเหตุการณ์นั้นอยู่นับวัน เพื่อเพิ่มความเฟื่องฟูของ **มิลโคล์** ว่าแม้แต่พระมหากษัตริย์ก็ทรงรู้จักทักทายโดยปราศจากความรังเกียจ

๗. ชาวอเมริกันค่อนข้างมีชื่อเสียง เป็นนักท่องเที่ยวเดินทางไกล และชอบชมสถานที่สำคัญ ๆ ไม่ว่าจะเป็นแห่งไหนตาบอดในความควบคุมของ **มิลโคล์** คราวปิดเทอม มีนักเรียนที่บ้านอยู่ต่างจังหวัดและที่เป็นเด็กกำพร้าซึ่งโรงเรียนรับเลี้ยงดู ค้างอยู่ที่โรงเรียนไม่น้อยกว่า ๑๕ คนทุกคราว ท่านจึงส่งสารเด็กเหล่านั้น ไม่อยากให้อยู่จำเจอยู่กับโรงเรียนตลอดปีตลอดชาติ ได้เคยพาไปตากอากาศที่ต่างจังหวัดเสมอ เช่น อ่างศิลา และศรีราชา เป็นต้น ซึ่งใน

สมัยนั้นเป็นที่ ๆ ชาวต่างประเทศเคยไปตากอากาศ ที่หลังคณะมิชชันนารีอเมริกันได้ไปจองที่สร้างเรือนพักตากอากาศที่บางทะเล จังหวัดเพ็ชรบุรี ซึ่งภายหลังเป็นหาดเจ้าสำราญของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) แล้วคณะมิชชันนารีย้ายไปสร้างเรือนใหญ่หลังหนึ่งที่เกาะหลัก คือ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ใกล้เขาช่องกระจก ที่นี่ **มิสโคล** เคยพานักเรียนไปตากอากาศ แต่ต่อมา รัชกาลที่ ๖ ต้องพระประสพศที่นั่นอีก และทรงซื้อเรือนหลังนั้นเสีย แล้วคณะมิชชันนารีได้เช่าที่ดินตำบลหนองแกในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์สร้างเรือนขึ้น ๕ หลัง นักเรียนและครูวังหลังได้ไปตากอากาศที่ตำบลนี้ไม่รู้ว่ากี่ครั้ง

๘. ในสมัยที่ภาพยนตร์เข้ามาแสดงในประเทศไทยใหม่ ๆ มีฉายก็แต่ในจังหวัดพระนคร เขาเรียกกันว่าหนังญี่ปุ่น ที่ให้ชื่อว่าหนังญี่ปุ่นนั้น เห็นจะเป็นเพราะญี่ปุ่นเป็นบริษัทแรกที่นำเข้ามาฉายกรรมัง แต่เป็นภาพของฝรั่งทั้งนั้น เป็นหนังเงียบ เหตุฉะนั้นก่อนหน้าจะลงมือฉายสักครึ่งชั่วโมง มีแต่รวงออกมาทำเพลงดังๆ ที่หน้าโรง ตีกลองอเมริกันเอ็ดอิ่ง แก้วหุแทบแตก เพื่อเตือนคนให้รีบไปซื้อตั๋วที่นั่ง โรงที่เราเคยไปดูบ่อยๆ คือ โรงหนังบางลำภู เจ้าของใจดี เมื่อถึงเทศกาล เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา หรือวันหยุดงานของชาติ ก็ลดราคาครึ่งหรือค่อนให้เป็นพิเศษแก่นักเรียนชายหญิงที่ไปตามสำนักของตน ครั้นพวกเราได้รับอนุญาตให้เข้าดูเสียเพียงคนละ ๕ สตางค์ ก็ลงเรือจ้างเข้าคลองบางลำภู ไปขึ้นที่ท่าข้างโรงหนังพอดิ ครึ่งหนึ่งเกิดเข้าใจผิดกันอย่างไรไม่ทราบ นักเรียนชายไปถึงก่อนและกำลังดกันแน่นโรง ผู้จัดการโรงหนังเห็น **มิสโคล** นำนักเรียนมาตั้งร้อย ก็เกรงใจจะให้กลับไป ไว้มาดูวันอื่นก็ใช้ที่ทั้งเป็นนักเรียนหญิงด้วย ต้องให้โอกาสก่อนชาย เขาจึงเข้าไปขอ

นักเรียนชายรุ่นไปดูล้างหลัง ครั้นพวกเราเข้าไปแล้ว ไม่มีที่นั่งพอ โดยมากต้องยืนดู ซ้ำเป็นเวลาร้อนจัดเมื่อมีคนเข้าไปเกินจำนวน เช่นนั้น ก็เพิ่มความร้อนจนสุดที่จะทนได้ นักเรียนร้องขอกลับบ้าน แม้หนึ่งจะสนุก แต่รวมจะบันเลงดนตรีสีซอ เพื่อเพิ่มความครึกครื้น อีกเท่าใดก็ดูไม่ไหว ในขณะที่กำลังเดินออกจากโรงนักเรียนชายที่ยืนอยู่ชั้นบน ทำท่าขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน ถ่มน้ำลายรดลงมาบนเศียรเกล้านักเรียนหญิง และร้องว่า “โล่วว้อออกแล้วโว้ย ไชโย” นักเรียนของเราก็แยกเขี้ยวยิงฟันบ๊วยปากให้บ้างเหมือนกัน ฝ่ายครูก็ชวนเด็กๆ รีบลงเรือกลับบ้าน วันหลังไปดูใหม่ นั้งสบาย ไม่มีใครเบียด ไม่มีใครว่า

๙. การเที่ยวปิกนิกเป็นมือขวาของอาจารย์อเมริกัน เขาพยายามที่จะพาไปทอมละครครั้ง ครั้งหนึ่งเรายังจำได้ ครูได้นำเราข้ามฟากเดินแถวเลียบกำแพงพระบรมมหาราชวัง ไปที่สวนสราญรมย์เข้าทางประตูด้านเหนือ ตรงวังสราญรมย์ที่ประทับของรัชกาลที่ ๖ เมื่อดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร พอเข้าประตูก็ถึงสระจรเข้มีจรเข้ใหญ่ น้อย จมอยู่ในน้ำครึ่งโคลน เมื่อนักเรียนได้พ่นพอลแล้วว่าจรเข้เป็นสัตว์น่าเกลียดน่ากลัวเท่าไร แล้วก็เดินหน้าต่อไป ชมสัตว์ สีสั้ ทำ มีพันธุ์ต่างๆ เช่น กระต่าย ชะมด ลิง กวาง เสือ หมี เม่น แล้วก็ถึงหนูด่างๆ นักเรียนนิยมชมชอบจับจรรกันมาก เพราะว่าความขยันจับจรรไม่หยุดหย่อนนั้นแปลก แต่ไม่ไกลจากความวิงวอนไม่หยุดหย่อนของนักเรียนเหล่านั้นเอง เขาจึงพอใจแสดงอาการปิกนิกของสิ่งที่ทำละม้ายคล้ายกับตน แล้วเดินชมต่อไป ถึงทรงสัตว์มีปีกบินได้ เช่น นกต่างๆ เป็นต้นว่า นกแก้ว นกกระทง นกกระสา นกกระเรียน และไก่ฟ้าพระยาโล ถ้าวางว่าเป็นสวนสัตว์ของประเทศไทยในสมัยนั้นก็ไม่มีผิด สัตว์ต่างๆ ชนิดมากมาย

เหล่านั้น ซึ่งในชั้นต้นได้อ่านและเห็นรูปภาพในหนังสือเรียน แต่เมื่อมาได้เห็นด้วยตาก็กะพริบตาและตื่นเต้นมาก ไม่ค่อยจะออกเดินให้ผ่านพ้นไปเสียเลย เมื่อชมสัตว์แล้วก็ชมรุกขชาตินานาพันธุ์ จนเป็นที่สำราญ แล้วก็พากันมาถึงเรือนกระจก รับกระถางคนละใบ มีข้าวร้อน ๆ รับประทานกับปลาแห้งทอด น้ำพริกส้มมะขาม ผัด แตงกวา มะเขือขี้มอด ผัดเปรี้ยวหวาน แยมแกลงเผ็ดเนื้อโค แจกให้ตามต้องการ ไปอย่างนั้นโรงเรียนมักต้องเตรียมอาหารไปมากกว่าที่เคยหุงหาเลี้ยงกันทุกวัน เพราะว่ารับประทานกันคนละมากกว่า ๒ กระถาง ๓ กระถาง ของแกล้มก็มี กล้วยหอมหรือส้มเขียวหวาน ตอนบ่ายก่อนกลับได้ รับเข้าตัมผัดคนละมัด ผ่อนความหิวโหยที่ได้ชมนกชมไม้เล่นจนพอใจ กลับถึงโรงเรียนแล้วยังโจษจันกันไปได้อีกหลายวัน

๑๐. เมื่อรถไฟสายใต้เปิดใหม่ ๆ ครูได้พานักเรียนไปเที่ยว นครปฐม ชมองค์พระปฐม, พระประโทน และถ้ำยายหอม หลายครั้ง รถไฟสายปากน้ำนั้นไปบ่อย เพราะต้องการให้นักเรียนเห็นปากแม่น้ำเจ้าพระยา ป้อมปราการ พระเจดีย์กลางน้ำ และชมชนมจากอันโอชา ซึ่งมีขายประจำอยู่เฉพาะจังหวัดนั้น

๑๑. การเที่ยวพระราชวังบางปะอิน และ อยุธยา ก็สนุก ไม่ใช่เล่น ราวตี ๔ มีเรือกลไฟมาจอดคอยอยู่ที่สะพานนาคราห์ พวกเราก็ลุกขึ้นอาบน้ำ ที่ว่าลุกขึ้นเพราะโดยมากตื่นอยู่แล้วด้วยความตื่นเต้นแทบตลอดคืน รับประทานอาหารเช้าเสร็จภายในโมงเช้า แล้วก็ลงเรือเล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำถึงวังบางปะอิน ชมสถานที่ทั่วทุกแห่ง แล้วไปจบลงที่อาหารปิกนิกซึ่งจัดมาอย่างเคย บ่ายลงเรือต่อไปชมวังโบราณกับที่สลักหักพังโดยถูกศัตรูเผาผลาญ ฟันความเก่าครั่ง

๑๐๐ ปีแล้วมาให้แก่นักเรียนเห็นสภาพ และก่อให้เกิดมีใจคิดถึงการ
สถาปนารัฐชาติบ้านเมืองของตนให้ทัดเทียมชาติอื่น วันปีคนึก
อย่างนั้นนักเรียนรับอนุญาตให้มีสตางค์ ติดตัวไปซื้อของเล่นของรับ-
ประทานได้บ้างเล็กน้อย เหตุฉะนั้นเด็กๆ วอนครูให้ไปตลาด ซื้อ
พุทรา พัดขนนกเล็กใหญ่ กับกระเช้าसान้อยๆ บรรจุพุทรากลับ
มาบ้าน ขากลับก็ลองมาตามน้ำทางเก่า แต่เกิดพายุฝนกลางทาง กว่า
จะถึงบ้านก็ราว ๒ ยาม จึงเหน็ดเหนื่อยง่วงนอน และเซ็ด ไม่ได้
ไปเที่ยวทางไกลอย่างนั้นอีก

๑๒. โดยที่โรงเรียนอยู่ฝั่งธนบุรี นักเรียนจึงได้ไปเที่ยว
สวนอนันต์ และดูอุตสาหกรรมที่มีในแถบนั้น เช่นอุตสาหกรรม
หล่อพระพุทธรูปที่บ้านขมิ้น อุตสาหกรรมทำขั้วลงหินและเครื่อง
ทองเหลืองต่างๆ ที่คลองบางกอกน้อย อุตสาหกรรมทำหม้อที่ข้าง
วัดแจ้ง อุตสาหกรรมทำภาชนะกระเบื้องเคลือบ และอุตสาหกรรม
ทำปูนแดงที่บางจาก ในสมัยที่มีโรงพิมพ์แต่น้อยแห่ง มีสก็๊ฟ ก็ได้
นำนักเรียนชั้นสูงไปดูโรงพิมพ์อเมริกันที่ถนนสาร ได้เข้าใจถึง
การเรียงพิมพ์ ดีพิมพ์ และเย็บเล่มกับการตรวจแก้รูป

๑๓. แต่นักเรียนไม่รู้สึกสนุกอะไรเท่าที่เที่ยวงานพระบาท
วัดบางหว้า (วัดอมรินทราราม) ได้รับแจกสตางค์คนละ ๑๐ สตางค์
ก็มี คนละ ๒๐-๓๐ ก็มี ตามแต่ใครได้ฝากไว้กับครุมากหรือน้อย
เมื่อได้เรียนหนังสือตอนเช้าเป็นที่พอใจของครูประจำชั้นแล้ว ตอน
บ่ายก็ได้รับ บำเหน็จ ให้เข้าแถวเดิน ทางออก ทางด้าน หลัง สัก ๑๕
นาทีก็ถึง เทียวเดินดูร้านขายของต่าง ๆ กับการเล่นสนุก เช่น
ละครลิง ละครรำ แลสัตว์ประหลาดเช่น ไก่ ๓ ขา ม้า ๒ หัว
ครั้นได้ซื้อขนมและของเล่นนานาชนิดแล้ว ต้องยกไว้สักสอง
สตางค์สำหรับซื้อกระเช้าสีดา หมูาร้องไห้ และลูกหัวล้าน พอ

เข้าห้องเรียนในวันรุ่งขึ้น จะเห็นของสามสิ่งนี้ตั้งประดับอยู่บนโต๊ะเรียน แต่ลูกหัวล้านเป็นของโปรดมากที่สุด เพราะเอาใส่ผ้าเช็ดหน้าเข้าให้ ชนกันเล่น ได้อย่างเพลิดเพลินทั้งในเวลาเรียนและเลิกเรียนแล้ว

๑๔. ต่อไปนี้จะขอเล่าเรื่องการนำนักเรียนทั้งโรงเรียนไปเรียนที่บ้านพักของคณะอเมริกันมิชชันที่เกาะหลัก (จังหวัดประจวบคีรีขันธ์) มิสโคล เคยปรารภกับครุमानานแล้วว่า ถ้าได้พานักเรียนไปเรียนที่นั่นสักเดือนหนึ่ง ก็จะได้ประโยชน์หลายทาง คือ ๑. นักเรียนจะได้เดินทางลงเรือกลไฟใหญ่ออกทะเลเป็นครั้งแรกในชีวิต จะได้ความรู้ในเรื่องคลื่นลม ๒. นักเรียนจะได้เปลี่ยนอากาศบก ได้อากาศทะเล ๓. นักเรียนจะได้หัดว่ายน้ำและเล่นหาดทราย ๔. นักเรียนจะได้เห็นธรรมชาติ เช่น เขา ทะเล ทราย น้ำเค็ม คลื่น ลม การตีวนจับปลาอันเป็นอุตสาหกรรมของไทย แสงและสีของดวงอาทิตย์ตอนเช้าตอนเย็น กับจะได้เดินท่องเที่ยวดูพฤษชาติตามเขาที่อยู่ใกล้เคียงไปในขณะเดียวกับศึกษาวิชาพฤกษศาสตร์และภูมิศาสตร์ด้วยของจริง ก็ต้องการฝึกหัดนักเรียนให้เป็นคนอดทนต่อความยากลำบากอันจะเกิดขึ้นที่นั่น เพราะหลายสิ่งจะขรุขระไม่เหมือนกับอยู่ที่โรงเรียน ซึ่งทุกสิ่งจัดไว้ในระเบียบเรียบร้อย

เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ผู้ปกครองได้รับ จดหมายแจ้งให้ทราบว่า โรงเรียนจะพานักเรียนทุกคนไปเรียนหนังสือที่เกาะหลัก และจะเดินทางไปโดยเรือกลไฟชื่อ “บริพัตร” เพราะเวลานั้นยังไม่มีรถไฟสายใต้เดินผ่านเกาะหลัก ผู้ปกครองคนใดไม่สมัครใจให้บุตรไป ก็ให้มารับกลับบ้าน มีผู้ปกครองเพียงสองคนเท่านั้นไม่ยอมให้บุตรไป โดยแจ้งให้ทราบว่า กลัวบุตรจะไปรับอันตรายโดยเรือแตก

เช้าวันหนึ่งเดือนเดียวกัน มีเรือฉลอมใหญ่มาจอดอยู่ที่ท่า
 น้ำ นักเรียนเก็บหนังสือและเครื่องเรียนบรรจุหีบให้กุลิชนลงบรรจุ
 ทุกเรือ ส่วนเสื้อผ้าเครื่องใช้ส่วนตัวของนักเรียนก็เอาลงหีบของตน
 เองทุกคน เสร็จแล้วยกลงเรือทั้งร้อยใบ อันเครื่องครัวเครื่องใช้ใน
 ในการรับประทาน ก็บรรจุหีบนำไปครบทุกอย่างเท่าที่เคยใช้อยู่กับ
 โรงเรียน ราวบ่าย ๓ โมง ทั้งเข้าของและคนก็ไปขึ้นเรือซึ่งทอด
 สมอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา เราเช่าทั้งลำ จึงไม่มีคนโดยสารอื่น
 อยู่ได้ทั่วไประหว่างห้องและดาดฟ้า เวลานั้น ม.ร.ว. สุวพันธุ์ สนิทวงศ์
 มีบุตรเรียนอยู่ ๔ คน ท่านขึ้นมาส่งบุตรของท่านก่อนเรือถอนสมอ
 เห็นมีเด็กเล็ก ๆ หลายคน น่ากลัวจะเกิดมีเด็กชนบีนปายตกลงทะเล
 ท่านจึงกลับไปซื้อลวดตาข่ายมาบุข้างเรือทั้งลำให้พวกเรา กัปตัน
 ตันหน และลูกเรือ โดยอิทธิพลของ มิสโคล ผู้มีชื่อเสียงในหมู่คน
 ไทยและต่างชาติ ได้เอาธนูแก่พวกเราเป็นอย่างดี ส่งให้พ่อครัว
 หุงข้าวมาให้ และเราก็ได้ทำกับแกง ๆ พอไปเลี้ยงกันได้ ๔ มื้อ คั้น
 วันที่เรือแล่นอยู่ในอ่าวไทย เกิดพายุและฝนตกใหญ่สาตบนดาด
 ฟา ทำให้เด็กเปียกปอนกันมาก แต่ถึงแม้จะเมาคลื่น และหิวโหย
 อิดโรยนักก็ยังนอนหลับกันได้ ไม่รู้สึกหวาดกลัวสิ่งใด

ครั้นถึงเกาะหลักก็เป็นการโกลาหลที่จะต้องขนสัมภาระซึ่ง
 เราได้บรรทุกมานั้นขึ้นบก โดยที่เราไม่ได้พ่วงเอาเรือฉลอมมาด้วย
 เราก็ต้องใช้เรือขนาดใหญ่กว่า ๒๐ ลำ ลำเล็กคนและสิ่งของขึ้นฝั่ง
 จนหมดสิ้นในวันนั้นเอง บ้านของมิชชันซึ่งดิฉันได้กล่าวแล้วว่า
 ที่หลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงซื้อเสีย
 เป็นเรือนใหญ่ยาว ๒๕ วา กว้าง ๑๒ วา มีห้องใหญ่ ๔ ห้อง ห้องโถง
 กลาง ๑ กับมีระเบียงรอบทั้ง ๔ ด้าน มีครัว ๔ ห้อง ก็น่าจะเป็น
 เรือนบรรจุเด็กนักเรียนได้ ๑๐๐ คน ครูและอาจารย์ ๑๕ คน กับ

เครื่องใช้ไม้สอยที่ต้องการ เมื่อเข้าช่องใต้軒ขึ้นแล้ว ก็หุงหาอาหารรับประทาน และจัดหีบปิดที่หลับนอนเข้าแนบกับฝาห้องหมด แล้วนักเรียนก็ได้รับอนุญาตลงอาบนํ้าทะเลและเดินเล่นตามชายหาด ด้วยเวลานั้นยังไม่เกิดนักชายหาดอื่นใดเลย ชาวพื้นเมืองมายืนดูอยู่ริมฝั่ง ปลงสังเวชว่า นักเรียนวังหลังนี้กระไรถึงกับฝ่าคลื่นลมออกมาเรียนถึงที่นั่น และอาจารย์ก็เป็นคนมีความคิดแปลก ทิยอมเสียเงินทองเป็นก่ายกองออกมาอาบนํ้าทะเล ซึ่งเขาทั้งหลายไม่เคยยอมลงว่ายน้ำเลย เพราะเขานํ้าทะเลอาบนํ้าแล้วคันตัว

เราจัดระเบียบการประจำวันของเราเหมือนกับเคยที่ทำที่วังหลัง คือ ได้เวลาสองทุ่มนักเรียนทุกคนประชุมกันที่ห้องโถง ทำการสวดมนต์ไหว้พระ แล้วต่างคนก็ต่างคลี่ฟูกหมอนของตนนอนเรียงรายข้างฝารอบระเบียบ ไม่มีความหวาดกลัวผู้ร้าย เพราะผู้ว่าราชการจังหวัดให้ตำรวจมาเฝ้าคั่นละสองคน เข้าขึ้นก็ลงไปอาบนํ้าทะเล เมื่อรับประทานอาหารแล้ว ผู้ที่มีเวรก็ไปล้างถ้วยชามหรือปิดกวาด เสร็จแล้วเข้าห้องเรียนนั่งกับพื้น ใช้หลังหีบของตนเป็นโต๊ะเขียนหนังสือ เวลานี้เรามีชั้นเรียนถึงมัธยม ๖ และสอนตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ จึงจะให้เสียเวลาเรียนไม่ได้ แต่เมื่อถึงบทเรียนภูมิศาสตร์แล้ว นักเรียนชอบมากที่สุด เพราะครูเคยพาออกไปชายหาด ทำแผนที่บนทราย และเมื่อเรียนถึงพฤกษศาสตร์ ก็พาออกหลังบ้านเข้าไปในป่าละเมาะใกล้ ๆ ตรวดดูพันธุ์ไม้นานาพรรณ ที่ชั้นระกะอยู่ในดงพงไพรข้าง ๆ เขา

สิ่งที่นักเรียนชุดนั้นยังจำได้ดี คือเวลารับประทานอาหารต้องปูเสื่อลงบนทรายใต้ถุนเรือนพัก และขณะรับประทาน ลมแรงๆ มักจะพัดเอาทรายร่วงตามร่องกระดานเรือน และหอบเอามาตามพื้นดินปลิวลงกับข้าว ของกิน เคี้ยวกันกรอด ๆ มั่น ๆ ไปตามเรื่อง และ

อีกประการหนึ่งที่สุดแสนจะทนทานได้ ก็คือ ตามธรรมเนียมบ้านชายทะเล มักหาน้ำจืดไว้สำหรับรับประทานเท่านั้น การอาบน้ำชำระกายและสระผมให้สะอาดหมดจด ย่อมทำได้ยาก เด็กที่มีผมยาวหยิกหย้องโดยธรรมชาติ ได้รับกรรมก่อน คือเมื่อเปียกน้ำทะเลอยู่เสมอบริเวณโดยธรรมชาติ ได้รับกรรมก่อน คือเมื่อเปียกน้ำทะเลอยู่เสมอไปกระทบกับความสกปรกในผมนั่นเอง ก็เพราะตัวขึ้น ครั้นลงไปเล่นในน้ำทะเล เจ้ามหาอุบาทว์เหล่านั้นก็ลอยไปตามผิวน้ำ เกาะที่เด็กผมสั้นด้วย พระเจ้าเหิงเสวยราชกินหัว(เมือง)ไทยไปทั่ว แล้วเลยแผ่อำนาจลูกกลมเขตไปถึงต่างประเทศไม่เว้นแดนแม้แต่ฝรั่ง ได้ระดมกำลังช่วยกันปราบปรามเท่าใดก็ไม่สามารถตีให้แตกได้ พอครบเดือนและประจวบกับเบือทะเลเป็นกำลัง เราก็อยกทัพถอยกลับกันโดยทางเก่า โรงเรียนเลยปิดเทอมสำหรับฤดูร้อน มาตอนหลัง ๆ นักเรียนเคยขอร้องให้พาไปเรียนวิชาการเช่นนี้อีก แต่การตากอากาศทะเล และการสำรวจชายหาดของหนุ่มสาวชาวไทยออกจะมีประปรายขึ้นแล้ว การควบคุมนักเรียนหญิงกองโต ๆ อย่างสมัยนั้นค่อนข้างจะไม่ราบรื่นและปลอดภัย เราจึงไม่หาญพาไปเหมือนดังก่อน

ตอนต่อไปนี้ **ม.ร.ว. ทรงสวาง เกษมศรี** เป็นนักเรียนในชุดที่ไปแล้วว่า “เมื่อไปเกาะหลัก ค.ศ. ๑๙๑๐ นักเรียนไม่ว่าใหญ่เล็ก เพลิดเพลินนักเวลาอาบน้ำทะเล เพราะมีหอยพันธ์แปลก ๆ หอยตลับทั้งเล็กทั้งใหญ่มีดาดำช พอเอน้ำสาต ๆ ทราญเลือนลงก็จับตัวได้ เอามาติดไฟต้มน้ำดื่มทะเล รับประทานเนื้อแล้วเก็บเปลือกไว้หอยทับทิมงาม ๆ กองเป็นพะเนิน จะเอาขึ้นตัก กระบุงตวงก็ได้ไม่ต้องเทียวด้อม ๆ หาทีละตัวสองตัวเหมือนที่หาดหัวหิน ปลาปักเป้าตัวเล็ก ๆ นำเอ็นดูนอนตายเกลื่อนกลาด เด็ก ๆ ชอบเอามาเป่าตากแดด แหมงกะพรุนรูปร่างคล้ายลูกตาลเจาะนอนกลิ้งตัวใสอยู่

ตามฝั่ง เก็บไปหลอกเพื่อนว่าซื้อลูกตาลมาฝาก เพื่อนคว้าได้ก็
จะกัด เล่นเอาผู้ที่พบเข้าร้องห้ามหนูน้อยคนนั้นเสียงลั่น อีกชนิด
หนึ่งตัวสีน้ำตาลเงินลอยเป็นแวววาบในน้ำเค็ม เด็ก ๆ เอาโสร่งลงทาง
เที่ยวช้อนเล่น เลยผ้าไหมเป็นจุด ๆ ไปหมด อีกชนิดหนึ่งเป็น
เหมือนมันหมกอันโต ๆ สีขาวปนแดงเรื่อย ๆ ไม่มีหมีตาลอยกระเพื่อม ๆ
ในน้ำ ถูกเข้าเป็นผืนแดงทำให้ปวดแสบปวดร้อนและคันมาก เวลา
ลงน้ำต้องมีครูยืนคุมคนหนึ่ง เวนครูคนใดดูก็ไม่มีเสียงอะอะตบ
มือดังลั่นเท่าเวร **มิสแมคคอร์ด** ไม่ว่านักเรียนใหญ่หรือเล็กจะออกไป
ถึงน้ำลึกพ้นหน้าอกไม่ได้ เป็นตบมือเรียกเสียงสนั่นลั่นก้องให้คน
เข้าฝั่ง บางทีเสียงคลื่นโครม ๆ เด็กไม่ได้ยิน หรือบางคนติดจะ
แก่งเล็กน้อย ๆ ก็ทำเป็นไม่ได้ยิน เรียกหนักเข้าก็กลับเข้าฝั่งนั่ง
หัวเราะขบขันอยู่ชาย ๆ น้ำ บ้างถูกบังคับให้ขึ้นฝั่ง เด็กก็ชอบใจ
ไม่โกรธ **มิสแมคคอร์ด** เด็กรักแต่กลัวน้อย เพราะว่าเป็นคนใจอ่อน
สงสารคนง่าย แม้จะลงโทษใครก็ไม่หนัก จะตีก็ไม่ค่อยเจ็บ เมื่อ
มิสแมคคอร์ด อยากจะขึ้นเรือนสักประเดี๋ยว ก็เรียก **อาบิ (กุลิ)** มา
ยืนคุมแทน แจกบิมายืนหัวเราะกับเด็กเล็ก ๆ เป็นผู้แทนที่เหมาะสม
จริง เพราะอะอะเหมือนกัน แต่คนหนึ่งที่ทางบทบาทเป็นอเมริกัน
อีกคนหนึ่งเป็นจีน เด็ก ๆ ว่า อาบน้าสนุกจริง ได้ดูหนังและวี

“ก่อนจะมาเกาะหลัก นักเรียนนำเงินฝากครูที่เป็นเจ้าหน้าที่เก็บรักษาไว้ แล้วแจกให้วันละสองไพ (๖ สตางค์) ชาวบ้านนำ
ขนมมาขายถูก ๆ ซื้อมารับประทานได้ตามชอบใจ ทั้งได้รับอนุญาต
นำเครื่องกระป๋องไปรับประทานได้ด้วย ดูค่อนข้างจะบริบูรณ์ไป
เสียยิ่งกว่าเมื่ออยู่ในโรงเรียนอีก และอาหารที่บิอึ้งเตรียมให้ตามเคย
มีปลาทะเลเป็นต้น ก็รับประทานกันได้เอร็ดอร่อย ประกอบกับที่

ได้อากาศทะเล จึงรับประทานข้าวกันได้มาก ๆ และอ้วนดำไปตาม ๆ กัน

“การเล่นละครตามชั้นที่โรงเรียนนั้น ก็ติดไปเล่นกันที่เกาะหลัก ครั้งหนึ่ง **มิสโคล** ก็จะได้ให้นักเรียนทุกชั้นปลุกต้นมะพร้าวไว้หลังบ้านที่พักสำหรับเป็นที่ระลึก ให้นักเรียนต่างชั้นแต่งตัวต่างกัน และแสดงละครสั้น ๆ ชั้นละเล็กละน้อย ดิฉันจำได้ว่าชั้นของดิฉันแต่งเป็นคนป่า ทาดำกันทั้งตัว ถือไม้พลอง ยกกองออกจากป่าหลังบ้าน มาแสดงอะไรนิดหน่อย แล้วก็แห่กันไปทำพิธีปลุกต้นมะพร้าวต้นหนึ่งและเขียนป้ายปักไว้ข้าง ๆ ตันว่า “หวังใจ” (หวังว่าจะสอบไล่ได้)

“ตอนเย็น ๆ ได้รับอนุญาตให้ลงไปนั่งเล่นที่หาดทราย ในยามเดือนหงาย ช่างเป็นภาพที่น่าทึ่งน่าขบขัน บ้างก็เดินคุยกันกระจุ๋มกระจิ๋มเป็นคู่ ๆ บ้างก็นั่งคุยกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่ อาจารย์นั่งพูดกับครู บ้างก็มานั่งรวมกองกับเด็ก บ้างก็เก็บเศษไม้ใบไม้มาสูมไฟให้สว่างช่วงโชติอยู่ชายหาด เรือยามฝั่งของราชनावไทยเห็น ก็ฉายไฟมาส่องหน้าดูพวกเรารวมมองเห็นกันทั่ว เสียงคลื่นกระทบฝั่งอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย ลมพัดเย็นสบาย พร้อมเพื่อนพร้อมอาจารย์ **มิสโคล** มักจะเดินเที่ยวดูเด็ก ๆ ด้วยดวงหน้าอันชื่นบาน และถามไถ่ทุกข์สุขด้วยความกรุณาปรานี ดิฉันรู้สึกว้าเหว่ที่เคยเที่ยวมาหลายตำบลแต่เยาว์วุ่นใหญ่ ใจคอจะเบิกบานสนุกสนานอย่างนั้นไม่มีเลย และเห็นจะหาไม่พบอีกด้วย

“ดิฉันติดใจจะเล่าถึงเรื่องเหาที่เกิดขึ้นจากเกาะหลักนั้นให้สนุกและพิสดารสักหน่อย เมื่อกลับโรงเรียนแล้ว เหาก็ยังไม่สิ้นเชื้อโรงเรียนปิดเทอมแล้วเปิดอีกก็ไม่ศูนย์พันธุ์ **มิสโคล** เร่งปราบกัน

ขนานใหญ่ เพราะหาไม่สงสารหรือไฉนน้ำใครหมด ครูกໍมลงอธิบายวิชาแก้ศิษย์ เหาภิบินไปหา ตอนเช้าทุกวันต้องสั่งกระดิ่งให้พักเรียน เรียกมายืนเข้าแถวยืดยาว ส่วน **มิสโคล** ยืนหน้าบึงนิดหน่อย มีเครื่องมือ คือ กระปุกยาปราบเหา (เส้นยาฉุนผสมกับน้ำมันมะพร้าว) กับไม้พายเล็กๆ ดิจันออกจะหวาด ๆ ก็ต้องเดินเข้าไปหาตามลำดับ ท่านก็เอาพายควักยาป้ายศีรษะไม่แรงจนเจ็บแต่กระเทือน พอคล้อยมาทุกคนก็ขยี้ผมของตนให้ทั่ว แล้วใช้ผ้าหนา ๆ โปกไว้ รุงขึ้นจึงแก้ออก แล้วสระผม เหาตายติดผ้าให้ดำไป ไข่ที่ระย้าย้อยตามเส้นผมก็ลืบ ต้องทำอย่างนี้หลายครั้งหลายหน ในขณะที่เดียวกันครูก็เทศนาเรื่องผมยาวเป็นรังก่อโรค สมัยนั้นเด็กที่มีผมยาวมักทำโป่งเป็นกะบังเหมือนแบบผมญี่ปุ่นโบราณ คือใช้ผมมัดเป็นก้อนยัดไว้ใต้ผมข้างหน้า แล้วหวีทับลงมาเกล้าเป็นมวยหรือผูกโบห้อยไว้ข้างหลัง **มิสโคล** เรียกผมที่ยัดนั้นว่า “หนู” ท่านหาว่า “หนู” นั้นเป็นต้นเหา เมื่อทำเท่าไรเขาก็ไม่หมดสิ้น ท่านจึงใช้วิธีชักชวนให้เด็กตัดผม เด็กรำคาญจึงยอมให้ตัดผมกันมากทั้ง ๆ ที่แสนจะอาลัย เพื่อนรักของดิจันคนหนึ่ง(แพร ประทีปะแสน) โดนเทศนาพิเศษ คือ ถูกเตือนให้ตัดผมอยู่เสมอ ๆ ความเสียดายก็เหลือแสน ความรำคาญแค้นก็แสนสา วันหนึ่งดิจันเห็นเขาฉวยกรรไกรได้ก็ออกเดินดุ่มไป ดิจันนึกแปลกใจ เดินตามไปดู ไหนล่ะ กรากเข้าไปกราบครูประจำชั้น ขอให้ตัดผม ครูก็ลงมือตัดให้โดยเต็มใจ เพราะเธอเป็นนักเรียนดีในชั้น ไม่เคยรบกวนเลย ครูออกจะเกรงใจ จึงตัดให้ทันที ดิจันนั่งดูอยู่ พอกรรไกรตัดกรวบน้ำตาก็ไหลย้อยไปตามผม ดิจันนึกข้น เลยทอ้งพระราชนิพนธ์เข้าว่า **“ว่าแล้วองค์ท้าวเทวศรี จึงจำเริญพระเกศสายสมร ประทาน**

กริษอันเรืองฤทธิ์รอน จารึกนามกรในกริษนั้น อุณากรรณกระหมั้น
 วิทยาหา มิสาเหรนต์หว่าเจดจัน แล้วทรงเครื่องอย่างชายพราย-
 พรรณ เทวัญประสิทธิ์ประสาทพร” ครุผู้นั้นชอบใจชมว่าท่องเพราะ
 จริง เจ้าของผมเลยยิ้มออก ถ้าไม่มีครุที่เรากลัวเกรงนั่งอยู่ด้วย
 โทษดิฉันจะต้องโดนทุบ นักเรียนอาลัยผมกันอย่างนี้แทบทุกคน แต่
 เพราะความรำคาญในการถูกครุบังคับบงกช กลาย ๆ เหาگیสนั่นเซ่อแต่นั้น
 มา”

การอบรมทางศีลธรรม

ฝ่ายคริสตศาสนา

-๔-

เมื่อได้กล่าวถึงการศึกษาแล้ว ต้องกล่าวถึงการอบรมนิสัย และฝึกหัดการปฏิบัติของเด็กหญิงด้วย เป้าของโรงเรียนตั้งแต่แรก สร้างมามีอยู่สองอย่าง คือ. ๑ ให้ความรู้ฝ่ายวิชาหนังสือ และ ๒. ก็คือ ให้ความรู้ฝ่ายคริสตศาสนา

มิชชันนารีทุกคนย่อมมีเจตจำนงตั้งแต่ก่อนจะออกจากบ้าน เมืองของตนมาประเทศไทย ว่าจะเผยแพร่งกิจตักเตือนฝ่ายพระคริสตศาสนาในต่างประเทศ เมื่อโรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้ตั้งขึ้นด้วยความจำนองนั้นเป็นมูลรากแล้วไซ้ ผู้ที่สมัครใจนำบุตร หลาน ไปฝาก ให้เล่าเรียนอยู่ได้ความควบคุม และอบรมของคณะนี้ก็ไม่มีทางอื่นจะเลือกได้ นอกจากจะสมยอมโดย พฤตินัยว่าให้บุตรหลานของตนได้ ฟัง และได้ศึกษาศาสนาของอาจารย์ผู้ดำเนินงานโรงเรียนนั้นด้วย

ตอนเช้าเมื่อสักระฆังเข้าแถวแล้วก็เดินเข้าห้องประชุม ทำพิธีนมัสการ ด้วยการร้องเพลง สดุดีอธิษฐานอ่าน พระคริสตธรรมคัมภีร์ และฟังคำอธิบายสั้น ๆ ใช้เป็นตัวบทศีลธรรมและจรรยาสัก ๒๐ นาที แล้วจึงแยกไปตามชั้น เรียนพระคริสตธรรมที่วางไว้ประจำวันหนึ่งๆ อีกสัก ๒๐ นาที มีการสอบให้คะแนนเหมือนวิชาอื่น ๆ ถึงสิ้นปีก็มีรางวัลงามๆ ให้แก่นักเรียนที่สอบได้ดีเป็นที่หนึ่งที่สอง

ตอนคำก็เรียกประชุมสวดนมัสการพระก่อนเข้านอน ทำกันตั้งนี้เป็นกิจไม่วั้นแต่ละวัน นักเรียนชอบเวลานี้มาก เพราะเขามีโอกาสร้องเพลงสวดอันไพเราะมีทำนองต่าง ๆ ได้หลาย ๆ บทเป็นภาษาไทยก็มี ภาษาอังกฤษก็มี นักเรียนที่ลาออกไปแล้วนับเป็นสิบ ๆ ปี ก็ไม่ลืมทำนองเพลงสวดนมัสการ ถ้าผู้ใดบังเอิญมาโรงเรียนหรือ โรงสวดในขณะที่เรากำลังทำการนมัสการอยู่ เขาก็แสดงความดีใจหยิบหนังสือเพลงเลือกหาบทได้คล่องแคล่ว และร้องด้วยเสียงเยือกเย็นแจ่มใสเหมือนเมื่อคราวอยู่ในโรงเรียน บางคนมาหาซื้อหนังสือเพลงเก่า ๆ ที่เขาเคยร้องครั้งเป็นเด็ก ๆ นั่งในห้องประชุม

ถึงวันอาทิตย์ โรงเรียนเซนต์คาซิมัสอาจารย์มาเทศน์ให้นักเรียนฟังพร้อมกันในห้องประชุม ดิฉันจำได้ว่าเคยมี **อาจารย์เย.บี. คันแลป** มาเทศนาอยู่นาน เวลานั้นดิฉันเป็นเด็ก ฟังชาวต่างประเทศพูดไทยเสียงแปร่ง ๆ ก็สนใจมาก ถึงแม้ว่าภาษาไทยของท่านไม่สามารถแข่งขันกับนักพรตไทยได้ก็จริง แต่โดยความพากเพียรและอดทนของท่านที่สืบทอดบรรยายธรรมทุกวันอาทิตย์ ทำให้ดิฉันตั้งใจฟังและได้ความรู้ แล้วเกิดความศรัทธา แสดงตนเป็นคริสต์มามกะ เมื่ออายุ ๑๗ ปี

ตอนหลัง ๆ มี **อาจารย์ ว.ย. แมคคลั้ว** และ **ดร. ยอร์ช-แมคฟาแลนด์** (พระอาภิวายาคม) กับ **ครูฉ้วน เตียงหยก** เคยมาแสดงธรรมเป็นครั้งเป็นคราว นักเรียนชอบ **พระอาจารย์** เป็นพิเศษ เพราะท่านชอบเล่นสำนวนไทยและ บรรยาย สนุกเข้า แบบบทเรียนด้วยของ ทำให้เด็กตื่นตื่นและหัวเราะกันเกรียวกราว วันหนึ่งนำเอาภาณาร้อนมาเป็นเครื่องแสดง แล้วก็ผลักร้าน้ำดี ๆ นั้นให้ตกลงจากธรรมาสันแตกละเอียด เพื่อประกอบเหตุประกอบผล ให้ลึกซึ้ง

ตรึงใจ เด็กๆ จึงทิ้งมาก เมื่อถึงเวรคุณพระมาแสดงแล้ว เป็นหน้ายิ้ม
 ยิ้มคอยต้อนรับเสมอ มาตอนปลายๆ ของวังหลังอาจารย์นักเทศน์
 ต้องกลับอเมริกา ไม่มีใครจะรับช่วงได้ จึงเกิดเป็นปัญหาว่าจะได้
 ใครทำแทน สัปบุรุษประชุมหารือตกลงกันว่า ต้องการคนไทยมา
 เทศนาทุกวันอาทิตย์ แต่ก็หาคนว่างมาเทศน์ไม่ได้ จำต้องตั้งอัตรา
 เบี้ยเลี้ยงชีพและหาคนมาเทศนาประจำเลย และผู้นั้นสมควรให้ได้
 รับเบี้ยเลี้ยงชีพเท่าอัตราครูใหญ่ในโรงเรียนของมิชชัน ก็เป็นการ
 ค่อนข้างยากที่จะหาเงินตามอัตราสูงนั้น มิสโคล์ จึงแนะนำให้สัป-
 บุรุษคริสเตียนแห่งคริสตจักรนั้นใช้วิธีถวายเป็นทอด ครั้นได้คำนวณ
 เงินรายได้ของสมาชิกดูก็เห็นว่าเมื่อทุกคนถวายสิบลดแล้ว ยังมี
 เงินเกินอัตราเบี้ยเลี้ยงชีพของนักเทศน์ประจำเสียอีก จึงได้ใช้เงิน
 ที่เหลือสำหรับบำรุงพระคริสตธรรมสมาคมและโรงพยาบาลโรคเรื้อน
 ทุกปี คริสตจักรวังหลังหรือคริสตจักรที่สองซึ่งมีกำเนิดในโรงเรียน
 วังหลังจึงมีธรรมเนียมถวายสิบลดมาตั้งแต่สมัยนั้น หากจะว่าเป็น
 คริสตจักรแรกในประเทศไทยที่ได้้นำการถวายสิบลดก็ไม่ผิด นัก
 เทศน์ไทยคนแรกของคริสตจักรที่สองคือ **อาจารย์กิมเฮง มังกรพันธ์**
 ครูในโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย ท่านผู้นี้ทำหน้าที่เทศนาที่
 โบสถ์วังหลัง และได้ข้ามมาทำที่วัดมนวิทยาลัยอีกจนรับเบี้ยบำนาญ

คริสตศาสนิกปฏิบัติพิธีศาสนาอย่างเปิดเผยต่อหน้านักเรียน
 ทั้งหมดที่ประชุมพร้อมกัน โดยปราศจากความอับอาย เกือบเขิน ที่
 ไม่ใช่คริสตศาสนิกชนก็นั่งฟัง นั่งดู ในวาระเดียวกันก็เกิดความรู้
 ความเข้าใจในคำสั่งสอน และวิธีปฏิบัติ ผู้ใดเกิดความเลื่อมใสจะ
 ขอเรียนให้พิเศษไปกว่าที่เรียนอยู่ตามชั้นประจำวัน อาจารย์ก็จัด
 โอกาสให้เรียนได้ เมื่อเรียนดีแล้ว หากจะขอเข้าจาริต ก็ต้องมีการ

สอบถามความเชื่อความสมัครใจของเขา เมื่อเขามีความอิสระ คือผู้ปกครองของเขา ไม่ขัดข้องประการใดแล้ว จึงเชิญศาสนาจารย์มาทำพิธีให้ศีลปฏิบัติตนเป็นคริสตมามกะ ต่อหน้าที่ประชุม คือครูบาอาจารย์และนักเรียนทั้งหลาย ไม่มีการช้อนเล่นลิ้นลับอันใดเลยแม้แต่น้อย ทั้งในวิธีสอนและวิธีปฏิบัติ และไม่มีการกดขี่บังคับให้รับคำสอนโดยทางตรงหรือทางอ้อม ใช้แต่วิธีโฆษณาโดยนัยของผู้ที่เห็นว่า **อะไรดีอะไรวิเศษ** ก็ยอมเชิญชวนให้คนนิยมชมชอบ.

การฝึกหัดงาน

—๕—

ฝ่ายวิชาการฝีมือ การเรือน และการงานอันเป็นคุณสมบัติของสตรีทั่วหน้านั้น โรงเรียนมองเห็นชัดอยู่ว่า เด็กที่เล่าเรียนในสถานศึกษา^{นี้} จะมีได้ออกไปเป็นครุทุกคน แต่จะมีมากคนออกไปเป็นแม่เหยาเฝ้าเรือน บ้างจะเป็นนางงานบ้างก็จะเป็นนายคน^{นี้} หนึ่งชนวนออกคำสั่ง แต่ควรรู้ว่าอย่างไรจึงจะได้งาน และก็คงจะมีไม่น้อยที่ตกในตำแหน่งผู้รับใช้ปฏิบัติคนอื่น อีกนัยหนึ่งงานของคนรับใช้คือสมบัติของผู้ที่จะใช้คนอื่นต่อไป คนเรารู้จักแต่สิ่งที่สูงอย่างเดียว ไม่รู้จักที่ต่ำต้อยบ้าง เมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องทำเอง ก็จะต้องอดอันตันใจเพราะทำไม่เป็น จีบอะไรไม่ถูก แม้มีทรัพย์ก็ยังหาผู้รับใช้ไม่ได้ การเป็นบ่าวคนจึงเป็นขั้นแรกที่จะไปสู่เป็นนายคน โรงเรียนจึงจัดให้นักเรียนทุกคนและทุกชั้นมีงานบ้านที่ต้องทำเป็นกิจหน้าที่ประจำตัวทุกวัน คือ บ้างทำการกวาดห้องเรียน หรือห้องนอน หรือห้องรับประทานอาหารของนักเรียนเอง บ้างก็มีหน้าที่จัดโต๊ะอาหาร บ้างก็มีหน้าที่ล้างถ้วยชามภาชนะ ฯลฯ แต่มิให้คนใดใช้เวลามากไปกว่า ๒๐ นาทีต่อวัน นักเรียนเล็ก ทำการเบา เช่น จัดโต๊ะ เช็ดโต๊ะ กวาดระเบียบเงาเตียงตึก ส่วนนักเรียนรุ่นใหญ่ล้างถ้วยชาม และกวาดห้องเรียนห้องนอน เป็นต้น ส่วนการขัดถู เช็ดบริเวณนั้น เป็นหน้าที่ของภารโรงชื้อสัตย์สองคน ชื้อ อากุ่ย อาบ^{นี้} อาบ^{นี้}ได้รับใช้ตลอดอายุวังหลัง แล้วยังตามไปปฏิบัติตัว ณ วิทยาลัยอีก ๕ ปี ก็ทอดชีวิตของเขาและภาระทั้งสินลง

ในกิจการทั้งหลายของโรงเรียนนี้ทั้งอาจารย์อเมริกันและ
ครูไทยเป็นเวอร์เปลี่ยนวันลูกชั้น อาบน้ำแต่งตัวตั้งแต่ ๕ น.
แล้วคอยดูนาฬิกา ไปสั้่นระฆังปลุกนักเรียนลูกชั้น เวลา ๖.๐๐
น. ทำการควบคุมฝึกหัดอบรม และสั่งสอนตามแผนกๆ ให้ทำดีและ
เรียนดีไป จน ๒๐.๓๐ น. เมื่อนักเรียนเข้านอนหมดแล้ว ครูยัง
คงตรวจและเตรียมการสอนไปจนถึง ๒๒ น. กว่าจะได้หลับนอน
ผ่อนกาย

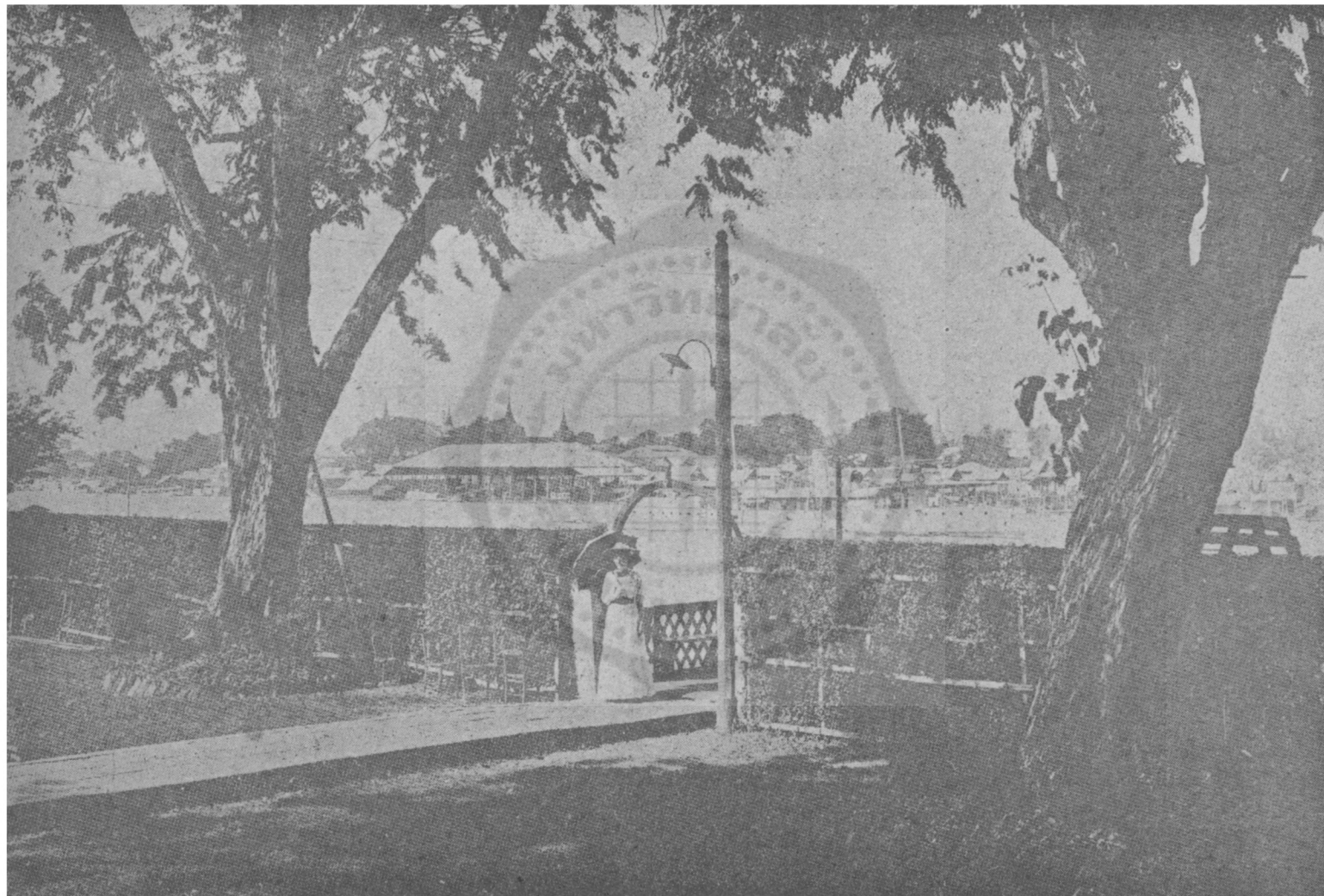
ในสมัยนั้นการงานที่ทำด้วยมือมักเป็นที่ดูหมิ่นว่าเป็นงาน
ต่ำ จึงมีบิดามารดาของนักเรียนที่เป็นเจ้านาย ข้าราชการชั้นสูง
และคหบดีมีทรัพย์สินกับบ่าวไพร่มากๆ มาขอร้อง ให้ยกเว้นบุตรของ
ตนจากการงานเหล่านั้น โดยจะเพิ่มค่าเล่าเรียนให้เป็นพิเศษ เพราะ
เขาเข้าใจว่า โรงเรียนไม่มีเงินจ้างลูกจ้างทำความสะอาดของโรงเรียน
จึงใช้นักเรียนให้ทำเสียเอง แต่ **มิสโคล** ผู้มีน้ำใจเข้มแข็งและแน่ว
แน่ตามแบบอย่างอุปนิสัยชาวอเมริกัน ที่เห็นว่าการงานอันทำด้วย
มือเป็นของจำเป็นและน่าสรรเสริญ ก็มีได้ยอมลดให้แก่ผู้ใด
เลย แม้แต่เป็นเจ้าก็ต้องทำเหมือนกับสามัญชน ผู้ปกครองบางคน
ให้เหตุผลว่า ไม่พอใจให้บุตรต้องทำงาน เพราะว่าตลอดชีวิตบุตร
ของเขาก็ไม่ถึงกับต้องทำงานเอง เขามีเงินและบ่าวมาก ทั้งฐานะ
ของเขาก็น่าดี ไม่มีวันตกต่ำ แต่เมื่อได้รับคำอธิบายถึงคุณค่าของการ
ทำงานจาก **มิสโคล** แล้ว โดยมากก็มอบบุตรไว้ ที่ไม่พอใจก็นำส่ง
โรงเรียนอื่นซึ่งไม่มีการปฏิบัติงานอย่างใด นักเรียนที่เบื่อหน่ายการ
เรียนการปฏิบัติงานนั้น จนถึงลาออกแล้ว ยังเกลียดโรงเรียนอยู่ก็มี
ถึงกระนั้นก็ดีบางคนไม่วายต้องให้การฝึกหัดเหล่านั้นเป็นเครื่องมือ
ของเขาในวาระต่อมาภายหลัง มีหลายคนที่ได้รับตำแหน่งกรรมการ
งานทั้งของราชภัฏและของหลวง ได้สำแดงความปิติเหลือล้นที่เขาได้
รับการฝึกหัดอย่างเคร่งครัดนั้น

มาในสมัยนี้วิชาการบ้านเป็นวิชาสำคัญ และได้จัดเข้าหลักสูตรของกระทรวงธรรมการอย่างกว้างขวาง และเป็นสิ่งที่บิดามารดาแสวงหาประดับบุตรของตนโดยส่งเสริมทุก นักเรียนวังหลัง และนักเรียนวัฒนาวิทยาลัยทุกรุ่นขออนุโมทนาคุณครูบาอาจารย์ และ **มิสโกล์** ผู้เริ่มผ้าอุปสรรคนั้นจนบรรลุผลอย่างดี

วันพุธเป็นวันหยุดเรียนเสียวันหนึ่ง เพื่อทำความสะอาดของครอบครัว และให้ครูได้พักผ่อนกับมีโอกาสทำกิจส่วนตัวบ้าง นี่เป็นเหตุที่โรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งเคยเกี่ยวข้องกับโรงเรียนวังหลัง หรือที่ครูใหญ่ครุรองได้เคยรับการศึกษาจากสำนักวังหลังก็ดี หรือที่เห็นประโยชน์เพื่อพักเสียวันหนึ่งในกลางสัปดาห์ก็ดี เลยถือเอาเป็นธรรมเนียมหยุดบ้าง หาใช่หยุดเพราะเป็นวันทำพิธีศาสนาอย่างหนึ่งประการใดตามที่บางคนเข้าใจผิดนั้นไม่ ครูเวรสักระวังปลุกนักเรียนลุกขึ้นแต่ ๕.๓๐ น. แล้วนำนักเรียนเวรหนึ่งที่ประมาณ ๒๕ คน ไปห้องซักผ้า ให้เวลาซักเสื้อผ้าของตนคนละ ๑ ชั่วโมง ราว ๑๑.๐๐ น. นักเรียนทั้งร้อยคนก็ซักและตากผ้าของตนเสร็จ เมื่อสองเวรซักเสร็จแล้ว ก็เตรียมตัวขึ้นตักขนเอาที่นอนออกผึ่งแดดแล้วทำเตียง ที่เรียกว่าทำเตียงนี้ คือ เอาไม้เล็ก ๆ แคะไค้ตามรูนิด ๆ ซอกน้อย ๆ จนทั่ว แล้วเอาผ้าชิ้นเล็กชบน้ำมันก๊าสหยอดและเช็ดอีกทีหนึ่ง ครูต้องคอยกวาดขึ้นเด็กนกในเรือนนี้ ต้องบังคับให้หาตัวเรือดทุกครั้งตามหมอนและที่นอน บางคนเกียจคร้านก็ไถลไม่หา เมื่อครูเห็นใครได้เรือดก็เคียวขึ้นให้หาอีก เด็กก็ต้องขม้มก้มเขม้นมาเพราะคนที่ครูพอใจแล้วก็อนุญาตให้ใส่ไม้กระดานเตียง และลงไปข้างล่างได้ เด็กที่เขาวนไวนในการเกเร ก็พยักพะเยียดคนที่เตียงใกล้ ๆ มีเรือดมาก ได้เรือดเป็นเรือดตายของเขามาบ๊ใส่กระดานให้ครูด ครูก็ว่า “นี่ถ้าฉันไม่บังคับให้หาละก้อเรือดกินตาย” ต้องทำเช่นนั้นไม่

ทำน้าโรงเรียนวังหลัง

เว้นสักสัปดาห์เดียว จึงจะพอนอนเป็นสุขกันทั่วไป เมื่อทำเตียงเสร็จแล้ว ใครมีเวรปัดกวาด ต่างก็ไปทำพร้อมกัน และใครมีเวรขัดถูชั้นส้อมเครื่องใช้ของห้องรับประทานอาหาร ก็ไปทำ ครั้นเสร็จงานสะอาดแล้ว ก็เก็บที่หลับที่นอนซึ่งฝังลมฝังแดดไว้ให้เรียบร้อย ราว ๑๓ น. นักเรียนก็ไปรีดเสื้อผ้าที่ซักไว้ในตอนเช้า และอาบน้ำสระผม เสร็จงานบ้านราว ๑๖ น. ด้วยความหิวโหยอดโรยกันทั่วทุกคน ก็จนเวลาจะรับประทานอาหารเย็น ในเรื่องรับประทานอาหารเย็นนักเรียนที่จำได้ ยังเคยเล่าสู่กันฟังว่า มีบ่อยครั้งเมื่อลงมือได้สักครู่หนึ่งโดยมิได้เหลียวแลไปทางใด ก็ต้องตกใจ เพราะมีสโตร์มายืนตบมือสั่งให้หยุดรับประทานอาหารครู่หนึ่ง และสอนว่า “ที่รับประทานอาหารเสียงดังเกินไปเช่นนี้ เห็นจะไม่ได้รับประทานอาหารควรจะรับประทานอาหารจานกับชั้นส้อม” แล้วสั่งให้รับประทานอาหารต่อไป เสียงค่อยเบากว่าก่อนมาก เมื่อเวลานักเรียนล้างจานก็เหมือนกัน ครกก็คุดคุดแลให้ล้างสะอาด ถ้าทำดังนั้นก็ให้หยุดเสียสักครู่หนึ่ง จึงจะให้ทำต่อไป เพื่อฝึกหัดให้นักเรียนระมัดระวังสิ่งของมิให้กระทบกระแทกและพลัดตกแตกหรืออีกทีก็ครกโครม วันทำความสะอาดเช่นนี้ใครจะมาเหน็ดเหนื่อยเท่าครูเวรเป็นไม่มี เขายืนเดินเสียแทบขาแข็งแข็งหมด เมื่อได้ล้มตัวนอนราว ๒๒ น. แล้วไม่มีใครจะปลุกให้ตื่นอีกได้จนได้ยินเสียงระฆังในเวลา ๖.๐๐ น. แห่งวันใหม่

นักเรียนคงยังจำได้ว่า วันพุนั้นเขาไม่เห็นอยุ่หน้างานเท่านั้น แต่ยังครั้นคร่ำต่อการลงโทษของครูอีก คือนักเรียนคนใดได้ละทิ้งเสื้อผ้าหรือสิ่งของไว้นอกที่เก็บรักษาของตน ให้เกลื่อนกล่นไปทั่วบ้านในระหว่างสัปดาห์ ครูจะเก็บสิ่งเหล่านั้นไว้ และนำมาหาเจ้าของแจกให้ในวันพุนั้นเอง ผู้ที่หลงลืมเดินเล่อไม่นำพาเข้าของๆ ตนก็ต้องรับโทษให้ขัดภาชนะเครื่องใช้ เช่น ชั้นส้อม หรือ

ทำการแทนนักเรียนที่ลากลับบ้านในวันนั้น แต่ที่นักเรียนคร่ำมมากที่สุด คือ ครูเอาสิ่งนั้นๆ เป็นต้นว่า เสื้อผ้าของเขาผูกกับเอว หรือคอ และแขวนประจานไว้หลายชั่วโมง เป็นการปราบให้จดจำ ให้เอาใจใส่เก็บเข้าของๆ ตน ที่จัดตู้เสื้อผ้าไม่เรียบร้อย ก็ถูกจดชื่อ ให้มารับโทษในวันนั้นเหมือนกัน เพราะวันเรียนนักเรียนไม่มีเวลา รับงานพิเศษ จึงให้รอโทษจนถึงวันพุธ วิธีตัดสินนี้ นักเรียนเกลียดชังและรู้สึกว่าร้ายแรงมาก บางคนถึงกับโกรธครูที่ลงโทษจนออกจากโรงเรียนแล้วยังผูกใจเจ็บ บางคนอายุมาก ร้องไห้ร้องห่ม ไม่ยอมกินยอมเรียนก็มี แต่บางคนให้อาโทษผูกรุงรังตามตัวก็ไม่ทุกข์ร้อน กลับเห็นเป็นการเล่นตลกสนุกสนานไปเสียอีกด้วยซ้ำ จะอย่างไรก็ตาม โรงเรียนไม่ยอมอ่อนข้อในการตัดสินดานเลย แต่ก็ให้นายินดีที่มีบางคนรับการฝึกหัดด้วยความร่าเริงทั้งเซ็ดหลาบ เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้วเคยล่นวาทาขอบคุณโรงเรียนนั้กหนาที่เข้าได้ผ่านการอบรมต่าง ๆ มาอย่างสมบุรณ์ และได้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเขา มาก มีอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชฎร์ในพระนครสองคนพูดกับดิฉันว่า “เมื่อเธอเขียนจดหมายถึงแฮมมิลล์ โปรดเรียนท่านด้วยว่า ฉันทุ้ดสำห้จัดการตามแบบวังหล้ง และคำสั่งสอนอบรมของท่าน เดียวนโรงเรียนของฉันทมีนักเรียนกว่า ๖๐๐ คนแล้ว”

วันพุธไม่ใช่เป็นวันทำงานหรือเวลารับโทษเท่านั้น แต่เป็นวันเบิกบานสำราญใจของนักเรียนอีกหลายอย่าง คือวันหยุดเรียน วันที่บิดามารดานำขนมมาให้อับประทาน วันที่ครูพานักเรียนเดินไปเที่ยวตลาดบ้านขม้น หรือลงเรือแจวเล่นไปตามลำน้ำลำคลอง วันมีปาร์ตี้เลี้ยงกัน ในสมัยต้นๆ นักเรียนมีอัฐฝากไว้กับครู ยังได้รบแจกอีกคนละสองไฟ สำหรับซื้อขนมรับประทาน โรงเรียนจัดให้แม่ค้าชาววังหล้งซื้อนางสายนำขนม และผลไม้มาขาย เช่น

กล้วย มะพร้าวเผา ลันจี ลำไย มะม่วง ข้าวโพชน้ ลูกหวาย ลูกหว้า ลูกจันทน์ อ้อยควั่น ฝรั่งและถั่วแระต้ม ขนมก็มี ข้าวต้มมัด ขนมถั่วแปบ ต้มแดง ต้มขาว และแตงเมเหนียว ของหวานสดท้ายนี้ เป็นของโปรดของนักเรียนวังหลังไม่ว่าวันสักคนเดียว คือเคี้ยวน้ำตาลเคี้ยวแข่งกับถั่วลันเตาแล้วโรยงา ทำเป็นแท่งยาว ๓ นิ้ว กว้าง ๑ นิ้ว หนาครึ่งนิ้วเป็นของจีนทำขาย แท่งละหนึ่งอัฐิ หวานมันรสดีกว่าแตงเมฝรั่ง (ทอฟฟี่) เด็กๆชอบเคี้ยวนัก แต่เจ้าแตงเมเงินของอร่อยที่สุดของนักเรียนเคยทำหน้าที่แนวที่ ๕ ให้ครูจับตัวผู้เคี้ยวหรืออมได้หลายครั้ง คือ ถั่ว งา กับน้ำตาลผสมกัน เมื่ออมไปขึ้นเตียงนอนเข้าในมุ้งเสร็จแล้ว กลืนยังบอวอลไปได้ไกล แล้วครูก็ถามหาตัวผู้เคี้ยว แม้จะมีดเท่ามีดก็ตามกลืนจนพบของต้องห้ามกินผิดที่และเวลา แล้วเรียกผู้ต้องหาออกมาสารภาพ

วันพุธตอนเย็น นักเรียนยังได้รับอนุญาตให้ออกมานั่งเล่นที่สะพานน้ำ ดูเรือแพพ่อค้าแม่ขาย และซื้อขนมรับประทานได้ด้วย เขาชอบซื้อขนมบ้าบิ่น ทองหยอด ฝอยทอง และขนมสำปะนีสาลี่อ่อนที่จีนล่องมาขาย ถ้ามีแม่ค้าบรรทุกผักสดมา ก็เรียกซื้อขิงและมะขามสด แล้วไปขอเกลือกจากแม่ครัวมาจิ้มรับประทาน ถือว่าเป็นของเอร็ดอร่อยกันนัก ความสำราญมีแต่ที่ได้ออกมานั่งตากลมที่สะพานน้ำก็ดีใจกันแทบโลด เพราะบริเวณคับแคบมาก มีสนามวิ่งเล่นเพียง ๒๐๐ ตารางวา สำหรับเด็ก ๑๒๐ คนที่ต้องขังและค้างอยู่เทอมละ ๕ เดือน จึงจะได้ปิดเทอมกลับบ้านครั้งหนึ่ง ต่อมาอาจารย์จึงเปิดโอกาสให้ออกนั่งที่สะพานน้ำ เย็นวันอาทิตย์อีกวันหนึ่ง แต่ตอนหลังๆ ไม่ยอมให้ออกมานั่งเลย เพราะเกิดมีโรงเรียนแพทย์ขึ้นทางด้านเหนือ เขาก็ออกนั่งสะพานของเขายู่ทางต้นน้ำมองดูกันฉันดูแกะ ถึงคราน้ำลงก็เป็นโอกาสของเศษกระดาษน้อยๆ

บันทึกคำหวานๆ ลอยมาติดขอบเขื่อนของเรา ทำท่าจะกลายเป็นสะพานทอดให้นางหนูเดิน นักเรียนของเราเลยถูกตัดต้นไฟ แปรรอนุญาตให้กลับบ้านได้เดือนละครึ่ง คือ วันพุธสิ้นเดือน กลับเรียนวันศุกร์เวลา ๙.๐๐ น. เริ่มเปลี่ยนวันทำความสะอาดของครอบครัวเป็นวันพฤหัสบดีไปแล้ว

การคั่นนิสัยندان

-๖-

๑. เด็กผู้หญิงค่อนข้างปากอู้อยู่ไม่สุข เข้าห้องเรียนห้องนอน แล้วยังพูดไม่จบ จะเรียนจะสอนอะไรก็ไม่รู้เรื่อง ต่างครกก็มีวิธีปราบกันต่าง ๆ นานา บ้างเอาผ้าผูกปากประจานบ้างก็ให้ยืนในมุมจนขาแข็งแข็งหมด หากเป็นเวลาจะเข้านอน ก็ต้องยืนอดหลับอดนอนเลยงออยู่สัก ๒ ชั่วโมง มีครูบางคนทำโทษนักเรียนแล้วล้มตัวไปนอนเสีย ทั้งให้เด็กยืนจนร้องไห้ร้องห่มเอะอะขึ้น บางคนเขียนป้ายปิดหลังนักเรียนประจานวันยังค่ำ บ้างก็ให้เขียน “ฉันไม่ต้องพูดในเวลาเรียน” เสียสัก ๑๐๐ บรรทัด บ้างก็ตีก็ทุบลงไปทันที ส่วนเข็ดหรือไม่เข็ดนั้นเป็นเรื่องของเด็ก ยังมีวิธีน่าขันอีกวิธีหนึ่ง ดิฉันยังจำได้ ครูใช้วิธีจับป่าเขย่าเสียแทบตาย ครั้งหนึ่งไปเขย่าเด็กสูงใหญ่และแข็งแรงกว่าครูเข้า พอครูจับป่าเขา เขาก็จับป่าครู เลยต่างคนต่างเขย่ากันไม่ปล่อยเลย พวกที่ไม่ถูกเขย่า นั่งดูเอามืออุดปากหัวเราะกันคิกๆ ครูคนนั้นชอบลงโทษให้เด็กยืนในมุมหรือบนม้านั่งหรือบางทีก็ให้ยืนบนเก้าอี้หน้าชั้น ประจานให้ใครๆ เห็นครั้งหนึ่ง **มิสโคล** นำแขกมาเยี่ยมชั้นโดยไม่รู้ตัว นักเรียนสูงใหญ่กำลังถูกลง โทษให้ยืนบนเก้าอี้ ครูรีบสั่งให้ลงจากเก้าอี้ เด็กยืนเฉย ไม่ยอมลง ครูคนนั้นจะถูก **มิสโคล** ขนابหรือไม่ ดิฉันไม่ทราบ เพราะที่หลังเขาเบามือลงหน่อยในเรื่องพรรณานี้

๒. เมื่อดิฉันเป็นนักเรียนชั้นสูงแล้ว เห็นครูคนหนึ่งทำโทษนักเรียนที่เขียนคำบอกผิด โดยให้อากระดานชนวนมานั่งแก้

คำผิดนั้นคำละ ๕๐ หน ผิด ๘ คำ ก็แก่ ๔๐๐ หน เด็กที่นั่งเขียน
พลางร้องให้พุ่มพายน้าตาหยดเประกระดาน ลบบ้างเลื่อน บ้าง
เปื้อนเลอะเทอะจนไม่เป็นตัว และก็เป็นที่ธรรมดาที่ต้องผิดอีกบ้าง
บางตัวครูรีบไปตรวจดู ที่นี้เพิ่มโทษเป็นคำละ ๑๐๐ หน เด็กคนนั้น
ก็นั่งเขียนตั้งแต่เลิกเรียนจนมืดคำก็ไม่เสร็จ เลยบทเรียนสำหรับวัน
ใหม่ก็ไม่ได้เตรียม จิตใจก็ท้อแท้ และก็แปลกที่เด็กคนนั้นไม่รู้
อะไรเลยในวันต่อไป ที่นี้ถูกเขียนซ้ำอีก น่าทึ่งยิ่งนัก ครู ป.ม.
สมัยนี้ ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรในวิธีเช่นนี้ สมัยของดิฉันก็ได้
แต่ปลงสังเวช และซังครซนิตนนั้นักหนา นี่ก็อยากให้นักเรียนทั้ง
ชั้นเอาผงซอลค์ทาหน้าครูนั้นเสียสักครั้งเห็นจะงาม แต่นักเรียน
สมัยดิฉันกลัวครูยังกะหนูกลัวแมว ไม่กล้ากำเร็บเลิບสถาน หรือเก่ง
กาจต่อครู ได้แต่ก้มหน้าทนเอา

๓. ครึ่งหนึ่งนักเรียนทั้งโรงเรียนแตกแยกเป็นสองพวก ยก
กักเข้าวิวาทกันใหญ่ ความทราบไปถึง มิสโกล์ ก็เรียกเข้าห้องประ
ชุม ไล่สวนเรื่องราว จนได้เต็กสองคนที่ท่านคิดว่าเป็นหัวโจก แต่
บริวารทราบไม่ใช่ตัวการ บังเอิญเต็กสองคนนั้นไม่ถูกชะตาท่าน
มานานแล้ว ท่านจึงทักทักให้เป็นต้นเหตุ ลงโทษเอาผ้าผูกปาก
และห้ามไม่ให้ใครพูดด้วย ๕ วัน แล้วเฟ้นเอาแต่คนที่ท่านคิดว่าค่อนข้าง
เก่งก็กละ ๑๐ คน ให้ชื่อว่า แมวดำ แมวขาว ซังรวมไว้ในห้อง
มืดใต้ถุนตึกซึ่งเป็นทีเก็บตุ่มน้ำฝน สำหรับรับประทานของอาจารย์
ฝรั่ง มืดและอับมาก นักเรียนเคยพูดกันว่า ห้องนั้นมีผี ไม่มีใคร
กล้าเดินที่นั่นคนเดียว เมื่อถูกซังรวมเข้าไปกับผีอีกด้วย ก็ขยาด
กลัวมาก แต่นั้นมาจึงเซ็ดหลาบจริงๆ เลยเกิดเป็นธรรมเนียม “ดี
กัน” คือในวันอังคาร นักเรียนไม่ต้องเข้าห้องท่องหนังสือ เพราะ
วันรุ่งขึ้นเป็นวันที่เรียกกันว่า วันซักผ้าทำความสะอาด นักเรียนที่

โทรทัศน์มาหลาย ๆ วัน แสดงตัวว่าอยากจะดีกัน ก็ไปหาเพื่อนเป็น
 สื่อพาตัวเองทั้งสองคนเข้าที่มืด ๆ ข้างหลังประตู แล้วให้จับมือกัน
 และลั่นวาจา “ฉันขอโทษ” รุ่งขึ้นเช้าระวังให้ดี จะมีเด็กบางคน
 สอดรู้ว้ไปทำพิธีดีกัน จะเยาะด้วยตาและถากด้วยปากว่า “หือ เขา
 หายโทรทัศน์แล้ว”

๔. ครึ่งหนึ่งนักเรียนชั้น ๖ มีด้วยกัน ๗ คน คนหนึ่งบ้าน
 อยู่ในคลองบางกอกใหญ่ เข้าวันหนึ่งไม่เข้าเรียน หายไปหมดทั้ง
 ชั้น อาจารย์ใหญ่สั่งกระดิ่งเรียกนักเรียนประชุม เด็กทั้ง ๗ คนก็ไม่
 ปรากฏตัว ถามใครก็ไม่ทราบว้ไปไหน เลยสงสัยว่าหนี จึงออก
 ทางหลังโรงเรียน ถามชาวบ้านแถบนั้นก็ได้ความว้ พวกนั้นเดินไป
 ทางบ้านขมิ้น อาจารย์จึงตามไปถึงบ้านผู้ปกครองคนหนึ่ง ในคลอง
 บางกอกใหญ่ พบอยู่ที่นั่นหมด อาจารย์จึงบอกนักเรียนว้ ถ้ากลับ
 มาต้องถูกเขียนอย่างหนักทุกคน หากว้ไม่ยอมให้เขียนก็ไม่รับให้
 เรียนอีก มีสองคนเท่านั้นที่ต้องกลับมา เพราะเป็นเด็กกำพร้า และ
 ต้องรับโทษตามที่ประกาศไว้

๕. อันที่จริง มิสโคล์ เคยใช้วิธีลงโทษที่สุขุมเหมือนกัน
 เด็กคนหนึ่งเล่าว้ เมื่อเขาเป็นนักเรียนชอบทะเลาะเบาะแว้งเสมอ
 จะถูกลงโทษอย่างไรก็ไม่เข็ด วันหนึ่งอาจารย์เรียกคู้วาทเข้าไป
 แล้วส่งพระคริสตธรรมใหม่ให้ และสั่งให้เปิดที่หนังสือ ยากอบ บท
 ๓ ว้ ด้วยสันมนุษย์นั้นเหมือนไฟ สั่งให้เขาทั้งสองนั่งคนละมุมห้อง
 ห่อ้งบนใจเสีย ๑๒ ข้อ เขาบอกกับดิฉันว้ ข้อพระธรรมเป็นเครื่อง
 ดีสอนและตัดสินดานของเขาได้ดีกว่าการลงโทษหนัก ๆ ของอาจารย์
 เพราะเขาใช้ข้อพระธรรมคัมภีร์เหล่านั้นเป็นเครื่องระวังปาก บังคับ
 ล้นของเขาได้เมื่อเมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว

๖. นักเรียนสมัยวังหลัง ต้องหัดพูดอังกฤษตั้งแต่ต้นนอนจน ๑ ทุ่มทุกวัน เว้นแต่วันอาทิตย์พูดไทยได้ เวลา ๑ ทุ่มสิ้นกระดิ่งเรียกเข้าห้องประชุมสวดนมัสการแล้ว ครูก็เรียกชื่อ ในการเรียกชื่อนักเรียนต้องขานว่า Yes หรือ No กำกับไป Yes หมายความว่าฉันอยู่และพูดอังกฤษวันนั้นตลอดวัน No หมายความว่า ฉันอยู่ แต่ไม่ได้พูดอังกฤษ ค่ะแนน Yes นั้นเขารวมในวันสิ้นปี เมื่อมีงานรื่นเริงแจกรางวัลและประกาศนียบัตร ก็มีรางวัลที่หนึ่งที่สองให้แก่เด็กได้คะแนนเยี่ยมและรองลงมา สมุดจดคะแนน Yes, No, นั้นอาจารย์ใหญ่คอยตรวจเสมอ ถ้าพบเด็กคนใดในชั้นสูง ๆ มี No มาก ก็เรียกมาลงโทษเสียทีหนึ่ง การลงโทษมีต่าง ๆ กัน แต่ที่มักใช้นั้น คือให้คนต้องโทษหาสมุดหรือกระดานชนวนมาเขียนประโยคว่า “I must speak English every day” เสีย ๑๐๐ ประโยค ก่อนจะอนุญาตให้ไปหลับไปนอนได้ เป็นการทรมานมือกับตานัก เพราะว่าย่ไหนจะเมื่อยมือข้างวงนอนด้วย แต่การพูดอังกฤษเป็นประโยชน์แท้จริงแก่คนที่พูดด้วยความสัตย์ซื่อ คือลับหลังหรือต่อหน้าครูก็พยายามพูดเสมอ ไม่ว่าจะถูกต้อนหรือถูกก็ตะบ๊วยไปจนได้ บางคนได้แต่ Yes, No, เท่านั้น ไม่ยอมปล่อยภาษาไทยออกมาเลย บางคนพูดอังกฤษสองสามคำ เกมไทยเสียหลายสิบคำ โดยใช้อุบายขออนุญาตจากผู้พูดด้วยว่า “Excuse me” หมายความว่า ขอให้ฉันพูดไทยเถิดนะ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ก็โต้ภาษาไทยเสียตลอดเรื่องอย่างนี้เมื่อครูเรียกชื่อ ก็ขานว่า Yes ถ้าบังเอิญครูทราบก็เอ็ดเอะหากไม่ทราบ เขาก็ Yes ตะพึดตะพือ พอสิ้นปีก็มีคะแนนได้รับรางวัล แต่ว่าพูดอังกฤษไม่เก่ง สักคนที่พยายามพูดด้วยความซื่อสัตย์ของตนไม่ได้ แม้ว่าพลังภาษาไทยไปเพียงคำเดียวจะขาดคะแนน ก็ยังพยายามพูดอังกฤษต่อไปจนสิ้นวัน

ในเรื่องพูดภาษาอังกฤษ ดิฉันเป็นคนหนึ่งที่พยายามจะชิงรางวัลให้ได้ แต่ไม่เคยได้สักที เพื่อนเขาได้เสียทุกปี วันหนึ่งเมื่อดิฉันเป็นครูแล้ว ได้เล่าให้ **มิสโคล** ฟังถึงความพยายามอันไร้ผลของดิฉัน ท่านได้ตอบให้ดิฉันหายความเสียใจว่าดังนี้ “รางวัลอันเป็นสิ่งที่นั่น เพื่อนเขาได้ไปจริง แต่ที่เธอได้นั้น คือการฝึกหัดพูดอังกฤษ ฉันเห็นว่านั่นเป็นรางวัลที่จะติดตัวไปตลอดชีวิต”

การเล่น

- ๓ -

ก. วันคริสต์มาส

เทศกาลคริสต์มาส (ตรุษฝรั่ง) เริ่มแต่เดือนพฤศจิกายน โดยหัดร้องเพลงสำหรับเทศกาลนั้นแทบทุกวันไป กับเตรียมละครสั้น ๆ ประจำเทศกาลไว้แสดงด้วย คืบวันที่ ๒๔ ของเดือนธันวาคม ทุกปีเป็นคืนที่นักเรียนนอนไม่ค่อยหลับ เนื่องด้วยความตื่นเต้นที่จะสนุกสนานในวันที่ ๒๕ ซึ่งเด็ก ๆ เรียกว่าวันคริสต์มาส ประมาณ ๔.๐๐ น. ก็ได้ยินเสียงเพลงคริสต์มาสเปล่งขึ้นเบา ๆ ในตึก นักเรียนที่เคลิ้ม ๆ หลับ ๆ ตื่น ๆ ก็ตกใจตื่นขึ้นเปล่งเสียงอุทาน A Merry Christmas! A Merry Christmas! แก่กันและกัน แล้วก็รวมกันเป็นคณะเพลงออกมาร้องตามห้องครูและอาจารย์ กับเอาของขวัญไปวางไว้ให้ ที่นี้ก็พูดกันจ้อแจ่นไปทั้งตึก พอสง่า ๆ ก็ได้รับอนุญาตให้ลุกขึ้นอาบน้ำล้างหน้า แล้วลงไปประชุมนมัสการทำพิธีวันตรุษพร้อมกับคณะเพลงที่มารวมกองกันจากสถานที่ต่าง ๆ ด้วยเสร็จจากการรับประทานอาหารเข้าแล้ว ก็วิ่งเล่นพูดจาและเตรียมของขวัญไปแขวนที่ต้นไม้ม เรียกว่า Christmas Tree คำ ๆ ก็มีละครฉลอง และปลดของขวัญแจกกันคนละหอบสองหอบ เป็นการรื่น-เริงสนุกสนานมากมายทั่วหน้า

วันนี้นักเรียนได้รับการเลี้ยงใหญ่ Christmas Dinner เป็นพิเศษและอนุญาตให้รับขนมมาจากบ้านรับประทานได้โดยไม่จำกัดชนิดและจำนวน วันคริสตมาสไม่ใช่วันรื่นเริงของนักเรียนประจำเท่านั้น ศิษย์เก่าของโรงเรียนก็ชอบมาร่วมสนุก และค้างแรมกับเราเสียคืนหนึ่ง ที่ไม่พบกันนาน ๆ ปีก็ได้พบกันในวันนั้น เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์เข้าเค้าชุมชนนักเรียนเก่าปีละครั้ง

บ. การแสดงละครประจำสัปดาห์

มีอยู่สมัยหนึ่งแทนที่จะเรียนหนังสือตามธรรมดาในวันเสาร์ โรงเรียนจัดให้นักเรียนแสดงละครสั้น ๆ เพื่อฝึกหัดเด็กให้เป็นคนกล้าออกแขก ไม่ขี้อายหรือเก้อเขิน เรื่องที่แสดงเป็นประวัติศาสตร์ไทยบ้าง การพยาบาลบ้าง การเรือน การต้อนรับแขกบ้าง วิถีสมาคม เป็นคติธรรมบ้าง เป็นสุนทรพจน์บทกลอน โคลงฉันทภาษาไทยบ้าง ภาษาอังกฤษบ้าง บางครั้งก็แสดงในเนื้อเรื่องแห่งคริสตศาสนา แล้วแต่ครูจะฝึกหัดให้ แต่ทุกเรื่องที่แสดงต้องเลือกสรรและเตรียมมาเล่นให้เป็นแบบดีแก่ผู้ดู เป็นความรู้หลายทางแก่นักเรียนทั่วไป นาน ๆ เข้านักเรียนก็เจนในการแสดง เมื่อถึงเวรขึ้นโต๊ะเล่น ครูจะปล่อยให้คิดเรื่องเอง แล้วนำเสนอครู ครูเป็นผู้ติชมและตัดทอนจนเป็นที่พอใจแล้ว เขาจึงหัดกันเอง กะตัวละครกันเอง ใครสมัครเป็นตลกก็เป็นตลก หรือถนัดทางใดก็วางให้สมรูปและประสมกันซ้อมแล้วเชิญครูดำเนินอีกชั้นหนึ่ง เลยทำความสะดวกให้แก่ครู ที่ไม่ต้องกังวล ทำทางอันใด คำพูดอันใดไม่เหมาะสมไม่ถูกครูเป็นผู้ตัดสินและชี้ขาด ก่อนออกแสดงให้นักเรียนชั้นอื่น ๆ และครูบาอาจารย์ดู ทำให้เด็กนึกภูมิใจที่ได้ทำได้ดีด้วยความปรองดองกัน

การเล่นอย่างนี้ทางโรงเรียนประสงค์จะปลูกความรื่นเริง สนุกสนานให้แก่เด็กด้วย เพราะโรงเรียนเป็นสถานที่คับแคบเหลือ ประมาณ วังสองสามก้าวก็ชนรั้วกำแพง ทั้งสิ่งที่จะทำให้เด็กเบิกบานก็หายาก มีแต่ต้นพิกุลใหญ่ต้นเดียว ที่เด็กๆ ได้อาศัยเก็บดอกน้อยๆ มาร้อยกรองเป็นมาลัยไปก้านั้นเพื่อนและครูบาอาจารย์ เมื่อถึงหน้าดอกประดู่บานก็ได้กลิ่นหอมมาทัดหูและเสียบผม ชาววังหลังยังไม่ล้มต้นประดู่ใหญ่ ทั้งสี่ต้นซึ่ง อาจารย์ ยอร์ช ได้ปลูกไว้ในปฐมแรกสร้างโรงเรียนประดู่แห่งนี้เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรพอได้อาศัยนั่งเล่นเวลาร้อนอ่อนใจ และแม่น้ำเจ้าพระยามีเรือใหญ่น้อยสัญจรไปมา เป็นทัศนภาพอันรื่นรมย์ยิ่งนัก

งานปีของโรงเรียน

-๘-

งานปีของวังหลังในสมัยแรก ๆ มักตกในเดือนธันวาคมซึ่งเป็นฤดูหนาวและเข้าเทศกาลคริสต์มาส มืงานแล้วก็ปิดเทอมให้นักเรียนกลับบ้านสัก ๑๕ วัน เพื่ออาจารย์อเมริกันได้มีเวลาหยุดเล่นตรุษและปีใหม่ แต่มาตอนหลัง ๆ เมื่อโรงเรียนส่งนักเรียนเข้าสอบตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ ก็รอปิดเทอมไปจนสอบไล่เสร็จในราวเดือนมีนาคมเหมือนโรงเรียนอื่น ๆ

งานปีแจกรางวัลและประกาศนียบัตรในสมัยนั้น มีการออกร้านขายการฝีมือด้วย เช่น เสื้อผ้า เครื่องแต่งกายสำหรับเด็กเล็ก ๆ ยังนอนเปล และของผู้ใหญ่ทุกขนาดตามกาลเทศะ ร่มแพรสีปักลวดลายงดงาม ผ้าปูโต๊ะปัก ถัก และชักเส้นด้ายลายงาม ๆ หมอนเก๋อัสต่าง ๆ ทั้งถักหรือปักลาย ปักดอก กิ้งก้านงดงาม ผ้าเช็ดหน้าปลอมหมอน ผ้าปูที่นอนปักลายและตัวอักษร ยังเครื่องกระจุกกระจิกอีกมากอย่าง เหลือจะจาระไนให้ครบถ้วนได้ เวลาไหนจะมีงานยุ่งเท่ากับเวลานั้นเป็นไม่มี นักเรียนหยุดเรียนหนังสือตามปกติเสียหนึ่งเดือนก่อนถึงวันงาน เพื่อเตรียมการฝีมือขาย ในขณะที่พวกกันต้องใช้เวลาฝึกหัดการเล่นต่าง ๆ ไว้สำหรับให้ความบันเทิงแก่แขกที่จะเชิญมา มีทั้งคนไทยและต่างประเทศ ชอบพากันมาชมงานและซื้อของ รายได้เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพราะเป็นเครื่องบำรุงโรงเรียนให้ทรงอยู่ได้ อาศัยแต่ค่าเทอมเท่านั้นไม่พอกับรายจ่าย บางปี

ขายได้ราว ๓,๐๐๐ บาท ตอนปลายๆ อายุของวังหลัง ได้เก็บเงินค่าการฝีมือของนักเรียนไว้สำหรับสร้างวิทยาลัย **มิลโกล์** เป็นผู้ให้ความคิดและออกแบบ ครั้งหนึ่งท่านเอาเสื้ออ่อน (อย่างที่ขายในตลาดสำเพ็งผืนละ ๗๕ สตางค์) แล้วเย็บเป็นหมอนขาย พวกเราเห็นเป็นของวิถถาร อะไร, เอาเสื้อสำหรับปูนั่งปูนอนมาทำเป็นหมอนห้องรับแขก ใครเขาจะซื้อ กันแต่จะเสียแรงและเวลาเปล่าๆ จึงพากันบ่นกะปอดกะแปดลั้หลัง เพราะไม่มีใครกล้าว่าต่อหน้าหรือโต้แย้งความเห็นของท่านเลย แต่หมอนเหล่านั้นเป็นของชายดีที่สุดในปีนั้น ตอนนั้นมาประมาณ ๒๐ ปี ดิฉันมีโอกาสสอนภาษาไทยชาวอเมริกันที่เข้ามาลอนศาสนา คนหนึ่งเป็นช่างวาดเขียน วันหนึ่งดิฉันเห็นเขาเอาเสื้ออ่อนชนิดเดียวกันที่ **มิลโกล์** เคยทำหมอนมาเขียนลายระบายสีเสียงดงาม แล้วใช้เป็นภาพประดับห้องนอนของเขา ดิฉันจึงรำลึกได้ว่า **มิลโกล์** นี่น่าจะมัยได้ก่อตั้ง ๒๐ ปี เนื่องด้วยโรงเรียนสตรีอื่นยังไม่มี การฝีมืออย่างดื่อกวางขาย และไม่ได้จัดให้เป็น การหรรพอกับความนิยมของผู้ที่มาชมงาน โรงเรียนวังหลังจึงอยู่ในสายตาของมหาชน เวลาถึงงานถ้าปิดประตูหลังบ้านแล้ว คนที่รับเชิญก็ต้องส่งบัตรที่ประตูสำหรับกันผู้ที่ไม่ได้รับเชิญ หากขืนยอมให้เข้าก็จะมีแม่แต่ที่ยืนเพราะเหตุฉะนั้นคนที่ไม่ได้รับเชิญ ก็ไต่สะพานขึ้นมาชะเง้อชะเง้อยู่ข้างรั้วและบนสะพาน ปีหนึ่งสะพานของเราหักโดยที่ท่านกำลังคนห้อยโหนแอบดูไม่ได้

งานแสดงมักนิยมรีวี่วต่าง ๆ โดยมากแสดงท่าร้ายรำด้วยดัมเบลบ้าง คลับบ้าง ไม้บ้าง ธงบ้าง รีบน้าง ไฟเทียนไขและพัดบ้าง ก็มีการเล้าบทประพันธ์ที่ไพเราะเป็นภาษาไทยและอังกฤษ

ต่อมาปีหลัง ๆ เปลี่ยนเป็นละครพูด ละครร้องเรื่องสั้น ๆ เป็นภาษาอังกฤษบ้าง ไทยบ้าง ก็มีการจับระบำทำเพลงเคาะจังหวะประกอบ ซึ่งถาดในสมัยนั้นแล้วไม่แปลกเท่าใดนัก แต่ในสมัยนั้นเป็นงานหยาบ เพราะยังไม่มีทีใดเคยมีละครพูดหรือละครร้อง มีก็แต่ละครรำแบบเก่า ประชาชนเป็นอันมากปรารถนาที่จะเข้าดู คนตบมือเกรียวกราว และชมปะว่าเล่นสนุก ครูชายของโรงเรียนรัฐบาลแห่งหนึ่งซึ่งเป็นนักดูทุกปีได้ลั่นวาจาว่า เมื่อรับเชิญมาดูลานโรงเรียนวังหลังแล้ว ปลื้มแทบอยากจูบสะพานนาเสียก่อนเข้ามาถึงประตู

ต่อมาในสมัยกลางมีละครเรื่องยาวเรื่องเดียวจบ มักเป็นเรื่องที่ตัดตอนมาจากพงศาวดารของประเทศต่าง ๆ ครั้งหนึ่งเล่นเรื่อง “โยอันออฟอาร์ค” ส่วนหนึ่งของพงศาวดารฝรั่งเศส ครั้งหนึ่งเรื่อง “การพิฆาตบุตรหับบีของประชาชนชาวอียิปต์” ส่วนหนึ่งของพงศาวดารชาติยิว ครั้งหนึ่งเรื่อง “Rip Van Winkle” ของไทย คือเล่นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชสมบัติได้ ๔๐ ปี ตัว Rip นั้นเห็นการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยในระยะ ๔๐ ปี มีงานฉลองกันมโหฬาร เรียกว่า “รัชมงคลาภิเษก” บางทีก็เล่นเป็นเกร็ดพงศาวดาร เช่นเรื่อง “Princess Kilani” แห่งเกาะ Hawaii ปีหนึ่งเล่นเรื่อง “Dick Whittington” อีกปีหนึ่งเล่นเรื่อง “Prince Charming” ในนิทาน “Sleeping Beauty” บางทีก็เล่นเรื่องที่เป็นคติสอนใจ เช่นเรื่อง “What is the most beautiful thing in the world?” และเรื่อง “The Lame Prince” เป็นภาษาอังกฤษ

เมื่อโรงเรียนมีงานใหญ่เช่นนี้ นักเรียนจัดสนาม ตั้งเก้าอี้แต่งเวที ออกรับแขก และนั่งร้านขายของอยู่ในความควบคุมดูแลของครู นักเรียนทำได้ดีและคล่องแคล่ว เวลาเป็นผู้สังการเองก็ทำ

ได้ถูกต้อง เวลาเป็นเดี๋ยบบ้างใช้ตามคำสั่งของครูก็ได้ว่องไว เพราะการอบรมฝึกหัดนั้นทำทุกวันพร้อมกันไปกับการปฏิบัติตามหน้าที่ ดิฉันกล้าเป็นพยานอวดอ้างได้ว่า งานปีของวังหลังเป็นที่กำเนิดของงานปีโรงเรียนอื่นๆ ทั้งงานปีของคณะและสมาคมต่างๆ ในประเทศไทยด้วย งานมักเริ่มเสียแต่วันราวบ่าย ๓ โมง เพื่อให้แขกมีโอกาสดมการฝีมือซึ่งวางขายตามร้านที่ตบแต่งงดงาม เรียงรายเป็นระยะๆ ไว้รอบสนาม ต่อมาที่หลังเมื่อธนบุรีมีไฟฟ้าใช้ จึงได้เลื่อนไปเริ่มตั้งแต่ย่ำค่ำ เลิก ๒๔ น.

ในสมัยนั้น นักเรียนไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ โดยมากมักนิยมตัดผมแบบรองทรง ติดสีผิวน้ำมัน หวีผมเป็นกะบังหน้า พอสองวันจะมีงาน ก็เรียก นางแยม ช่างตัดผมมาแต่งตัว เกล้าจุกเตรียมตัวไว้รับงาน แม้ในยุคนั้นยังไม่มีช่างตัดผม และยังไม่นิยมเครื่องสำอางแต่งหน้าสตรีเหมือนในสมัยนี้ แต่นักเรียนโบราณเหล่านั้นก็สมัยเจียบเหมือนกัน เมื่อตัดผมแล้วก็กันหน้ากันคิ้วและต้นคอ แลดูขาวและสวยขึ้นมาก เด็กเล็กๆ ที่ไว้จุกก็ต้องโกนศีรษะและกันไรกันหน้า เกล้าจุกแบบลูกจันทน์ ปักปิ่นสวมมาลัย พวกที่ไว้ผมยาวก็มีทางพยายามทำให้สวยขึ้น โดยวานเพื่อนถักเปียเส้นเล็กๆ ทัวศีรษะ แล้วเอาผ้าเช็ดหน้าขอส้มมคลุมไว้ตลอดคืน รุ่งขึ้นเป็นวันงาน นักเรียนต้องอาบน้ำแต่งกายให้พร้อมก่อนแขกมา เมื่ออาบน้ำเสร็จแล้วก็มาแก้เปียที่ถักไว้ ค่อยๆ บรรจงจับและรัดด้วยริบบิ้นสีงาม แต่ที่ไม่รู้เคล็ดก็หิวให้กระจายจนล้มศีรษะ แลดูคล้ายเงาะป่า อาจารย์อเมริกันว่าเหมือนชาวนิโกร ไม่สวยเลย แต่เด็กหญิงไทยนิยมว่าสวยงามนักหนา ทำเข้าแล้วก็รู้สึกภาคภูมิใจขึ้น แม้จะต้องลงทุนเสียเวลาใช้ค่าเท่าไรก็ไม่เสียตาย ต่อมาสมัยหลังใช้คีมเผาไฟจับลอนม้วนตลอดไม่แพ้กลิ่นของห้องตัดผมด้วยกระแสไฟฟ้าในสมัยนี้ ฝ่าย

งานบัณดาพอนำในรื่อง “โยอันออฟอาร์

มิสโคล ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่นั้นไม่ชอบให้นักเรียนของท่านผ่นธรรมชาติ เห็นว่าคนไทยมีผมเหยียดก็สวยงามแล้วให้ รีบขึ้นโต ๆ สีสด ๆ ผูกเป็นโบใหญ่ ๆ กิ่งามกว่า ดิฉันจำได้คราวหนึ่ง เมื่ออาจารย์เห็นเด็กทำผมหยิกเป็นฝอยกระจายล้นศีรษะผิดสังเกต ก็โกรธมาก ส่นกระดิ่งเรียกเด็กผมหยิกหย้องทุกคนเข้าแถวเดินมาที่ห้องน้ำ แล้วเอาน้ำราดศีรษะเสียทุกคน มีเด็กคนหนึ่งชื่อจรัส ผมของเขายหยิกธรรมชาติ เมื่อถูกราดน้ำแล้วก็ไม่คลายเกลียว จึงเรียกมาดูลว่า ทำไมหนีไป ไม่ให้อ่านาราด ต้องบังคับให้ไปเอานารดอีกเป็นครั้งที่สอง จึงเห็นว่าสัธรรมชาติไม่ชนะ ตกลงในสมัยนี้ผมของเขาถูกสตรีผมตรงมองด้วยความอิจฉานึกเสียดายทรัพย์ที่ต้องจ้างเขาประดิษฐ์คลื่นไม่ถาวร กับต้องกังวลในเรื่องจับลอน ม้วนหลอดอยู่เสมอไป

วันงานยังเป็นเวลาโชว์เครื่องประดับแต่งกายอีก บิดามารดาเมื่อมาดูลงานก็นำเครื่องประดับมีค่ามาแต่งบุตรเล็ก ๆ ของเขา เป็นต้นว่ากำไลเท้ากำไลมือ แหวนรอบ ลูกประหล่ำ ทังแหวน ต้มหู จี้หย้อยที่ประดับเพชรพลอยต่าง ๆ สักมี ที่เบ็นทองล้วน ๆ ก็มี เด็กที่รุ่นสาวแล้วก็แต่งแต่ต้มหู จี้และแหวน ที่มีผมจุก ยังได้ปักปิ่นเพชรปิ่นพลอยด้วย ต่างคนต่างแต่งประกวดอดกัน ดูเป็นที่น่ารำคาญและเศร้าแก่เด็กที่ไม่มีจะแต่งให้เทียมหน้าเพื่อน และเป็นธรรมดาของเด็ก ๆ ที่บรรทุกเครื่องประดับมาก ๆ ดังนั้น ย่อมทำตกหล่นหายบ้าง ผู้ปกครองก็มาร้องต่ออาจารย์และครูว่า นั้นหายนี้หลุด ว่าคนนั้นลัก คนนี้ขอยืม โทษกันให้ยุ่ง และเที่ยวเดินหากันขวักไขว่ทั่วบริเวณ เป็นการร่วนวายและลำบากแก่ครูมาก อาจารย์ใหญ่จึงห้ามขาดไม่ให้ใครแต่งอีกเลย หากว่าทำหายก็ไม่รับรู้เสียด้วย ซ้ำประกาศอาชญาว่าจะเขียนนติ จึงตั้งแต่นั้นมา นักเรียนก็ดูสวยและไม่สวยเพราะธรรมชาติตบแต่งมาเป็นเดิมพัน

ครั้นได้ฤกษ์ได้ยินเสียงระฆังรัว นักเรียนทั้งหมดก็วิ่งเข้าแถวลำดับตั้งแต่เล็กและเตี้ยที่สุดไปหาสูงที่สุด เดินขึ้นบนเวทีที่ได้เตรียมไว้จำเพาะงานนี้ พอเผยม่านออกก็เห็นนักเรียนซึ่งอยู่ในเครื่องแบบเหมือนกันหมด ยืนเป็นแถวแน่นขนัดอยู่ภายในฉากที่ตกแต่งไว้งดงาม มีครูราว ๑๕ คน และอาจารย์อเมริกัน ๓ คน ยืนขนานบอยสองข้างด้วยการสงบในขณะที่ท่านศาสนาจารย์ผู้หนึ่งเริ่มงานด้วยทำพิธีอธิษฐาน ขอพระพรของพระเจ้าก่อนจะลงมือแสดงต่อไป

ยังมีการเต้นอีกอย่างหนึ่งในวันนั้น คือครสมัยนั้นก็รักสวยรักงามไม่แพ้ครสมัยนี้เหมือนกัน เขาเตรียมผ้าถุงม่วงเสื้อไหมแพรสะพายถุงเท้าแพรโปร่ง รองเท้าส้นสูงใหม่เอี่ยม ตบแต่งแข่งขันประกวดกันในหมู่ครอง เมื่อเย็บเสื้อผ้าก็ซ่อนเร้นไม่ให้ใครเห็นสีเห็นแบบ พอขึ้นเวที ก็ต่างจะให้เด่นกว่าคนอื่น ทั้งประดับเครื่องเพชรเม็ดพราวที่นิ้วที่คอที่หู และบนบ่าซ้ายพาดแพรสี มีเข็มเพชรแวววับกลัดไว้หนึ่งเข็ม และต่ำลงมาทางหน้าอกอีกหนึ่งเข็ม แล้วสะพายแล่งมากลัดไว้ที่เอวข้างขวาอีกหนึ่งเข็ม เข็มนี้ใช้ของเทียมก็ได้ เพราะไม่ค่อยถูกสังเกตนัก เวลานั้นเป็นเวลาแสดงรูปแสดงโฉม แสดงเครื่องตกแต่ง ฝ่ายชายหนุ่มหรือแก่ที่แสวงหาเจ้าสาวก็ตาขาวตรวจดทั่วเวที ซึ่งในสมัยนั้นใช้คำอังกฤษว่า Stage เพราะยังไม่มีใครใช้ศัพท์ไทย แต่เพี้ยนมาเป็นภาษาไทยว่า สะเตด จำได้ว่ามีคุณหลวงคนหนึ่งกำลังสอส่งแสวงหาอยู่ ได้รับบัตรเชิญมาในงาน แล้วทอดสายตาเพ่งเล็งดู ก็พบครูคนหนึ่งที่ต้องใจ ถึงกับมีข่าวเล่ามาถึงหาเราภายหลังว่า เธออดเปล่งอุทานขึ้นไม่ได้ว่า “ดูทั่วทั้งสะเตด ไม่มีใครสวยเท่าครู.....” (ขอสงวนนาม) และเขาก็ได้สอตอบแต่งอยู่เป็นสุขด้วยกันจนคุณหลวงเห็นคนอื่นงามกว่า

เมื่อพ้นงานปีแล้ว **มิสโกล์** มักต้องเพิ่มงาน คอยจับจับตาพวกเจ้าชู้ และตรวจจดหมายเหตุของนักเรียนผู้อยู่ในบังคับบัญชาชั้นอีกหลายฉบับ จดหมายเหตุเหล่านั้นท่านอ่านเองบ้าง ให้คุณครู **สุวรรณ** ตรวจบ้าง แต่โดยมากท่านอ่านเอง และเรื่องที่อ่านไม่ได้เร็ว และไม่เข้าใจภาษารักของชายหนุ่มสมองใสทุกคำ ท่านก็หมดความเพียร ฉีกโยนลงตะกร้าเสียก่อนถึงบรรทัดที่สาม และบางทีก็ทิ้งไปทั้ง ๆ ฉบับ โดยไม่ได้นึกว่าจะมีคนชนแอบมาเก็บไปอ่าน บางทีเจ้าตัวเองไม่รู้เรื่องว่ามีนักเลงเขียนเพลงยาวถึง เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว คนที่เก็บไปอ่านกลับมาเล่าให้ฟังว่า คนนั้นคนนั้นส่งบทประพันธ์รักมาให้ จึงทีหลังเกิดมีเรื่องหัวเราะขบขันกันบ่อย ๆ

อันที่จริงในสมัยนั้น เมื่อชนบทรหมเนียมบังคับให้ก่อกำแพงกันระหว่างหญิงสาวชายหนุ่ม ทั้งหนาทั้งสูง ทั้งใหญ่และยาว การรับผิดชอบบุตรหลานของผู้ไวย่างใจมาฝากไว้ก็ไม่ใช่เป็นของเล่น แต่โดยความกวดขันและไหวพริบอันดีของ **มิสโกล์** และครูบาอาจารย์ทั่วไป เราแทบจะจำไม่ได้ว่าได้มีนักเรียนประพฤตินอกคอกออกทางให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่ตนหรือแก่โรงเรียนไปกี่คน

แม้ **มิสโกล์** ได้กวดขันนักเรื่องผู้ชายที่จะมาข้องแวะกับนักเรียน แต่ผู้ที่ขอติดต่อกับครู ท่านก็เปิดโอกาสให้แก่ชายที่มาทางตรอกออกทางประตู ผู้ใดแสดงความประสงค์จะผูกรั้งกับครูซึ่งนับว่าเป็นผู้ใหญ่ สมควรเป็นผู้ครองเรือนได้แล้ว ท่านก็ใช้ความวิจารณ์อันสุขุมและความสังเกตอันละเอียด เห็นว่าผู้ใดเป็นคนดี และจะเจริญรุ่งโรจน์ขึ้นไปในภายหน้า ก็เรียกครูผู้ต้องใจนั้นมาพูดจาแนะนำให้รู้ตัวและรู้จักกัน คนที่ไม่ชอบวิธีของท่าน ก็หาว่าท่านเป็นแม่สอดตวการ แต่ถ้าจะตรองดูให้ชัดแล้วก็จะเห็นว่า ท่านทำหน้าที่ของมารดาที่ดินนั้นเอง และอารียิ่งไปเสียกว่ามารดาในสมัย

นั้น ที่เมื่อชอบใจตนแล้วมักบังคับเคี่ยวเข็ญบุตรให้แต่งงานกับคนที่เขาไม่รัก แต่ **มิสโคล** ถึงแม้จะเห็นว่าดี ก็ไม่เคยบังคับกดขี่หัวใจผู้ใดเลย อย่างมากก็เบ็ดเตล็ดว่าแก้งรายว่า “ฉันเสียใจที่ไม่ชอบเขา เพราะตามความพิเคราะห์ของฉัน เห็นว่าเขาเป็นคนจะรุ่งเรือง และให้ความสุขแก่เธอได้”

หากครูปลงใจด้วยกับชายที่มาติดต่อกับ **มิสโคล** เห็นสมควรแล้ว ก็เปิดโอกาสให้มาหากันได้เป็นครั้งคราว โดยท่านนั่งอยู่ด้วยบ้าง หรือลุกไปเสียให้ห่างบ้าง แต่ไม่ให้พ้นสายตาของท่านไป เรื่องอย่างนี้รายไหนก็รายนั้น นักเรียนชั้นใหญ่ มักจะจับเค้าได้เสมอ และมีคนที่ค่อนข้างแก่น ๆ สักหน่อยชอบไปแอบดูครุคุยกกับลูกพี่เขา พบกันได้อย่างเปิดเผยที่ระเบียงหน้าตึกที่เรียกว่าตึกแหม่ม และตรงระเบียงชั้นบนจำเพาะที่นั่งคุยกกันนั้น มีช่องกระดานอยู่หน้าต่างหนึ่ง แต่ก็ถูกไขถูกแคะกว้างออกพอให้เด็กชนแอบดูด้วยความพอใจ เขาเล่าว่าคุไหนจะมานวดและน้าจำเอามาทำแบบเท้าครุ **เกรอวัลย์** กับ **นายฉิม** เป็นไม่มี เพราะครู **เกรอวัลย์** เป็นสาวทงสวยทงเก้ และ **นายฉิม** ก็เป็นชายรูปหล่อ เรียนหนังสือฝรั่งมาจากโรงเรียนราฟเฟิลส์ ในสิงคโปร์ ผู้ที่ได้เรียนมาจากสิงคโปร์เวลานั้น เขาเรียกว่าหัวนอก หูเทียม ๆ กับนักเรียนจากอเมริกาหรือยุโรปสมัยนั้น

การแต่งงานของครูมักจัดทำพิธีขึ้นที่โรงเรียน มีแถวบรรเลงแทนเครื่องสายไทย เพราะสมัยนั้นถือกันว่าแถวเป็นเครื่องบรรเลงชั้นเยี่ยม มีทั้งการแต่งกันตามพิธีคริสตศาสนา และรดน้ำสังข์ด้วย เมื่อเสร็จพิธีและเลี้ยงดอย่างสำเร็จสำราญทั่วหน้ากันแล้ว คู่บ่าวสาวก็ลาไปเข้าหอของเขาซึ่งจัดเตรียมไว้ ณ ที่นั้น

งานของชาติ

-๕-

ก. งานออกร้าน

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ กับที่ ๖ เคยมีงานฤดูหนาวทุกปี เพื่อเป็นการรื่นเริงและเก็บเงินบำรุงวัดเบญจมบพิตร ทำกันในสวนดุสิตและบริเวณวัดเบญจฯ งานนี้สนุกสนานครึกครื้นมาก มีคนมาจากทั่วพระนครและที่อยู่ต่างจังหวัดก็เข้ามาชมด้วย มีการออกร้านของเจ้านายฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ทั้งร้านของข้าราชการในตำแหน่งชั้นสูง และร้านของราษฎรที่เรียกกันว่า ท้องสำเพ็ง ชายของกระจุกกระจิก กับร้านของโรงเรียนหญิงทั่วพระนคร โรงเรียนกลสตรีวังหลังจึงได้เข้าร่วมด้วย นำการฝีมือไปตั้งแสดง บางคนไม่เชื่อว่าเป็นการฝีมือของนักเรียน หาว่าซื้อของฝรั่งมาขาย เช่น Pillow Lace เป็นต้น โรงเรียนต้องพานักเรียนเป็นหมู่ใหญ่ขนเครื่องอุปกรณ์ไปนั่งทำให้ดู ณ ที่นั้น มีคนเข้าชมร้านและขอซื้อของมาก ฝ่ายวิชาการครว้ก็นำเตาเล็ก ๆ ๘ เตา ไปตั้งไข่มุขต้มแป้งแล้วเข้าเตาผิงให้ดูที่นั่นเสร็จ ขนมคราวนั้นขายดีมาก ทำกันแทบไม่ทันขาย และจัดให้นักเรียนออกปฏิบัติท่านที่ประสงค์จะรับประทานได้ทันที ทั้งถ้วยชามก็จัดให้นักเรียนล้างเช็ดในขณะนั้น เพื่อผู้รับประทานเห็นวิธีทำและรักษาความสะอาดหมดจดทุกอย่าง จะได้ไม่เป็นที่รังเกียจในการบริโภค

อาหารที่โรงเรียนจัดทำโดยมากเป็นเครื่องว่าง เช่น ข้าวต้มกุ้ง ข้าวต้มปลา กับขนม cake และ muffins ให้ผู้ซื้อนั่งรับประทานกับน้ำหรือกาแฟ และไอศกรีม muffins นั้นภายหลังขึ้นชื่อลือกระฉ่อน เรียกกันว่า มัฟฟิน แฮมมิลล์ ใคร ๆ ก็ชอบรับประทานมาถึงร้านเป็นต้องเรียกรับประทานก่อนอื่น เมื่อวันพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินชมร้านต่าง ๆ น.ส. หน้อย โชติกเสถียร (นักเรียน) ได้นำขนมนี้ถวาย มีรับสั่งว่า “อ้อ ขนมยายโคล้” แล้วมหาดเล็กก็รับไป เจ้านายก็โปรดเสวย บางองค์ถึงกับทรงใช้ให้พระญาติพระวงศ์ที่เป็นนักเรียนวังหลังลงมาขอให้มิสโคล้ทำไปให้เสวยบ่อย ๆ บางปีก็จัดพิมพ์หนังสือเล่มเล็กเล่มใหญ่ เป็นสุภาษิต, ภูมิศาสตร์ หรือวิชาพิเศษอื่น ๆ ไปตั้งขายด้วย

การออกร้านหว่านหาคืน ดังนี้นิยมเป็นการเห็นดีเห็นงามแก่อาจารย์และครู เพราะไหนจะต้องเตรียมของขาย แล้วยังจะต้องไปประจำการอยู่ที่ร้านจนราว ๒๔.๐๐ น. ทุกคืน พอเสร็จงานแล้ว ต่างคนต่างเพลียและล้าจนว่า “บิ๊หน้าไม่ออกร้านอีก แต่บิ๊หน้ามาถึง มิสโคล้ ก็ถูกขอร้องให้ทำเรื่อยไป บัระกอบที่ท่านมีคนรู้จักมักคุ้นมาก ทั้งชอบเอาหน้าเอาตาไปกับเจ้านายและพวกผู้ลากมากดี เศรษฐีต่าง ๆ เพื่อนำประโยชน์ให้แก่โรงเรียน โรงเรียนจึงเว้นงานของชาติ และแอบอยู่หลังฉากไม่ได้สักคราวเดียว

๒. งานเฝ้าพระศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ (บรรยายโดย ม.ร.ว. ทรงสวาง เกษมศรี)

ดิฉันจำได้เมื่อวันที่ ๒๓ ตรงกับวันเสาร์ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ตอนเช้า พอระฆังปลุก ดิฉันตื่นก็ไปช่วยครูเวรเปิดประตูหน้าต่างห้องทั่วไป แล้วเดินเรื่อยมาสะพานนา ตาเหม้มมองดูรัศมี

อึ้งตงามแห่งรุ่งอรุณ และชาวเรือพายแจวไปทำกิจธุระประจำวัน
 ของเขาตามปกติ แต่ผิดสังเกตที่ประตูเปิดเปิดของเหล่าทหาร
 ราบกองพัน ที่อยู่ท่าพระจันทร์ตรงข้ามเคยฝึกหัดทุกเช้าวันนั้น วันนั้น
 เงียบสงัดไม่มีเสียง ครั้นสายหน่อยเห็น **มิสโคล** กับ **คุณครู ตาค**
ประทีปเสนา ยืนอยู่ที่สะพาน พอดิฉันเดินเข้าไปใกล้ก็สะดุ้ง เสียง
 คุณครูว่า “เอ๊ะ! วันนี้ทำไมเรือ (เรือรบของราชนาวิไทย) ไม่
 ชักธง?” **มิสโคล** พูดอย่างแผ่วเบาว่า “หมายความว่าไม่มีพระเจ้า-
 แผ่นดิน” ดิฉันขำเลื่องพิศเห็นท่านทั้งสองหน้าสลดลง ดิฉันก็รู้สึก
 ใจหายวาบพันพันนั้นแลไปเห็นคนที่บ้าน ดิฉันกำลังลงเรือมาขึ้นท่าน้ำ
 ทางห้องรับประทานอาหาร แล้วจึงทราบข่าวว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระปิยมหาราชเจ้าของเราเสด็จสวรรคต ดิฉันตกตลึงหม่นน้-
 เรียนก็แพร่ข่าวต่อ ๆ ไป ใจของดิฉันไม่ยากให้เป็นจริง เพราะ
 ไม่เคยคิดว่าพระเจ้าอยู่หัวจะสวรรคตเหมือนคนอื่นตาย กำลัง
 เสียดยาวจะต้องโกนผม (ครั้งนั้นไม่ต้องโกนผมตามประเพณีโบ-
 ราน เพราะพระเจ้าอยู่หัวที่สวรรคตมีพระราชโองการสั่งห้ามไว้
 ก่อน) ในทันใดก็ได้ยินเสียงปืนสนั่นถวายเป็นความเคารพตามพระ-
 เกียรติยศ เสียงครวญเสียงนักเรียนร้องให้พุ่มพ่ายและครวญครางทั่วไป
 ทุกแห่ง ประดุจบิดาบังเกิดเกล้าของตนเองมาสิ้นชีพผลไปโดยไม่
 ทันทักฝัน นิ่งกันเป็นกลุ่มเป็นกองเฝ้าเป็นทุกข์และหวาดกลัว อา-
 จารย์ทุกคนของเราหน้าเศร้าสลด มาแสดงความเสียใจกับเราชาว
 ไทย ผู้รู้สึกเหมือนเป็นกำพร้าหาที่พึ่งมิได้

ประมาณ ๑๘.๐๐ น. แห่พระบรมศพจากวังสวนดุสิต
 สู่วังพระบรมมหาราชวัง **มิสโคล** นำคณะไปคอยเฝ้าตามทางที่พระ
 บรมศพจะเสด็จผ่าน พร้อมกับราษฎรที่มานั่งอยู่แน่นหนาโดยเงียบ
 สงัด ไม่ได้ยื่นเกะกะ ไม่รบกวน ไม่เบียดเสียดเฮฮา ไม่ทะเลาะ

วิวาท ไม่มีแกล้งใจจะรับประทานของชาย ยกเสียแต่ซื้อให้เด็กเพื่อกันกวน ไม่มีใครแต่งตัวด้วยผ้าสีเลย มีสีดำกับขาวสอดแซมไปทั่วบริเวณ หน้าเต็มไปด้วยความเศร้าสลดรันทดใจเหลือจะพรรณนาได้ บ้างก็ร้องไห้สะอึกสะอื้นน่าเวหนานัก บ้างก็ถือดอกไม้รูปเทียนคอยบูชา ครั้นพระบรมศพผ่านตอนใดก็เห็นประชาชนพร้อมกันกราบลงถวายบังคม และร้องไห้เสียงกระหึ่มไปไกล แสดงถึงความอาลัยอาวรณ์ในพระปิตมหาราชเจ้าของชาวไทย ชาวต่างประเทศที่เฝ้าอยู่ในประรำยืนขึ้นถวายคำนับด้วยสีหน้าอันเศร้าโศกถึงพระมหากษัตริย์ที่เขาทิ้งหลายมีความจงรักภักดีและเคารพยิ่ง ห้างหลังขบวนพระบรมศพมีรถยนต์อีกขบวนหนึ่งของเจ้านายฝ่ายในล้วนแต่พระราชธิดา พระเจ้าบรมวงศ์านุวงศ์เธอ พระเจ้าพี่นางเธอ พระสนมกำนัลและเจ้าจอม เล่นมาตามลำดับชั้นพระเกียรติยศ เสียงท่นเหล่านั้ปริทวนการผสมเสียงร้องไห้ของราษฎร ใช้ผ้าซับพระเนตรอยู่ไม่สร้าง ชวนให้ชาวเราใจแห้งหนักขึ้น รถที่นั่งขบวนก็อ้อมเข้าประตูด้านหลังพระบรมมหาราชวัง เจ้านายและท่นเหล่านั้รีบไปคอยรับพระบรมศพบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สวรรคตล่วงไปได้เจ็ดวัน ทางโรงเรียนก็มีชาวต่างประเทศและคนไทยที่เป็นคริสตศาสนิกมาประชุมกับอาจารย์ ครู และนักเรียน ทำพิธีสวดตามลัทธิศาสนาเพื่อถวายความระลึกและจงรักภักดีอีกคราหนึ่ง

ต่อมา **มิตโคล** ก็นำครูและนักเรียนไปเฝ้าพระบรมศพ ทุกคนแต่งเครื่องขาวล้วน มือถือรูปเทียนดอกไม้เดินเป็นแถวขึ้นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แล้วคลานเข้าไปหมอบกราบ จุดรูปเทียนนมัสการพระบรมศพซึ่งบรรจุโกศทองคำอันงามอยู่ท่ามกลางเครื่อง

ราชูปโภคอันมีค่า พวกเราได้มีโอกาสชมพระมหาปราสาทและเครื่องประดับประดาต่าง ๆ อันงามวิจิตรพิศดาร อากาศธาตุตลบอบอวลไปด้วยกลิ่นดอกไม้สดประดิษฐ์เป็นแบบงามๆ แขนงตามพระทวารพระบัญชาและเพดาน ดูตระการตายิ่งนัก เป็นขวัญตาที่ได้มีโอกาสชมเชยทั้งได้เห็นงานถวายพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ตามประเพณีของไทยโบราณ ได้จดจำและเกิดความกตัญญู และจงรักภักดีในพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงครอบครองประเทศ และปกป้องพสกนิกรให้เกิดความรุ่งเรือง เกษมสุข สรรพสุข ทว่าก็เป็นเวลานานกว่า ๔๐ ปี

ปีนั้นทางโรงเรียนไม่ได้มีงานปีหรุหร่ายอย่างเคย เพียงแต่มีการแจกประกาศนียบัตรและรางวัลเด็กบ้างเล็กน้อย เพราะเป็นเวลาไวทุกข์แห่งด้าหม่ด้ากันทั่วประเทศ

ค. งานราชาภิเศก รัชกาลที่ ๖

เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ เดือนธันวาคม ประเทศไทยได้มีงานมหิหารอีกครั้งหนึ่ง คืองานบรมราชาภิเศกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ มีเอกอัครราชทูตและเจ้านายชั้นสูงกับคนสำคัญๆ จากนานาชาติในเอเชีย ยุโรป และอเมริกา มาในงานสนับนิตาตนั้นด้วย จัดการมหรศพฉลอง ๗ วัน ๗ คืน ทั้งในพระมหานครและต่างจังหวัดทั่วพระราชอาณาจักรไทย ตกแต่งที่ทำการบ้านเรือนด้วยธงทิวสีต่างๆ และข้อความถวายพระพร โรงเรียน ห้างร้าน กรมกระทรวงทบวงการทุกอย่างปิดหมด ทุกคนพากันเที่ยวสนุก และชมสิ่งที่ไม่เคยเห็นตามเวลาปกติ ในวันถวายชัยมงคล มิสโคล์ จัคนักเรียนรุ่นใหญ่ๆ พร้อมด้วยอาจารย์และครูข้ามฟากเดินไปต้งแถวรับเสด็จในประรำ ณ ท้องสนามหลวงรวมกับ

โรงเรียนทั้งหลาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านมาก็พากันเปล่งเสียงร้องเพลงถวายชัยมงคลด้วยความ ปลาบ ปลื้ม และจงรักภักดี ตราบาจนรถพระที่นั่งคล้อยสู่พระบรมมหาราชวัง

ในงานนี้มีการออกร้านในบริเวณสวนดุสิตอีกด้วย โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้รับคำสั่งให้จัดร้านขายการฝีมือ กับน้ำชากาแฟและเครื่องดื่มร้อนเย็นพร้อมกับขนม cake และ muffin ซึ่งมีชื่อโด่งดังนั้นอีก เจ้านายทั้งในและต่างประเทศที่เสด็จเปิดร้านในงานนั้นได้สวยและบำรุงร้านของเรามาก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินผ่านร้าน **มิสโคลี** ได้นำช็อคโกเลตที่ปรุงขึ้นเอง กับ muffin บรรจุทะลักไม่ถักทำโดยฝีมือนักเรียน แล้วมอบให้ **ม.ร.ว. ทรงสวางเกษมศรี** (นักเรียน) ทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงพอพระราชหฤทัยดำเนินทอดพระเนตรการฝีมือต่าง ๆ ของนักเรียน พร้อมด้วยราชบริพารตามเสด็จเนืองแน่น มีเจ้าพระยารามราชนพกับพระยาอนิรุทธเทวาเป็นอาทิ วันนั้นได้รับพระราชทานเงินบำรุงโรงเรียน ๖๐๐ บาท

ในต้นรัชกาลนี้เองเป็นครั้งแรกที่กุลสตรีชาวพระนครคล้อยตามพระราชานิยมเริ่มไว้ผมยาวเกล้ามวย เลิกผมสั้นตักบ้องอย่างที่ได้อใช้แต่กันมานานหลายร้อยปี และต่อมาอีกสิบปีกว่าเมื่อพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงหมั้นกับพระวรกัญญา คือ **หม่อมเจ้าหญิง วรรณวิมล** พระธิดาในกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ได้เคยเป็นศิษย์เก่าของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ก็ทรงสำแดงพระปรารภใคร่เห็นสตรีนั่งถนุถนอหน้าผากกระเบน เจ้านายและบุตรภรรยาข้าราชการทั้งหลายก็เห็นงามไปตามเจ้า จึงไม่ชำระผมสั้นไว้ผมยาวเกล้ามวย นั่งถนุถนอกระโปรงก็แต่งกันทั่วพระราชอาณาจักร โดยมีพักต้องบีบบังคับหรือหากว่าฝ่าฝืนก็ถูกปรับถูกลงโทษ และถูกห้ามมิให้ขึ้นรถประจำ

ทาง และมีให้ทางการติดต่อด้วยเหมือนเมื่อออกจากรัฐนิยมให้ราษฎรนั่ง
กระโปรง สวมหมวก สวมรองเท้า

จ. งานมหาสงคราม

พ.ศ. ๒๔๖๐ พวกเรายังจำได้ดีว่า ประเทศไทยได้เป็นสัมพันธมิตรกับอังกฤษและอเมริกาประกาศสงครามกับเยอรมัน เป็นวาระที่นักเรียนวังหลังตกใจกลัวที่สุด ประหนึ่งว่าเกิดสงครามรอบพุ่งขึ้นในบ้านเมืองของเราเอง เพราะเรายังไม่เคยได้ยินข่าวสงครามใกล้ชิดตัวและไม่เข้าใจเรื่องสงครามเลย **มิสโคล์** ได้สั่งกระดิ่งเรียกประชุมนักเรียนทั้งโรงเรียนที่กำลังอลหม่านกันยกใหญ่มาบอกกล่าวให้เข้าใจถึงภาวะแห่งสงคราม จนทุกคนค่อยบรรเทาความกลัว ท่านเล่าโลมใจนักเรียนบางคนที่มีบิดาเป็นชนชาติเยอรมัน และถูกจับไปกักไว้ในที่ควบคุมว่า ไม่ต้องว่าห่วงใจ ท่านจะรักษาและคุ้มครองเขาเหมือนกับบิดามารดาของเขาเอง และประกาศให้นักเรียนทุกคนเอ็นดูแก่เด็กเหล่านั้น แล้วได้ให้ความเห็นแก่ครูว่า หากสงครามลุกลามมาถึงประเทศไทยแล้ว ท่านประสงค์จะเอาสถานที่โรงเรียนทำเป็นโรงพยาบาลกาชาดรักษายาบาลทหารที่บาดเจ็บ ไม่ว่าจะเป็นชนชาติสัมพันธมิตรหรือศัตรู (ความประสงค์ของ **มิสโคล์** มาสำเร็จเอาในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อกองทัพญี่ปุ่นเข้าประเทศไทย เขาได้ยึดโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยเป็นโรงพยาบาลทหารป่วยของเขา)

ฝ่ายประเทศไทยส่ง กองทัพที่ เรียกว่า ทหารอาสา สมัครไปช่วยสัมพันธมิตรถึงในยุโรป วันที่ทหารของเราลงเรือออกเดินทางไปในั้น ชาวพระนครออกมายืนริมสองฝั่งแม่น้ำ คอยส่งทหารหาญของเราให้ไปโดยสวัสดิมีชัยกลับมา ครูได้จัดเตรียมธงช้างและธง

อเมริกันไว้พร้อม พอเรือบรรทุกทหารแล่นผ่านท่าหน้าของเราจะออกไปปากน้ำ เราก็พากันถือธงไปยืนโบกและร้องไชโยอยู่ริมฝั่ง ทหารคนหนึ่งเมื่อกลับมาจากสงครามแล้วได้บอกแก่ฉันว่า เขารู้สึกปลาบปลื้มและกล้าหาญขึ้นทันทีที่จะรับใช้ชาติ เมื่อได้เห็นเด็กไทยเอาธงชาติมาโบกให้เขาเป็นครั้งแรกในการใช้ธง เพราะแต่ก่อนแต่ใครจะไปไหนก็ใช้แต่ผ้าเช็ดหน้าโบกให้กันเท่านั้น

ครั้นทหารของเราไปแล้ว **มิสโคล** จัดแจงเช่าร้านที่สี่กพระยาศรีเปิดขายน้ำชา กาแฟ ทุกวันพฤหัสบดี ตั้งแต่ ๑๕-๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น. เรียกว่าร้าน Red Cross Tea Room ปักธงกาชาดหน้าร้านเป็นเครื่องหมายสำคัญ

เจ้านาย ข้าราชการ ผู้ลากมาดีและชาวต่างประเทศพากันมาอุดหนุน รับประทานน้ำชา กาแฟ ขนม cake ขนม muffin ร้อน ๆ ขนมปังปิ้งทาเนย แยม และไอศกรีม **มิสโคล** ได้จัดให้ครูและนักเรียนพลัดเวรกันมาขาย และตัวท่านเองก็มาอยู่คุมและต้อนรับแขกทุกวันตั้งแต่ร้าน ฉันจำได้ว่า วันพฤหัสบดีในหมื่นนั้นเป็นวันเหนื่อยเกินกำลังของ **มิสโคล** ครั้งหนึ่งขณะที่เดินสาละวนจัดโน่นทำนี่เพื่อจะส่งไปที่ร้าน ท่านได้พลาด และล้มลงในห้องรับแขก เมื่อหายเจ็บแล้วก็ลุกขึ้นไปทำงานอีกโดยมิได้คิดย่อท้อ ขายอยู่ประมาณ ๓ ถึง ๔ เดือน ได้กำไรประมาณ ๑,๒๐๐.๐๐ บาท ส่งไปบำรุงกาชาดสัมพันธ์มิตรที่กำลังปฏิบัติการอยู่เขตสงคราม

เมื่อเสร็จศึกสงคราม ทหาร ของเรา กลับ มาถึง บ้าน ก็ มีการต้อนรับและสวนสนามที่ราชกรีฑาสโมสร **มิสโคล** ได้รับการขอร้องให้ไปเลี้ยงน้ำชาแขกและทหารที่นั่นอีก เรายังจำได้ว่าหญิงชาวต่างประเทศทำขนมมาบ้านละก้อนสองก้อน ตั้งถาดหลามอยู่บนโต๊ะยาว ๒ โต๊ะ แล้วอาจารย์ใหญ่ของเราก็เป็นแต่เตรียมน้ำชา กับครูและนัก

เรียนรู้นใหญ่ไปปฏิบัติ ส่งชนมให้ทหารหาญที่รับใช้ชาติ และได้งาน
กลับมาอย่างผู้มีเกียรติ

๕ จ. แจกอาหารคราวน้ำท่วม พ.ศ. ๒๔๕๗ (ค.ศ. ๑๙๑๔)

ใกล้กับเวลาประกาศสงครามใน ค.ศ. ๑๙๑๔ ประเทศไทย
ได้เกิดอุทกภัยอย่างใหญ่หลวง น้ำท่วมโรงเรียนและต้นข้าวเสียหาย
ทั่วภูมิภาคทุกสิกรรม สัตว์พาหนะ เช่น โค กระบือ ตายมาก เพราะ
ไม่มีที่แห้งอาศัย ไก่ได้อาศัยเกาะบนหลังคาโรงนาและต้นไม้نانเข้า
ก็อดตายบ้าง สุนัขก็นั่งแคว่อยู่บนคบไม้ หิวจัดเข้าก็หมดแรงร่วง
ลงน้ำร้องไปจนหมดลมหายใจ ที่ไหนใกล้ทางรถไฟก็ได้อาศัยเกาะ
ตอนที่น้ำท่วมไม่ถึง ในพระนครถนนทุกสายน้ำท่วมเหนือหัวเข้า
ต้องใช้เรือพายแทนรถ รถไฟแล่นไปตามถนนแลดูเหมือนรถยนต์
วิ่งอยู่ในคลอง นักเที่ยวหนุ่ม ๆ สาว ๆ นำเรือเล็กไปพายแข่งกันที่
ลานพระบรมมหาราชวังเป็นกีฬาสนุกสนานแทบทุกวัน เป็นต้น
อาทิตย์ น้ำท่วมพื้นห้องเรียนทั่วไป โรงเรียนทุกแห่งทั้งโรงเรียน
กุลสตรีวังหลังด้วย ต้องปิดราว ๓ สัปดาห์ ปีนนั้นชาวนาและคน
ยากจนอดข้าวอย่างน่าเวทนา ข้าวสารแพงเกินขีด ถึงกระสอบละ
ห้าสิบบาท คนจนได้รับความลำบากก่อนคนอื่น ทางการออก
แจกจ่ายอาหารเพื่อบรรเทาทุกข์ราษฎร มิสโคล์ กรั๊สสิกสงสารคนจน
มาก เป็นต้นว่าเด็ก ๆ จึงซื้อปลายข้าวและรำผสมกับน้ำตาลและเกลือ
นิดหน่อย ทำเป็นขนมปังกรอบ ๆ บรรจุถังใหญ่ ๆ บรรทุกเรือจ้าง
ให้นายนาคนหัวหน้คนงานของโรงเรียน ไปเที่ยวแจกคนที่อยู่ตาม
คลองแสนแสบ แถวบางกะปิและคลองตันหลายครั้ง ชาวนาแถบ
นั้นอนุโมทนาการกุศลนั้นมาก

ฉ. งานต้อนรับเจ้าฝรั่งต่างประเทศที่พระราชวัง บางปะอิน

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ก็มีแขกเมืองผู้มีเกียรติมาเยี่ยมประเทศไทยเสมอ คุณครูสุวรรณ ผู้เป็นครูของดิฉันได้ไปในงานสโมสรรับแขกเมืองในสมัยนั้นถึงสองครั้ง ครั้งแรกคือในราว พ.ศ. ๒๔๓๔ เวลานั้นครูสุวรรณเป็นครูได้สองปี เธอได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า พระเจ้าชาร์นโคลาส พระเจ้าแผ่นดินแห่งประเทศรัสเซีย ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมารนั้นว่าเป็นแขกเมืองสำคัญ ได้เสด็จมาเยี่ยมประเทศไทย มีพรินซ์ยอร์ชพระเจ้าอาว์เสด็จมาด้วย จัดให้ประทับในพระราชวังสราญรมย์ แล้วมีงานต้อนรับขนานใหญ่ เมื่อเสร็จงานในพระมหานครแล้ว ยังได้จัดการคล้องช้างที่กรุงศรีอยุธยาให้ทอดพระเนตรอีก ครานั้นต้องจัดที่ประทับที่พระราชวังบางปะอิน พระเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราชเจ้า และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็ได้เสด็จไปประทับแรมที่พระราชวังบางปะอินนั้น นอกจากเสด็จทอดพระเนตรคล้องช้างแล้ว ยังได้มีงานสโมสร แต่งประทีปโคมไฟ มีการมหรสพรื่นเริง และมีการเลี้ยงเครื่องว่างต่าง ๆ อย่างงานออกร้านสวนดุสิต แต่มีน้อยร้าน เพราะว่าเป็นงานเฉพาะเจ้านายไทยและแขกเมืองเท่านั้น

การที่พวกครูวังหลังได้ไปงานนั้นด้วย ก็โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้รับพระบรมราชโองการให้มาชวนนักเรียนวังหลังที่พูดภาษาอังกฤษได้ เพื่อไปพูดจากับเจ้าต่างประเทศที่ไม่รู้ภาษาไทย มีสโกล์ ก็จัดครูถวาย ๖ คน มี น.ส. ลูซี่ คันทแลป เขาเพิ่งกลับจากนอก และมีอายุมากกว่าเพื่อน จึงได้เป็นครู

หัวหนามี หม่อมกลีบ ภรรยาของ เจ้าพระยามหิธร ๙ เป็นผู้ใหญ่วาง
 คมไปในเรือปืนคนใหญ่ลำหนึ่งในขบวนของกรมพระนรา ๙ หม่อม
 เป็นผู้ดูแลหัตถ์มารยาทเข้าเฝ้ากับทั้งแต่งตัวให้ด้วย เสื้อผ้าเครื่องแต่ง
 กายที่ใช้ในคำรับเสด็จทุกชั้นทุกอัน เป็นต้นว่า เสื้อแบบเอวต่อ ติด
 โปมาก ๆ ตัดรัดตัวอย่างแนบเนียน แขนยาวจดข้อมือ ส่วนคอ ตัดสูง
 สองนิ้วรัดพอดี ไม่มีช่องโหว่ หน้าเว้า เอวเต่อ อีกนัยหนึ่งคือหาไป
 อย่างสมัยนี้บมิได้ ผ้านุ่งม่วงยกดอกอย่างดีมีค่า แพรสะพายเย็บตรึง
 เป็นกลีบมาเสร็จ ถุงน่องแพรโปร่ง กีบรองเท้าตัวนุ่นสูง ประทาน
 ออกมาจากพระบรมมหาราชวัง ๖ สำหรับ จัดสรรมาเป็นสี่สำหรับ ๆ
 ให้เลือกตามแต่ใครจะสวมใส่สำหรับใดก็ได้ รับชุดนั้นไปแต่ง แปลก
 อยู่ที่มีไว้วัดตัววัดเท้าก่อนตัด แต่สวมใส่กันพอเหมาะทุกคน

ในคืนประชุมสโมสรสนับทึบนั้น พระบาทสมเด็จพระ-
 เจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี ได้เสด็จนำแขกเมืองและเจ้านาย
 ไทยออกชมงานรื่นเริงทั่วไป เมื่อเสด็จมาถึงร้านซึ่งครุวังหลังประจำ
 อยู่ก็ทรงพระกรุณาฯ เสด็จเข้ามาใกล้ และยกพระหัตถ์แตะบ่า
 พวกครู และรับสั่ง ๒-๓ ครั้งว่า “พูดกับเขาซิ” (พวกครูคงจะได้
 ไปทำท่าตลกประหม้ายยืนตัวงอพูดอะไรไม่ออก) ทรงหมายความว่า ให้
 ส่งภาษาฝรั่งกับเจ้าต่างประเทศที่ออกมาชมร้าน เจ้าฝรั่งเห็นหญิง
 ไทยพูดภาษาฝรั่งได้ใช้คำว่า Your Majesty, Your Royal Highness,
 Your Excellency อะไรเหล่านั้นได้ ก็ทรงทึ่งเขามาก รับสั่งถามว่า
 เรียนหนังสืออังกฤษที่ไหน ?” เมื่อได้รับคำตอบว่าเรียนในกรุงเทพฯ
 กลับซ้ำถามอีกว่า “ไม่ได้ไปต่างประเทศหรือ ?

เมื่อเสร็จงานรื่นเริงแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งกับ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาต่อหน้าพวกครูว่า
 “เด็กพวกนี้ทำดี พรุ่งนี้พาไปดูคลองข้างที่กรุงเก่าด้วย” แล้วใน

กรมพระองค์นั้นได้ประทานพวงมาลา ซึ่งร้อยกรองอย่างวิจิตรคล่อง
คอให้ทุกคน กับเงินคนละ ๒๐ บาทเป็นของขวัญ

ในเวลา ๕๐ ปีที่ล่วงมานี้ พวกที่ไป ๖ คนนั้นยังมีชีวิตอยู่
เพียง ๔ คน คือ น.ส. ลูซี่ คันแนลป์ นางสุวรรณ พุกกะเวส นางแจ่ง
ชูวิทย์ นางแว่น หิตะศักดิ์ (พ.ศ. ๒๕๑๗ ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว)

ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๑๑) เป็นงานรับเสด็จเจ้านต์ออฟตุริน
เจ้าแห่งประเทศอิตาลี คุณครูสุวรรณ เป็นหัวหน้านำ ครู แบ ครูมาลี
ครูพลอย ครูเกรววัลย์ ไปส่งและไปรับที่พระราชวังบางปะอินเช่น
เดียวกัน แต่ต่างกันที่คราวนั้นมีรถไฟสายเหนือแล้ว จึงโดยสาร
ไปทางรถไฟ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวาทรงยศประวัติ เป็นผู้
ทรงจัดการขอครู ให้ หม่อมละม้าย ในพระองค์ท่านเป็นผู้ดูแลควบคุม
ให้อยู่ตามลำพังในเรือนพักใกล้กับตำหนักของพระองค์ท่าน การ
รับเสด็จเจ้านายในงานของพระมหากษัตริย์เช่นนี้ ราชบริพาร
ผู้คอยรับเสด็จ ย่อมต้องแต่งกายให้สมพระยศพระเกียรติ เหตุฉะนั้น
เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม ต้องจัดให้งดงามและหรูหราเข้าไปพร้อมๆ กัน
คราวนี้ประทานผ้าถุงม่วงยกดอกอันงามวิจิตรทั้งเนื้อและสี กับแพร
เย็บกลีบสำหรับสะพายมาจากในวังคนละชุด ส่วนเสื้อและถุงน่อง
รองเท้านั้นประทานเงินมาให้ตัดและหาซื้อเอง เพื่อเหมาะสมแก่
รูปร่างใคร่ของคนนั้น เมื่อ หม่อมละม้าย มารับครูไปนั้น ได้บอก
แก่ มิสโคล์ ว่า จะไปเพียงสองคืนเท่านั้น ครั้นเสร็จจากงานสโมสร
แล้ว ก็จะนำส่งทันที แต่คืนที่มิดาน พระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่กับ
เจ้านายและข้าราชการ ทรงรับสั่งให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
จิรประวัติ (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) เป็นผู้นำร้องเพลงฝรั่ง
พวกครูก็ได้เข้าไปร้องและฉลองพระเกียรติอยู่ด้วย ครั้นถึงเวลาตื่น
รุ่ง พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งถามว่า “ยังงัย พวกนักเรียนตื่นรุ่งได้ไหม?”

ครู ๆ ต่างก็กราบทูลว่า เต้นไม่เป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระปรมลยาณพงษ์ทรงศรวรเดช รับสั่งพาดพิงไปถึงอาจารย์ว่า “**ยายแฮมมิลล์** จะนำพวกนี้ไปเป็นนางชีเสียหมดแล้ว”

ครั้นถึงเวลาพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้น ทรงหันมารับสั่งแก่ครู ๆ ว่า “นี่พวกนักเรียน พรุ่งนี้อยู่อีกคนหนึ่งนะ” ครูน้อยคนหนึ่ง ที่กล้าพูดโดยไม่ต้องคิด ได้กราบทูลไปทันทีว่า **แฮมมิลล์** สั่งให้กลับในวันรุ่งขึ้น” ทุกคนซึ่งนั่งอยู่ที่นั่นพากันตกตะลึง มองดูตากัน แต่พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณทรงรับสั่งว่า “พวกเด็กนี้มันดี เชื่อฟังคำสั่งครูเอาจริง” แล้วได้รับสั่งให้กรมวังมีโทรเลขมาบอก **มิลล์** ให้ทราบว่ามีพระราชประสงค์จะให้ครูอยู่ปฏิบัติงานอีกคนหนึ่ง วันที่สี่ **หม่อมละม้าย** จึงได้คุมมาส่งจนถึงโรงเรียน

ต่อจากการรับเสด็จแขกเมืองครั้งนั้นมาได้สองปี วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน **มิลล์** ได้รับเชิญไปในงานเฉลิมพระชนมพรรษา การฉลองวันนั้นเคยมีงานสโมสรรื่นเริงเต้นรำในสวนสราญรมย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกชมงานทุกปี ชาวต่างประเทศที่เป็นทูตานุทูตและพ่อค้าพาณิชย์ พร้อมด้วยเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงได้มีโอกาสพิเศษ เข้าเฝ้าชมพระบารมีอย่างใกล้ชิด ในคืนวันนั้น **มิลล์** ได้มีโอกาสเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทรงปฏิสันถารด้วย **มิลล์** มีความปลื้มปิติในพระมหากรุณาธิคุณนัก รุ่งขึ้นจึงเล่าให้ **คุณครูสุวรรณ** ฟังว่า “**แม่สุวรรณ** ฉันจะบอกอะไรให้ แต่ไม่อยากให้คนอื่นรู้ เดี่ยวเขาจะหาว่าฉันอวด เมื่อคืนนี้พระเจ้าอยู่หัวมาจับมือฉันว่า **มิลล์** ชอบใจมากที่ได้มาสั่งสอนเด็ก ๆ ไทยของฉันให้มีความรู้ ใช้งานได้ดีมาก”

กาส่งเสริมงานภายนอก

—๑๐—

ก. แสดงภาพยนตร์แรก

เคยมีคนต่างด้าวมาเยี่ยมเยียน ส่งเสริมการงานของโรงเรียนเสมอ บางคนเป็นแขกผู้มีเกียรติ บางคนเป็นแขกผู้มีเกียรติ เป็นต้นว่า ท่านสุลต่านแห่งรัฐเคดาห์ มะลายู พระองค์เจ้าหญิงแห่งประเทศเขมร เมธีชาติอินเดียมาเยี่ยมและแสดงปาฐกถา เรื่องความน่าเลื่อมใสของพุทธศาสนา และมีชาวอินเดียอีกคนหนึ่งแสดงวิชาเล่น กลนำลิง ภูเห่า มาเล่นให้เด็กดู กับเพาะเมล็ดมะม่วงให้เกิดผลไม่ได้ภายใน ๕ นาที นักเรียนเคยตื่นตื่นเสมอ เมื่อคนแปลกหน้ามาเยือน หรือมีอะไรแปลกๆ มาแสดง

แต่ในทันทีก้าวเข้าใครจะเล่าเรื่องถึงครูและนักเรียนเล่นภาพยนตร์ ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ มีบริษัทภาพยนตร์ ชื่อ Richard Burton Holms Travelgones แห่งอเมริกา ผู้แทนของเขาได้มาชมโรงเรียน ด้วยความประสงค์จะชวนนักเรียนและครูแสดงภาพยนตร์ให้เขา มิสโคล ในขั้นต้นไม่ใคร่เต็มใจให้นักเรียนหยุดเรียนมาเป็นทุนให้เขาถ่าย แต่ในขณะนั้นท่านกำลังหายใจเป็นเรื่องเงินสร้างโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย จึงพูดจาให้เขาสัญญาแบ่งผลกำไรให้โรงเรียนบ้าง เขาก็ตอบยอม เขาให้เราทำภาพสมมติหลายอย่างที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมไทยสมัยนั้น เช่น หญิงไทยต้อนรับแขก จัดตั้งแต่ผู้เยี่ยมชมของใส่ถาดให้บ่าวแบกมา ถึงบันไดเรือนมิได้กรับใช้ตักน้ำ

ให้ล้างเท้าก่อนขึ้นเรือน แล้วนั่งลงที่พื้นทำการเคารพไหว้กราบ
เจ้าบ้านส่งเขียนหมากให้แขกหยิบออกรับประทาน และบ้วนลงใน
กระโถน เจ้าของบ้านเรียกบุตรมีผมจุกมากราบแขก แล้วแขกปรา-
ศรัยลูบไล้เอ็นดูเด็ก เมื่อกลับไปก็รำล้าไหว้กราบกันตามธรรมเนียม
ทั้งสองฝ่าย ลงบันไดแล้วสวมรองเท้าแตะ เดินไปมีบ่าวถือถาด
เปล่าตามหลัง อีกภาพหนึ่งเป็นภาพหญิงไทยนั่งแต่งตัวหน้าโต๊ะมุก
มีกระจกคันฉ่อง โถแป้ง น้ำอบ น้ำมัน พานหวี ครบถ้วน หญิง
หยิบแป้งละลายน้ำอบแล้วประเป็นลายเม็ดๆ ทั้งหน้าและแขน แล้ว
ยังมีภาพนักเรียนแสดงโรงเรียนของไทย เข้าแถวเดินไปห้องอาหาร
และนั่งในห้องเรียน กับวิ่งเล่นเกมต่างๆ ที่สนาม นักเรียนเห็น
เป็นการสนุกมากที่ได้เป็นเหตุให้แก่บริษัทภาพยนตร์นั้น ทั้งได้เห็น
วิธีเขาตั้งกล้องและจัดแสงสว่างในการถ่ายภาพด้วย เป็นวิชาที่ไม่
เคยเห็น และนึกไม่ได้ว่าเขาทำกันอย่างไร ถึงเป็นภาพเคลื่อนไหว
ได้อย่างนั้น ที่หลังได้ทราบว่าภาพเหล่านี้กลับมาฉายในกรุงเทพฯ
แต่พวกเราไม่มีใครได้โอกาสไปนั่งทัศนาและชมทำตัวเอง

บ. สยามสตรีไทย สยามแรก

ในสมัยโน้นครุ และนักเรียนยังมี โอกาสไปเที่ยวใน พระ-
ราชวังบวรฯ เราเรียกตามคำสามัญว่าวังหน้า ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามปาก
แม่น้ำกับโรงเรียน แล้วที่หลังรื้อโรงเรียนด้านหน้าออกหมด สร้าง
เป็นโรงทหาร และต่อนั้นมาอีกเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
และการเมือง ในเวลานั้นเจ้านายฝ่ายในของวังน่ายังประทับตาม
ตำหนักเก่าๆ และทูลดโถมอีกหลายองค์ เป็นต้นพระเจ้าราช-
วรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจ็ดโฉม เจ้านายองค์นี้มีพระรูปโฉมงดงาม
สง่าผ่าเผยและแข็งแรงสมกับพระนาม ทั้งโปรดเรียนวิชาหนังสือ

มาก เมื่อพระชันษาในเวลานั้นจวน ๕๐ แล้ว ยังทรงมีรับสั่งมาทางข้าหลวงที่เป็นเด็กนักเรียนของเราขอครูให้เข้าไปถวายพระอักษรภาษาอังกฤษ **มิสโคล์** จึงให้ **คุณครูสุวรรณ** เข้าไปสอนสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง ไม่สัปดาห์ก็ทรงสามารถอ่านได้บ้าง และทรงพยายามค้นคำแปลจึงทรงเข้าพระทัยได้ดี เคยโปรดอ่านประวัติของพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งกรุงอังกฤษเป็นต้น ต่อมาโปรดครูวังหลังมากขึ้น จึงทรงเชิญทั้งคณะให้เข้าไปเฝ้าที่ตำหนัก ทรงเลี้ยงดูและโปรดรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษด้วย อันที่จริงครูวังหลังไม่มีใครจะชอบเข้าไปเฝ้านัก เพราะครูโรงเรียนฝรั่งใครๆ ก็ย่อมทราบแล้ว ใช้แต่อาการอื่น ๆ นิ่งๆ การหมอบคลานไม่ถนัดเลย เมื่อต้องทรมานหมอบอยู่นานๆ และรับสั่งแต่องค์เดียว ฝ่ายเราเป็นแต่คอยฟังเท่านั้นก็เป็นการเมื่อยและเบื่อ ต่อมาทีหลังโปรดให้ครูนำนักเรียนทั้งหมดไปเฝ้า เพื่อชมตำหนักเก่าๆ และท้องพระโรง และพระที่นั่งต่าง ๆ ของวังหน้า ซึ่งเดิมนั้นยังใช้บางส่วนเป็นสถานราชพิพิธภัณฑ์ ที่หลัง **มิสโคล์** ได้รับอนุญาตพิเศษให้เข้าไปเฝ้าในวังได้เสมอ (ชาวต่างประเทศเข้าถึงส่วนข้างในพระราชวังไม่ได้ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากทางราชการ) เมื่อ **มิสโคล์** ได้เฝ้าใกล้ชิดดังนี้ ก็ยิ่งโปรดมาก ทรงพยายามตรัสภาษาอังกฤษและเรียนถึงขนบธรรมเนียมของชาวตะวันตก ตลอดจนมรรยาททำทางและศีลธรรมภูมิภีร์ของฝรั่งด้วย

ต่อมาโปรดให้จัดตั้งอย่างทีสมัยนี้เรียกว่า สมาคมสตรีไทยขึ้นที่พระหนักในวังหน้า แต่ในสมัยนั้นคำว่า สมาคมยังไม่มีใครเรียก จะใช้คำฝรั่งว่า Club ก็บังเอิญคำนั้นมีผู้นำไปเรียกบ้านหญิงคนชั่วเลยไม่ได้ชื่อเป็นล้าเป็นสัน เรียกกันแต่ว่า ประชุมสตรีไทย สมาชิกโดยมากเป็นนักเรียนเก่าของโรงเรียนที่เป็นภรรยาข้าราชการ กับครูโรงเรียนวังหลัง และโรงเรียนรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับ

พวกวังหลังเก่าเป็นต้น ในเวลานั้นการจดทะเบียนสมาคมหรือสโมสรอะไรก็ไม่มี จึงเป็นการสะดวกที่จะชุมนุมกันอย่างเปิดเผย เดือนละครึ่ง มีวัตถุประสงค์ไปในเรื่องวิธีปฏิบัติงานในรั้วในวัง กับทั้งหัดทำขนมมณเฑียร และเย็บปักถักร้อยของชาววัง และฟังปาฐกถาเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณของไทย

งานเช่นนั้นผู้ที่ไปมักแต่งตัวตามสมัยนิยม คือ สวมถุงน่อง รองเท้าส้นสูง นุ่งผ้าไหม ผ้าม่วง สวมเสื้อเอวต่อรัดรูป กับสะพายแพร ที่จริงก็ขยับจะเป็นการโชว์เสื้อและเครื่องแต่งกายกันอย่างบังดังในสมัยที่รัฐนิยมเกิดขึ้น ก็สวมหมวก สวมกะโปรง แถมถุงมือ สมาคมสตรีไทยแรกนั้น ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ สำนักงานอยู่ในพระราชวังบวรฯ มีอาจารย์และครูวังหลังเป็นผู้นำ แทนที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า กรรมการอำนวยการ สมาคมชนิดนี้ได้หายเงียบไปจน พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ได้เกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ในพระนคร มีสตรีชาวอเมริกัน คือ **มิสซิสแมคฟาร์แลนด์** (นางอาจิตยาคม หรือ **มิสเบอร์ธา เบลานด์**) เป็นประธานกรรมการ เรียกกันว่า สมาคมสตรีพระนคร แล้วต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในพระนครเหมือนกัน เรียกว่าสมาคมสตรีไทยแห่งประเทศไทย จดทะเบียนที่กระทรวงมหาดไทยตามระเบียบ มี **แพทย์หญิงใหญ่ คุณะดิลก** ซึ่งเคยเป็นนักเรียนและครูในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเป็นประธานกรรมการ **น.ส. ตาด ประทีปเสนา** ผู้ได้เคยเป็นสมาชิกแห่งกลุ่มสตรีในพระราชวังบวรฯ ครั้งโน้นเป็นเลขานุการ สมาคมนี้ได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว มีสมาชิกกว่า ๓๐๐ คน และก้าวหน้าสืบไปอย่างรวดเร็ว ได้การนำของ **คุณหญิงเลขา อภัยวงศ์** คือ **คุณเล็ก คุณะดิลก** น้องสาวของ **หมอใหญ่ คุณะดิลก** และกรรมการที่สามารถ ๒๐ ท่าน ถึงสมัยปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๑๗ มีสมาชิก ๑๑๕๐ คน โดย

การนำของนายก คุณหญิง สุเนตร พงศ์โสภณ และคุณหญิง
อุบล หวะนันท์

๖๕ ๖๖ ค. หนังสือพิมพ์ฉบับแรก

พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒) คณะอเมริกันมิชชัน มี
อาจารย์ เจ. เอ. เอกิน เป็นต้นคิด เรียกตามภาษาอังกฤษว่า Day
Break เป็นไทยว่า “แสงอรุณ” หนังสือนี้ ออกเป็นแผ่น เหมือน
หนังสือพิมพ์รายวันสมัยนี้ ออกได้ประมาณ ๕ ปี คณะมิชชันมีงาน
เหลือมือแม้จะมีโรงพิมพ์ของตนเอง ก็รับทำไม่ไหว จึงจะล้มเลิก
เสีย **มิสโคล** เห็นว่าหนังสือนี้มีประโยชน์แก่ผู้อ่านผู้ศึกษาอยู่มาก
จึงคิดเสียดาบที่จะปล่อยให้หยุดเลิกล้มเสีย สมควรโอนมาให้โรง-
เรียนวังหลังซึ่งเป็นแหล่งศึกษาออกไป **หม่อมโค** และ **คุณครู**
สุวรรณ จึงเป็นผู้ดำเนินงานนั้นต่อมา เมื่อคุณครูลาออกใน พ.ศ. ๒๔๕๓
หม่อมเจ้าหญิงมณฑารพ ได้มาเป็นครูสอนที่วังหลัง ท่านจึงรับต่อ
ไป จนท่านลาออก **นางสาว ตาด ประทีปะเสน** ได้รับช่วงต่อมา
และเปลี่ยนโฉมหน้าเสียใหม่ให้ชื่อว่า “วัฒนาวิทยา-แมคเอชิน”
หนังสือนี้ได้ข้ามฟากไปอยู่กับโรงเรียนใหม่ซึ่ง **มิสโคล** โปรดนัก
เลยให้ข้อพ้องกับหนังสือพิมพ์ที่ท่านภูมิใจมากกว่า “วัฒนาวิทยาลัย”
ท่านที่อ่านหนังสือพิมพ์นั้นยังคงจำรูปโฉมและเนื้อหนังได้ว่ามีเรื่อง
เป็นแก่นสารทั้งสิ้นราว ๕๐ หน้า เป็นต้นเรื่องในคริสตศาสนา
ประวัติศาสตร์ของชาติต่างๆ และคนสำคัญๆ ศิลปวิทยาการ
วรรณคดี กาพย์กลอน โคลง ฉันท์ เรื่องอ่านเล่นอันเป็นคติสอน
ใจ และวิชาของแม่บ้านแม่เรือน กับแม่ครัว โดยมากเป็นขั้นที่
แปลงและแปลมจากภาษาอังกฤษ หนังสือนี้มีผู้สนใจอยู่มาก ทั้ง
นักเรียนและมีไชน่กเรียน **พระยาศึกษาสมุทร** (ริน ศยามานนท์)

เมื่อเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการได้เคยพูดกับ มิสโคล์ ว่า “ฉันอ่านหนังสือวัฒนาวิทยา—แมคเอชิน ทุกเล่ม และสนใจหน้าที่เป็นแผนกของสตรี โปรดได้ตัดตอนเรียบเรียงมาให้เรียบร้อย ฉันต้องการเสนอกระทรวงให้พิจารณาและพิมพ์เป็นเล่มสำหรับใช้ในโรงเรียนสตรีของกระทรวงธรรมการ” มิสโคล์ ได้สั่งให้ดิฉันเลือกคัดและจัดเป็นระเบียบเรียบร้อย และได้ส่งไปถึงท่านปลัดทูลฉลองแล้ว แต่หนังสือนั้นไปตกค้างอยู่ในที่ใดไม่ทราบ ประกอบกับมีเหตุการณ์อันสหัสวิสัย คือ เปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย หนังสืออนั้นจึงไม่มีโอกาสได้พิมพ์ออกใช้ให้แพร่หลาย.

ครั้นดิฉันลาออกจากวัฒนาวิทยาลัยแล้ว หนังสือพิมพ์นั้นได้เปลี่ยนแปลงรูปเล่มลง และแปลงชื่อเป็นวัฒนา ให้เหมาะแก่ที่เป็นหนังสือพิมพ์ของโรงเรียนโดยตรง เรื่องราวที่เขียนโดยมากก็เป็นบทประพันธ์ของนักเรียนวัฒนาวิทยาลัย และออกตามเทอมของโรงเรียนปีละ ๔ ฉบับ จัดว่าหนังสือพิมพ์ฉบับนี้แม้ได้ถูกเปลี่ยนชื่อขนานนามและบรรณาธิการมาหลายทอดหลายคน ก็ยังเดินมาพร้อมกับโรงเรียนเดียวกันถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ คือ ปีสงครามมหาเอเชียบูรพา คำนวณอายุได้ ๕๐ ปี หากว่าเป็นมนุษย์ปุถุชน ก็คงมีบุตรหลานว่านเครือนั่งล้อมหน้า แอบหลังฟังคุณยายเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่น่ารู้ น่าฟังอันได้อุบัติขึ้นตลอด ๔ แผ่นดิน (๔ รัชกาล คือ ๕ ถึง ๘)

การสร้างวัฒนาวิทยาลัย

—๑๑—

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง มาในต้นระยะ ๑๐ ปีที่สาม คือ รว พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒) เรื่อยมา รับผิดชอบอยู่ประจำได้ เพียงร้อยคนเต็มอัตรา แต่ก็มีบางปีที่เบียดเข้าได้ อีกประมาณ ๒๐ คน โดยเลื่อนเตียงให้ห่างกันเพียง ๕ นิ้ว และให้ครูออกไปนอนเสียตามระเบียบ หรือถ้าครูใดมีเตียงใหญ่ ก็ฝากเด็กเล็กๆ ให้นอนด้วยคนหนึ่ง ห้องของอาจารย์อเมริกัน ๓-๔ คนก็ถูกรุกที่ตีฝาประจันให้ แคนเข้าไปอีกคนละครั้ง ครูไทยนั้น ห้องอยู่ตามมุมๆ ตึกของนักเรียน ตีฟาล้อมเอาตื่อๆ ไม่ถึงเพดาน พวกเด็กแผลงๆ เรียกห้องเหล่านั้นว่า “คอกแพะ” เพราะว่าใหญ่พอตั้งเตียงเล็กๆ หนึ่ง ตู้น้อยๆ หนึ่งเท่านั้น อัดกันถึงแค่นี้แล้ว ยังเคยมีหลายคนมาขอให้บุตรเขาได้เข้าเรียน แม้จะให้นอนที่พื้น เขาก็ไม่รังเกียจ ทั้งจะจัดหาที่หลับที่นอนหมอนมุ้งมาให้เสร็จด้วย ถึงอย่างนั้นเราก็มองไม่ได้ เพราะเกรงว่าสุขภาพของเด็กจะเสียไป ความเบียดเสียดเยียดขัดกับความตื่นตัวของคนไทยในเรื่องการศึกษาขึ้นถึงสุดขีดดังนี้ ทำให้ **มิสโคล** เริ่มคิดขยายโรงเรียนอยู่ทุกขณะจิต จึงสวดสวดคอยฟังสถานการณ์และสืบถามหาที่ดินเรื่อยไป

ต่อมาในระยะ ๑๐ ปีที่ ๔ **มิสโคล** มองเห็นว่า พระมหานคร ที่ขยายตัวออกไปทางตะวันออก และขาดอยู่แค่ถนนเพลินจิต นั้น วันหนึ่งในระยะไม่กี่ไกล จะขยายออกไปอีกถึงทุ่งบางกะปิจนจด

คณะมิชชันนารี ถ่ายหน้าหอประชุมวัฒนวิทยาลัย

คลองพระโขนง แล้วต่อกับจังหวัดสมุทรปราการ ท่านจึงเห็นชัดว่า
ทุ่งบางกะปิในบัดนั้นจะเป็นศึกษาภูมิอันเหมาะสมสำหรับ โรงเรียนกุล-
สตรีวังหลังในอนาคต

มีที่ดินแปลงหนึ่งในตำบลบางกะปิบอกขาย ด้านเหนือตก
คลองแสนแสบ เนื้อที่ทำนาประมาณ ๒๕ ไร่ อยู่ห่างออกไปทาง
ทิศตะวันออกของพระมหารนครกรุงเทพ ฯ ประมาณ ๒๘๐ เส้น การ
ที่จะไปมาถึงที่นั่นในบัดนั้นมีทางคลองแสนแสบทางเดียว ลงเรือ
แจวเรือพายของแม่ค้าที่ประตุน้ำประทมนวัน ไปถึงที่นี้ซึ่งอยู่ทางฝั่ง
ขวาได้ในเวลาประมาณครึ่งชั่วโมง เมื่อซื้อแล้ว **มิสโคล** ได้จ้าง
จีนชุดที่ริมคลอง ยกเป็นร่องปลูกต้นไม้ผล เช่น มะม่วง ส้มโอ
ส้มเขียวหวาน น้อยหน่า ฝรั่ง และกล้วย กับผักต่าง ๆ ตอนในเช้า
มา ชุดคูใหญ่ถมดิน พูนโคกสูงสองคอก แล้วปลูกต้นมะพร้าวล้อมไว้
ประมาณ ๒๐๐ ต้น ด้วยท่านประสงค์จะใช้ผลไม้ต่าง ๆ และผักเหล่านี้นั้นเป็นอาหารเลี้ยงนักเรียน ต้นไม้ต่าง ๆ ซึ่งปลูกขึ้นในที่ใหม่นี้
มิสโคล ไม่ต้องหาซื้อมาปลูกเลย มิตรสหายกับนักเรียนเก่า เมื่อ
ทราบว่โรงเรียนได้ซื้อที่ใหม่ไว้สำหรับขยายออกไปแล้ว ก็อาสาหา
ต้นไม้ต่าง ๆ มาให้ บางคนถึงกับออกไปปลูกให้เองโดยใจสมัคร

ในขณะเดียวกันก็บอกบุญเรียราย ทรัพย์สำหรับก่อสร้างหอ
เรียน ตามบรรดามิตรสหายคนไทย วันหนึ่ง **มิสโคล** ชวนข้าพเจ้า
ไปหาพระยาบุรณรัฐ ราชเลขาส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ ๖ เพื่อหารือว่าควรจะขอพระราชทาน
เงินหรือถนน เจ้าคุณผู้เป็นสามีของ คุณหญิงเนื่อง ศิษย์เก่าของ
โรงเรียน ให้คำแนะนำว่า ควรจะขอพระราชทานถนน เพราะ
รัฐบาลก็มีโครงการจะทำออกไปอยู่แล้ว หาก **มิสโคล** กราบทูล
ความประสงค์ไปในเรื่องจะสร้างโรงเรียน ก็อาจจะทรงพระกรุณา

ให้ได้เร็วเข้า **มิลโคล์** จึงได้ทำเรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวาย ก็ทรงยิน
 ติรับจัดให้ แล้วรับสั่งให้ถามมาอีกว่า ต้องการให้ไปไกลขีดเท่าใด
มิลโคล์ ได้กราบทูลว่า ต้องการให้ห่างออกไปจากโรงเรียนหน่อย
 ก็ได้ดังที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ แล้วโรงเรียนจึงว่าจ้างให้บริษัทไฟฟ้า
 ปักเสา ทอดสายไฟไปตามแนวที่ได้กรุยไว้วันนั้น เป็นราคา ๓,๐๐๐
 บาท ล่วงมา ๕ ปี จึงได้ถนนเรียบร้อย รถเดินสะดวก

ในจำนวนผู้ที่ออกทรัพย์ช่วยเหลือสร้างโรงเรียน มีจำนวน
 ครูและนักเรียนปัจจุบันกับนักเรียนเก่า และเจ้านาย เช่นสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ประทาน ๕,๐๐๐ บาท ข้าราชการ
 และคหบดี ทั้งไทยและต่างชาติอีกมากมายหลายคน เป็นต้น **หมอเสตุ**
 บริจาค ๕,๐๐๐ บาท เมื่อรวมเงินได้ ๗๕,๐๐๐ บาทแล้วก็เรียก
 ข้างประมุขราคาก่อสร้างตึกเรียนสำเร็จเรียบร้อย ส่วนตึกอำนวยการ
 และตึกนอนกับอื่น ๆ นั้น เป็นเงินซึ่งคริสตจักร (วัด) ต่างๆ ใน
 อเมริกันเพรสไบเตเรียนมิชชันแห่งประเทศไทยสหรัฐอเมริกาส่งมาสร้าง
 หงสน

ใครจะนึกบ้างว่า หุ่นอันวิ้งว้างห่างไกลจากพระนคร ซึ่งมี
 มีแต่ดินแห้งในหน้าแล้ง และมีน้ำกับต้นข้าวเขียวๆ ในฤดูฝน จะ
 เป็นแหล่งแห่งการศึกษาของเด็กหญิงไทย? ใครบ้างจะไม่นึกว่าที่นั่น
 เปลี่ยวเปล่าน่ากลัวภัยแห่งโจรกรรม ลักลอบสาวงามๆ ของชาวกรุง
 ไปเรียกร้องค่าไถ่? ใครบ้างจะไม่นึกว่า ลูกจะห่างไกลจากออกไป
 อดขนมตายในท้องทุ่งท้องนาโดดเดี่ยวไม่มีบ้านผู้บ้านคนเลย? มีใคร
 บ้างจะนึกให้ลูกตามไปเรียนในหนทางกันดารและยากเข็ญเช่นนั้น?
 เจ้านายองค์หนึ่งได้รับสั่งกับ **คุณครูสุวรรณ** ว่า “นี่ **แฮมมิลโคล์** แก
 อุตริอย่างไรของแกจึงไปทำโรงเรียนอยู่นอกบ้านนอกเมือง จะเอา
 อะไรให้เด็กกิน ใครเขาจะให้ลูกเต้าไปเรียน มันไกลถึงอย่างนั้น ใน

เมืองมีที่ทางถมไป แก่ไม่ชอบ แก่คิดของแก่อะไร แปลกจริง!”
 เดียวนี้เป็นอย่างไร เป็นภาพตรงกันข้ามกับเวลานั้น มองดูสุดลูก
 ตา จะเห็นแต่หลังคาตึกกว่านั้น บ้านเรือนงดงาม และระโหฐานของ
 คหบดีชาวไทย ผู้พากันออกไปก่อสร้าง อาศัยอยู่ด้วยความผาสุก
 และในตำบลเหล่านี้มีบ้านของศิษย์วังหลัง วัฒนา หลายร้อยหลายพัน
 หลัง ภายใต้หลังคาเรือนอันเย็นสบาย เราไม่คลายระลึกถึงอาจารย์
 ผู้นำของเรา และในขณะที่เรานั่งรถผ่านโรงเรียนไปมา เราไม่วาย
 หวลคิดถึงวัยศึกษาของเรา ที่นี้เป็นอนุสาวรีย์มีชีวิตถาวรแห่งหมิง
 ซาตืออเมริกันผู้สละชีวิตให้คนไทยเพราะเห็นแก่พระคริสต์ พวกเรา
 พากันภาคภูมิใจที่ **มัสโกล** มองเห็นการไกล กล้าเป็นผู้นำและกล้า
 รับคำถากถางเยาะเย้ยว่าคิดการเหลวไหล

ต่อจากวันซัซที่ติดได้แล้ว ๖ ปี คือ ค.ศ. ๑๙๒๑ เดือน
 มกราคม ก็เป็นวาระที่ชาววังหลังต้องลาโรงเรียนซึ่งได้เป็นนักศึกษา
 และอบรมมาแล้ว ๔๕ ปี เตรียมตัวข้ามฟากแม่น้ำเจ้าพระยา ขนสัม
 ภาระวัตถุต่างๆ เช่น เครื่องใช้ เครื่องเรือน เครื่องครัว ที่หลับ
 ที่นอน ตู้เสื้อผ้าของนักเรียน คณะครูและคนใช้ และอะไรต่ออะไร
 ไปจนหมดสิ้น สิ่งที่เราไม่ได้ขนไป คือ โต๊ะเรียนเก่าๆ และ
 เตียงนอนทำด้วยไม้สัก ซึ่งเป็นโพรงของตัวเรือดและเป็นปัญหาโลก
 แตกของครูวังหลัง สองสิ่งนั้นเราจะไว้ในสถานที่เก่า เพราะ **มัสโกล**
 ได้สั่งโต๊ะใหม่และเตียงสปริงจากอเมริกา ๒๐๐ เตียง มารอเราอยู่
 ในสถานที่ใหม่และโอโถง เราทำการย้ายเสร็จในสองสัปดาห์

เมื่อเราไปถึง โรงเรียนยังไม่เสร็จดี นักร้านยังไม่ได้รัว
 ลง อิฐปูนยังเกลื่อนกลาดเลอะเทอะทั่วไป ทั้งนักเรียนและครูช่วย
 กันเช็ดถูพื้นห้องเรียนห้องนอน จนสะอาดพออาศัยนั่งนอนได้

ในขณะเดียวกัน เราตั้งต้นรับนักเรียนทั้งเก่าและใหม่สอนไปอีกจนปลายเดือนมีนาคมศกเดียวกัน จึงได้มีงานปีแจกประกาศนียบัตรและรางวัลให้แก่นักเรียนวังหลัง ชุดสุดท้าย ซึ่งย้ายมาจบการศึกษาในสำนักใหม่ คือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย

วันงานปี ปีนี้นั้น ฤกษ์งามยามเย็นที่สุด โดยที่ฝนตกลงมาตั้งแต่เช้าจนบ่าย ๒ โมงแล้ว ก็ยังตกหนัก เราเข้าใจว่าแขกที่เราออกบัตรเชิญนั้นคงไม่มีใครมาเลย เพราะว่าต้องลงเรือจ้างมาในท่ามกลางเมื่อดฝนเช่นนั้น ก็สุดวิสัยของผู้ดีชาวพระนคร ถึงบ่าย ๔ โมง เราเกือบจะหมดหวัง และคิดว่าจะต้องมีงานจำเพาะพวกเรากัน ก็เห็นแขกของเราลงเรือยนต์ เรือจ้าง ทะยอยกันมาหนาแน่นแทบจะไม่มีที่ให้นั่ง เพราะเหตุนี้ฝนนองสนาม จึงต้องมีงานในตึกแทนเวทีที่เตรียมไว้ภายนอก พวกเรายังจำคำท่าน **เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี** เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้กล่าวสุนทรพจน์แก่นักเรียนจบปีนั้นว่า “โรงเรียนนี้เป็นที่นิยมมากในหมู่มหาชน มีสักขีพยานเห็นปรากฏได้ว่า แม้ฝนตกฟ้าร้องและลำบากในการเดินทางสักเพียงใด ก็ยังพากันมาชมงานของนักเรียนจนเนืองแน่นถึงเพียงนี้” แต่พวกครูยืนยิ้มอยู่ในหน้าแล้วหันไปดู **มิสโคล์** อาจารย์ใหญ่ และนึกในใจว่า ท่านต่างหากที่เป็นศูนย์กลางแห่งอิทธิพล ดังเห็นยวน้ำใจคนให้นิยมชมชอบและไว้วางใจ จนถึงกับกล้าฝ่าลมฝ่าฝนมาให้เกียรติแก่โรงเรียนถึงปานนั้น.

จริยาวัตรของมิสโคล์ในประเทศไทย

—๑๒—

มิสโคล์เกิดวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๕ พ.ศ. (๒๓๙๘) ที่ตำบล ๒๒๑๗ ถนนจูลสตรีต เมืองเซนต์โยเซฟรัฐมิสซูรีสหรัฐอเมริกา (2217 Jule Street, St. Joseph, Missouri, U.S.A.) เข้ามาเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นครูโรงเรียนมิชชันที่จังหวัดเชียงใหม่ ๕ ปีก่อน แล้วจึงได้ย้ายลงมาเป็นอาจารย์ใหญ่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเรื่อยมา จนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ท่านทราบข่าวมรณะกรรมของพี่สาวคนใหญ่ เหลืออยู่แต่พี่สาวรอง ชื่อ Hattie Cole (พี่เคยมาอยู่เมืองไทย ๖ เดือน) ก็เศร้าโศกมาก ประจวบกับที่ท่านได้ก่อสร้างวังหลังจนเป็นวัฒนาวิทยาลัยสำเร็จแล้ว สมควรที่จะให้คนอื่นทำงานนั้นต่อไปในยุคใหม่ ท่านก็ตกลงปลงใจกลับอเมริกาเพื่อรับเบี้ยบำนาญและบำเหน็จในวาระในวาระชนอายุ ๖๘ ปี นับเวลาอยู่เมืองไทย ๔๕ ปี ถึงแม้ท่านได้กลับไปเป็นเวลานับได้ ๒๕ ปีแล้ว ก็ยังรักและระลึกถึงศิษย์กับผู้ที่รู้จักคุ้นเคยอยู่เสมอ จิตใจของท่านอยู่ที่โรงเรียนวัฒนาฯ คือ เด็กหญิงไทย และอยู่ที่คริสตจักรที่ ๒ (โบสถ์เก่าของวังหลัง) คือ ผู้หญิงไทย

เมื่อท่านออกจากอเมริกันนั้นอายุราว ๒๓ ปี เป็นนางสาวอเมริกันเชื้ออังกฤษที่จัดว่าสวยมากร่างสูงระหงโปร่งรูป และมีโฉมหน้าอันคมคายประกอบด้วยจิตจรียาโอ้อ่าผ่าเผย เข้าไหนเข้าได้มีฝีปาก เป็นเสน่ห์สนทนาพาทีถูกอารมณ์คนทุกชั้น สติปัญญาเฉียบ

แหลมและมีน้ำใจซื้อสัตว์กอร์ป้วยกีลธรรมอันดีงาม และมัน คงใน
พระคริสตศาสนาที่ท่านเคารพบูชายิ่งนัก

เมื่อข้าพเจ้าเข้าโรงเรียนวังหลัง **มิสโคล** มีอายุได้ ๔๐ ปี ถึง
กระนั้นยังสวยมาก ทำทางภาคภูมิ แต่ไม่หยิ่งยโส ใครเห็นก็ยอม
เคารพ ชอบแต่งกายด้วยเสื้อผ้าขาวติดลูกไม้มาก ๆ ถ้าใช้สีก็มักเป็น
สีม่วงอ่อน ๆ หรือสีเทา เสื้อสำหรับงานราตรีเป็นผ้าโปร่งประดับ
ด้วยปักแมลงทับ เป็นคนรักสวยรักงาม ครูของท่านคนใดพูดว่า
แกอย่างนั้นแกอย่างนี้ ได้ยินเข้าเป็นต้องห้ามเสียทุกที ไม่ชอบให้
ใครคิดว่าแก เมื่อสมัยหญิงไทยไว้ผมยาว ท่านเห็นครูของท่านหัว
ผมเรียบ กล้ามวยเหมือนนายซิม ก็เรียกมาหัวฟอง ๆ และกล้ามวย
โหย่ง ๆ ให้

ขณะข้าพเจ้ายังเป็นนักเรียน จำได้ว่าท่านเป็นครุค่อนข้างดุ
นักเรียนทำผิดก็ตีไม่ปรานีปราศรัย ได้ไม้ก็ตีด้วยไม้ คือไม้บรรทัด
สีแดงกว้าง ๒ นิ้ว ยาว ๑๘ นิ้ว เก็บไว้ในลิ้นชักหน้าตู้กระจกเสมอ
หากไม่มีไม้ก็ใช้สองกำปั้นประเคนลงไประหว่างไหล่กลางหลัง เรื่อง
เด็ก ๆ พูดจ้อกแจ้กจ้อแจ่มไม่ฟังแล้วเป็นถูกหวดทั้งแถว มาตอน
หลังเมื่อแรงถอยบ้างก็ใช้วิธีลงโทษ และบางทีก็ให้ผู้ต้องโทษตีตัว
เอง ครึ่งหนึ่งมีเด็กคนหนึ่งถูกครูลงโทษเข็ญต้อยอย่างหนัก เมื่อบิดา
มาเยี่ยมบุตรก็ขอร้องให้บิดาดู กับพูดว่าไม่ยอมอยู่เรียนต่อไป บิดา
มีความสงสารบุตรมาก จึงขึ้นไปหาท่านจะลาบุตรกลับบ้าน ท่านก็
สังเกตท่าที่เหมือนจะเลยลาออกเสียด้วย จึงพูดจากันอย่างไรไม่
ทราบ ฝ่ายผู้ปกครองเด็กกลับไว้วางใจ และเชื่อถ้อยคำพูดของท่าน
ดังกับถูกมนต์เลยไม่รับบุตรไป และเด็กนั้นได้อยู่เรียนจนจบ

ท่านเป็นคนชอบเย็บเย็บเย็บผู้ปกครองของเด็ก ๆ ที่ค่อนข้าง
มีฐานะดีบ่อย ๆ เป็นต้นว่า คุณหญิง คุณนาย หรือเจ้สัว นายห้างเจ้า

ของร้านใหญ่ ๆ โรงสีโต ๆ ส่วนนักเรียนที่เป็นบุตรของท่านเหล่านั้น ก็ได้รับความเอื้อเฟื้อมาก หรือนักเรียนที่มีหน้าตาดี เจริญพาที คมคาย เฉลียวฉลาด ก็ถูกอารมณ์ท่านกว่าคนที่หน้าตาชั่ว ทำทางมุ่งมั่งมีอะไร จะเกิดมีเสียงกล่าวว่า **มิสโคล์** ลืมข้อพระธรรมคัมภีร์ที่ว่า “อย่าเลือกหน้าคน” ทั้งครูและนักเรียนมองเห็นข้อบกพร่องนี้แจ่มกระจ่างอยู่คนเดียว ลูกคนมีทรัพย์สินมีตระกูลท่านก็ยกย่อง ปรากฏในคราวสิ้นปีเวลาแจกรางวัล ทั้งลูกคนจนและคนมั่งมีควรได้รับ และบังเอิญมีรางวัลอยู่คนเดียวก็ให้แก่คนที่จะมีหน้ามีตา หากลูกเจ้สัวกับลูกคนจนวิวาทกัน ในคำพิพากษาของท่าน ลูกเจ้สัวก็ถูกตำหนิน้อยกว่าลูกคนจน การเช่นนี้ทำให้บางคนน้อยใจมาก ถึงกับซุบซิบกันตามภาษาเด็กว่า **มิสโคล์** ถูกเสน่ห์ จะอย่างไรก็ตาม คงมีคนนำคำกล่าวหานั้นขึ้นเสนอ เพราะว่าวันหนึ่งเกิดมีเด็กคนหนึ่งร้องไห้เสียใจใหญ่ในขณะที่เรียน ท่านก็หยิบกระดานชะนวนของเขา (ในสมัยนั้นตั้งแต่ชั้นประถมถึงมัธยม นักเรียนใช้กระดานชะนวนเขียนบทเรียนแทนใช้สมุดอยู่มาก เพื่อเป็นการออมกระดาษเครื่องเขียน) ร่อนน้ำตาที่หยดแฉะ ๆ แล้วว่า “.....เอ๋ย (ขอสงวนนาม) แหม่ม จะเอานาตานไปทำยาเสน่ห์” อันที่จริงลูกคนจนกลับได้เล่าเรียนเป็นลำดับเป็นขั้นกว่าคนมียศหรือมีศักดิ์ เพราะลูกคนจนมีความเจียมตัว มีความมานะบากบั่น และพากเพียรมากกว่าเด็กที่บิดามารดาคอยพะนอ ต่อมาคนที่ได้อยู่เป็นครูให้ท่านใช้หลาย ๆ ปี โดยมากเป็นลูกคนจน

แต่ในเรื่องพรรณนี้ ผู้ที่รักท่านก็มีข้ออภัยให้ท่าน ยกเหตุผลขึ้นแก้ว่า ที่ท่านประจบคนมียศมีทรัพย์สินมีหน้ามีตานั้น หาใช่เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวของท่านเองไม่ แต่เอาใจเขาเพื่อเขาจะได้เอื้อเฟื้อช่วยเหลือโรงเรียน ซึ่งในครั้งนั้นต้องการบำรุงปรนปรือมากจึงจะเลี้ยงตัวได้

ในสมัยวังหลังยังไม่มีรถยนต์ใช้ การไปทางไกล ๆ ก็ต้องใช้รถเช่าเทียมด้วยม้า เราเรียกกันว่ารถกบ คนขับนั่งขับบนแท่นยกตอนหน้า กบจะพับลงหรือกางออกก็ได้เหมือนกบรถลากของจีนไปไหนเย็น ๆ แดดร้อนก็พับลงเสีย แดดร้อนหรือฝนตกก็ยกขึ้น รถกบใช้กันในจำพวกผู้มีทรัพย์สินสักหน่อย เพราะว่าค่าเช่ามัน ๒ ถึง ๔ บาท จะใช้สักครู่สักยาม หรือใช้ทั้งวันก็เท่านั้นเช่ามาก็ใช้ไปงานหรือหรือนั่งตากลมเล่นโก้ ๆ หากว่าจะไปธุระประเดี๋ยวประด๋าวก็ใช้รถลากหรือรถราง เพราะราคาก ๕ สตางค์ถึง ๑๐ สตางค์ก็ได้ไปไหนก็ได้ รถกบเทียมม้าเดียว อนุญาตให้นั่งได้เพียง ๓ คน รถม้าคู่หนึ่งได้ ๔ คน ดิฉันจำได้ครั้งหนึ่งนั่งรถม้าเดียวไปกับ **มิสโคล** ตามถนนเจริญกรุง สังเกตเห็นเมื่อผ่านรถม้าหรือรถรางท่านก็ศีรษะค้ำไปเรื่อยมองดูก็ไม่เห็นใครที่จะนำรู้จักมักคุ้นมากมายถึงเพียงนั้น คิดในใจว่าแหมมันนี่ท่าจะพิกลเสียละกระมัง จึงอดถามไม่ได้ว่าค้ำใครกันคะ ท่านให้คำตอบซึ่งดิฉันคิดไม่ถึง และทำไม่ได้ว่า “ฉันเห็นคนที่รู้จักกันบ้าง ไม่เห็นบ้างและบางทีเขารู้จักฉัน แต่ฉันไม่รู้จักเขา จึงค้ำไปให้ทั่วไป เพื่อเขาจะไม่ว่าฉันทำเป็นไม่เห็นเขา” แต่ซึ่งลงไปหัวใจของท่าน ดิฉันทราบแน่ชัดต้องการให้คนนิยมในตัวท่าน คือ โรงเรียนวังหลังนั่นเอง

เมื่อท่านไปเยี่ยมผู้ปกครองของนักเรียน มักจะมีของติดมือไปด้วยเสมอ (ตามธรรมเนียมไทย) เป็นต้นว่าขนม cake หรือ muffin รับประทานกับน้ำเชื่อม ใครมาหาที่สนิทกันจริงๆ ไม่ว่าไทยหรือฝรั่ง ถ้ามีขนมหรือของรับประทานแปลก ๆ ก็แบ่งให้ หากมาเวลารับประทานอาหารก็เชิญให้นั่งโต๊ะรับประทานด้วย คนไทยที่มาหาพอนั่งลงถึงเก้าอี้ ท่านสั่นกระดิ่งเรียกคนใช้ให้น้ำน้ำเย็นมาตั่งและยกกระโถนมาให้้วนน้ำมาก (ยังแต่ไม่ตั่งเชี่ยนให้เท่านั้น)

กิริยาต้อนรับของท่านถูกอารมณ์คนไทยดังนี้ เหตุฉะนั้นเขาพากันรักใคร่นับถือและวางใจมาก

ครั้งหนึ่ง ดิฉันเดินไปตาม ถนนสำเพ็ง กับอาจารย์อเมริกันสาวคนหนึ่ง เด็กจีนก็ออกมาว่า “อึ้งม้อ ๆ” เด็กไทยก็ร้องว่า “แหม่มโค ๆ” ที่มีเขาวน้นน้อยกว่า “ลูกแหม่มโค” ดูเหมือนว่า เขาเห็นสตรีฝรั่งเป็น แหม่มโคล์ ไปหมด ก็เพราะเขาเคยได้ยินชื่อ แหม่มโคล์ คนเดียว เนื่องด้วยชื่อของท่านเรียกยาก แต่คล้ายคำไทย บางคนคิดว่าชื่อ “โค” จริง ๆ เลยเรียกเสียเต็มปากทีเดียว นามของท่านขจายขจรไปมิใช่ในหมู่ชนชั้นสูงและนักศึกษาเท่านั้น แม้คนชั้นกรรมกรเขาไม่เคยรู้จักตัว ก็รู้จักชื่อและกิจกรรมของท่าน เมื่อโรงเรียนวัฒนาฯ เพิ่งจะได้ใช้รถไปตามถนนที่ตัดใหม่ เราเคยว่าจ้างแท็กซี่ไปส่ง ถามว่า “ไปโรงเรียนวัฒนาฯเอาเท่าไร?” เขาตอบว่า “โรงเรียนวัฒนาฯ อยู่ที่ไหน ไม่รู้จัก” “ก็โรงเรียนสร้างใหม่อยู่กลางทุ่งบางกะปิ เลยถนนเพลินจิตออกไปยังไงล่ะ” เขาก็ร้องว่า “อ้อ! โรงเรียน แหม่มโค นะหรือ?” โรงเรียนวังหลังก็เป็นโรงเรียน แหม่มโค โรงเรียนวัฒนาฯก็เป็นโรงเรียน แหม่มโค อีก แต่ มิสโคล์ ไม่ชอบให้ใครเรียกอย่างนั้นเลย ไม่เคยถ่ายรูปของท่าน แจกบรรดามิตรสหายหรือลูกศิษย์ ใครออกปากขอรูปก็ไม่เห็นให้ที่ได้กันไฉนน้อยเต็มที่ ผู้ที่อยากได้จริงๆ นั้น เขาหาซื้อเอาเองด้วยราคาแพง รูปของท่านก็ส่งไม่ให้แขวนไว้ในโรงเรียนวัฒนาฯ จะทำอนุสาวรีย์ที่ระลึกไว้ที่โรงเรียนวัฒนาฯ ก็ห้าม เราจะให้ชื่อถนนที่ตัดแยกจากถนนสมุทรปราการไปเข้าโรงเรียนว่า “ถนนโคล์” ท่านอยู่เมืองนอกทราบเข้า เลยเขียนจดหมายมาบอกว่าไม่ยอมให้ชื่อ แต่เครื่องหมายอะไรจะเป็นอนุสาวรีย์วิเศษไปกว่าโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ซึ่งเป็นแหล่งบ่มชีวิตจิตใจของเด็กหญิงไทยเป็นไม่มีแล้ว ยิ่ง

ถ่อมตัวลงก็ยังมีคนยกขึ้น เขาทำต่อหน้าไม่ได้ เขาก็ทำลับหลัง เขาเชิดชูท่านเมื่อยังมีชีวิตอยู่ไม่ได้ เขาจะยกย่องเมื่อสิ้นชีพแล้ว ชื่อของท่านเลื่องลือไปทั่วเขตประเทศไทย จนพวกลูกศิษย์ไปอยู่ที่ใดหรือจังหวัดใด ก็มีคนอยากรู้จัก และขอให้ช่วยกิจการงานไม่ว่าของราษฎร์หรือของหลวง

คราวหนึ่งดิฉันกับครุหลายคนไปตากอากาศที่ศรีราชา ขากลับมาเร็ววลัย ก็ปัดน้ำแข็งเพื่อพวกเรามาก บนเรือก็สั่งอาหารให้รับประทาน ถึงกรุงเทพฯ ช่วยเป็นธุระหาเรือจ้างให้กลับบ้าน เมื่อดิฉันยืนอยู่บนขั้นบันไดเรือไฟ ทำความขอบคุณและลาเขา เขาไม่รู้จักชื่อของดิฉัน แต่เขาเอามือตอบว่าเป็นกิริยาปรานีต่อผู้น้อยแล้วว่า “Come again Miss Cole.”

ถ้าจะพูดถึงสติปัญญาความริษยาของท่านแล้ว เจียบแหลมนักที่โรงเรียนเจริญได้ถึงขีดสูงและได้รับยกย่องทั่วไป ก็โดยการนำของท่านทั้งเป็นผู้หน้าที่ไม่ใช่เอาแต่สั่งฝ่ายเดียว แต่ลงมือทำเองด้วยเสมอไม่ว่าในการใหญ่หรือการน้อย ประดุงแสงสว่างที่แทรกเข้าได้ทุกซอกทุกมุม แต่เมื่อถึงเวลาออกคำสั่งก็ใช้อย่างเฉียบขาด ว่าอะไรต้องเป็นนั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ครั้งหนึ่งดิฉันขึ้นอาสาโต้แย้ง ก็รับคำตอบว่า “ไปหาอาจารย์ใหญ่ใหม่ซิ” อีกนัยหนึ่งก็คือจอมบงการเราดี ๆ นี่เอง ผิดวิสัยชาวอเมริกันผู้นิยมประชาธิปไตย แต่เคราะห์ดีเป็นผู้ดำเนินการที่มีศีลธรรม ไม่บังคับกดขี่ผู้น้อยให้ทำแต่ที่ถูกอารมณ์ของตนเท่านั้น กอรปด้วยเป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็งเชื่อในสมรรถภาพและการตัดสินใจของตนเอง ทั้งเป็นผู้เห็นการไกล และอ่านนิสัยใจคอคนเก่ง คำสั่งของท่านจึงศักดิ์สิทธิ์ไปในทางก่อสร้างมิใช่ในทางทำลาย ผู้ที่รับคำสั่งก็นับถือและเกรงกลัว ผลนั้นบันดาลให้ได้การงานดีน่าสรรเสริญ อีกประการหนึ่งเมื่อมอบงานให้ใคร

ทำแล้ว ยังคงยโสต่อสองดูว่า จะทำสำเร็จเรียบร้อยหรือไม่ จึงไม่
เป็นปัญหาที่ครูวังหลังจะหละหลวมในการสอนและแอบละทิ้งหน้าที่
ได้ง่ายนัก

ในเรื่องการสอนท่านเข้มงวดมาก ตรวจสมุดการสอนครู
อยู่เสมอ ใครสอนให้นักเรียนเลื่อนชั้นได้หมด ไม่ตักสักคนเดียว
เพิ่มเงินเดือนให้เดือนหนึ่งเป็นสินน้ำใจ อันที่จริงเงินอย่างนั้นจะได้
ก็นานๆ สักครั้งหนึ่ง เพราะท่านนักเรียนไม่มีใครมีดีถึงกับสอบได้
เกลี้ยงชั้นเสมอไป ทุกวันเสาร์มีการประชุมโต๊ะกลมฟังความเห็น
ของครูและสั่งเป็นเกณฑ์ทีเดียวว่า ทุกคนต้องสอดส่องหาอะไรมา
ติชมให้ท่านฟัง ไม่มากก็ต้องได้เรื่องหนึ่ง หากครูคนใดหาที่ติที่ชม
ใหม่มาไม่ได้ ท่านก็ตำหนิว่าไม่เอาใจใส่ในการงาน ครูบางคนกลัว
นักเรียนเช่นนั้น ไกล ๆ วันประชุมเป็นต้องนึกหาอะไรสักอย่างหนึ่ง
ไว้คอยเสนอ บางทีไม่มีก็เที่ยวขอแบ่งจากเพื่อนครู หรือสมมติ
ขึ้นเอง

ครูบางคนอ่อนในวิชาบางอย่าง ท่านกลัวว่าจะไปสอนนัก
เรียนผิด ๆ จึงเคยจัดเวลาบ่าย ๆ ให้มาเรียนกับท่านอีก เป็นต้นว่า
วิชาประวัติศาสตร์ ศีรศาสตร์และภมิตาสตร์ ส่วนภาษาไทยก็เคย
เชิญเจ้าหน้าที่ในกระทรวงธรรมการที่สนใจในโรงเรียนและชอบพอ
กับท่าน เช่น **พระยาราชนิกุล** เมื่อยังเป็นหลวงสนิทรราช และ
พระวรเวทพิสิษฐ์ มาสอน ภาษาฝรั่งเศสก็จ้าง **นางสาวเล็ก สุริยา** มา
สอน ขวเลขอังกฤษ จ้าง **นายบราวน์** แห่งห้างแบดแมนมาสอน
ฝ่ายวิชาดนตรี ปี่อาโนก็จ้าง **นายไฟท์** (พระเจนดุริยางค์) มาสอน
วิชาขับร้องภาษาไทยก็ได้ **หม่อมส้มจิ้น** และ **นางหว่าง** ใครจะสอน
วิชาพิเศษอะไรได้ ท่านก็มีได้ทอดทิ้งหรือเสียตายเงิน จ้างมาสอน
หรือแสดงปาฐกถาให้นักเรียนฟังเสมอ

ในเรื่องอาหารและการรับประทานมี **บ๊อง** แม่ครัวใจดี(หัวหน้าแม่ครัวโรงเรียนวังหลัง และวัฒนาฯ ร่วมเวลา ๓๐ ปีเศษ เมื่อลาออกแล้ว **มิสโคล** ร้องขอมาจากอเมริกาให้ทางพัฒนาวิทยาลัยจ่ายเบี้ยเลี้ยงชีพเขาเดือนละ 10 บาท จนสิ้นชีวิต) เป็นผู้ซื้ออาหารมาหุงหาเลี้ยงเราและมีครูตรวจตราอีกชั้นหนึ่ง แต่ **มิสโคล** แม้จะวางธุระหน้าที่ให้แก่ครูแล้วก็ดี ยังมีวายเป็นครูประจำครัว ตรวจดูความสะอาดในครัวและเลยชิมข้าวและอาหารเสียด้วย วันไหนบังเอิญหุงข้าวสวayıไป ท่านต้องเอ็ดตะโร **บ๊อง** เสียยกใหญ่ ว่าหุงข้าวดิบให้นักเรียนรับประทาน โดยอ้างว่าท้องจะเสีย ถ้าเป็นอย่างนั้นอีกจะไล่ออก พวกครูก็เลยพลอยถูกดูด้วยว่าไม่ดูแล จะอธิบายเท่าไรว่าไม่ใช่ข้าวดิบท่านก็ไม่เข้าใจ แท้ๆ นักเรียนรับประทานอาหารอ่อน เป็นขนมปัง น้ำชา หรือ ข้าวต้มกับกับ เป็นต้นว่าปลาแห้งทอด ท่านก็ชอบหยิบขึ้นเคี้ยวพลางชมพลางว่า ปลาแห้งอร่อยน่ารับประทานนัก และเคยให้แม่ครัวของท่านมาตักอาหารของนักเรียนเป็นต้นว่าแกง และผัดต่างๆ ไปรับประทานเสมอจนชอบมาก ไม่รังเกียจอาหารไทยเลย แม้บางทีเห็นครูนั่งรับประทานมะม่วงมะปรางจิ้มน้ำปลา ก็เข้ามาลองชิมบ้าง และชมว่ารสชาติมันอร่อยเช่นนั้นสิ จึงไม่ประหลาดเลยที่คนไทยชอบนัก แต่ถ้านักเรียนลอบปามะม่วงดิบที่ขึ้นอยู่ชั้ดระเบียงหน้าห้องนอนของท่านแล้ว เป็นต้องถูกทำโทษว่ากลัวเด็กๆ จะปวดท้อง อันที่จริงผลมะม่วงล่ำต้นหน้าโรงเรียนนั้น ไม่เคยเห็นสุก เพราะแมื่กูกของเหม่หม่หวงไว้ทำแยมเด็กก็เอาก่อนอธิฐปาให้หล่นหรือเอาไม้สอยลงมาจิ้มเกลือ จะห้ามเท่าใดก็ไม่มีใครกลัว สนุกในตอนที่แอบสอยได้ และอร่อยในที่ได้ลิ้มรสเปรี้ยวๆ เค็มๆ ใครจะว่านักเรียนอยู่ประจำกับโรงเรียนเป็นเทอมๆ หิวโหยรับประทานจุก็ถูกของเขา ข้าวตังจิ้มน้ำพริก เคี้ยวกับเศษ

ปลาเค็มก็ยังรู้สึกอร่อย ถึงกับแย่งกันกินในเวลาว่าง พวกเด็กแฝงๆ ก็ประดิษฐ์ของว่างใหม่ ๆ ผลเต่าร้างจิ้มเกลือ เปลือกประดู่จิ้มเกลือ ใบเข้มนอ่อน ๆ จิ้มเกลือ ก็มีรสดี ที่จริงโรงเรียนก็เลี้ยงถึง ๔ เวลา แต่ความที่อยู่บ้านเคยรับประทานจวบจิบ จึงกินไม่ว่าอะไร มีอยู่คราวหนึ่งเป็นโรคเม็ตมะขามกันทั่วไป เก็บได้มารวมกันมากๆ ใส่กะลาเผา สุกแล้วก็เอามาขบโพงๆ **มิสโคล** เคยพบหลายครั้งถามว่า “ทำอะไร?” จนมาวันหนึ่งท่านสั่งให้แม่ครัวคว่เม็ตมะขามหนึ่งปิบ ประชุมแจกคนละกอง เด็ก ๆ กระหึ่มใจกระซิบกันว่า “วันนี้แหม่มใจดีจัง แจกของโปรด ฉลองศรัทธาเสียให้อิม” พอแจกเสร็จท่านขึ้นต้นอธิบายโทษของเม็ตมะขามคว่ และอาหารแข็งต่าง ๆ ที่ขบเคี้ยวเป็นชั้นเล็ก ๆ อาจค้างในไส้ติ่ง หากตันแล้วจะต้องทำการผ่าตัด เวลานี้การผ่าตัดไส้ตันยังไม่เฟื่อง และไม่เคยได้ยินใครพูดถึง จึงทำให้เด็ก ๆ แสงและเลิกขบเม็ตมะขามกันตั้งแต่นั้นมา

ดิฉันจำได้มีคราวหนึ่งที่ **มิสโคล** วางแบบปกครองอย่างใหม่ และแปลก คือให้นักเรียนเขียนฎีกา (ไม่ลงนาม) หย่อนลงในหีบน้อยๆ ที่วางไว้ในห้องประชุม เพื่อจะทราบเรื่องราวต่างๆ จากตัวนักเรียนด้วย ใครจะเขียนตำหนิตายเถียงกล่าวโทษผู้ใด หรือชมเชยอะไรหรือมีความทุกข์ยากลำบากขัดข้องอย่างไร อยากจะให้เปลี่ยนแปลงบ้างก็เสนอขึ้นได้ทั้งสิ้น วันศุกร์ตอนค่ำท่านไขหีบและอ่านคำร้องเหล่านั้น วันเสาร์เช้าเข้าห้องเรียนกัน ๒ ชั่วโมง แล้วก็ประชุมนักเรียนพิจารณาฎีกา มีเรื่องหนึ่งที่นักเรียนเสนอเป็นเรื่องเด็กผอมลอบรับประทานข้าวผัดเวลา คือรับประทานอาหารเหลือซึ่งบ้างเคยเป็นใจยกมาตั้งไว้ชดหน้าต่างครัว พอให้มือลอดเข้าไปล้วงมารับประทานเวลาพันตาคู เมื่อ **มิสโคล** อ่านคำร้องนั้นแล้วเรียกตัวผู้กระทำผิดให้สารภาพ มีนักเรียนชื่อตรง แต่เคราะห์ร้าย

ในสัปดาห์นั้นประมาณ ๖ คน ยื่นขึ้นรับต่อหน้าครูและนักเรียนทั้งหมดด้วยความอับอายแทบแทรกแผ่นดินไป และกลัวอาชญาเป็นล้นพ้น ท่านได้อ่านคำพิพากษาว่า “การที่รับประทานอาหารนอกเวลา เช่นนั้นผิดกฎของโรงเรียน ควรได้รับโทษจริง ๆ แต่คราวนี้แหม่มไม่เอาโทษ ที่หลังอย่าทำอีก ใครหิวเวลากลางคืนมาหาแหม่ม แหม่มจะให้ขนมปัง” นักเรียนทั้งหกโล่งอก แต่ความอับอายเป็นโทษ พอทำให้เซ็ดหลาบ ภายหลังท่านได้พูดกับครูว่า ท่านเห็นใจนักเรียน เพราะเมื่อท่านเป็นเด็กเคยอยู่โรงเรียนประจำ คราวหนึ่งได้เคยทำการปล้นห้องอาหารของอาจารย์ในเวลาค่ำคืนเหมือนกัน และอาจารย์ก็ไม่ได้เอาโทษ เหตุการณ์นั้นเลยเป็นผลดีไปตกกับครู เมื่อต้องเตรียมการสอนอยู่ดึก ๆ ถึง ๔ หุ่ ๕ หุ่ คือท่านบอกแม่ครัวของท่านทำโคโก้ไว้ รับประทานกับขนมปังทาเนยคนละชิ้นก่อนไปนอน

เมื่อโรงเรียนต้องเลี้ยงดูเด็กราว ๑๒๐ คน อยู่ประจำทอมละ ๕ เดือน ความป่วยไข้เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมดา โรงเรียนในสมัยนั้นไม่มีนางพยาบาลประกาศนียบัตรประจำการพยาบาลเด็กป่วยจึงตกเป็นหน้าที่ของครูกับ **มิสโคล** เป็นทั้งผู้รักษาและพยาบาลด้วย ถ้าคนใดป่วยมากก็ยกเตียงนอนของเขาไปไว้ในห้องของท่านเพื่ออยู่ใกล้ ๆ จะได้ลุกขึ้นในเวลากลางคืน บางทีถึงกับเอาไปนอนด้วยในเตียงเดียวกับท่านโดยปราศจากความรังเกียจดิฉันจำได้ ในโรงเรียนเกิดโรคต่าง ๆ เช่น ออกหัด อีสุกอีใส คางทูม ตาแดง ตาริดสีดวง หิด เหา แผลพองไข้จับสั่น ไข้หวัดใหญ่ โรคหิวาต์ และโรคคลั่งเพ้อ **มิสโคล** ให้ยา หยอดยา ทายา ขำระล้างแผลโดยมือของท่านเองเสียโดยมาก ทำให้พวกเราารู้สึกว่าท่านชำนาญในการพยาบาล และเชื่อเอาเสียด้วยว่าท่านสามารถจะรักษา

ให้หายได้ ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ แล้วไม่เรียกแพทย์ ถึงแม้แพทย์ก็ไม่เคยเรียกการรักษา เพราะท่านเชอญแพทย์อเมริกันที่อยู่ในคณะมิชชันนารีรักษาให้เปล่า ๆ คิดก็แต่ค่ายาบ้างเล็กน้อยเท่านั้น ตามธรรมดาท่านระวังในเรื่องอนามัยของเด็กเป็นอย่างดี จะเพาะโรคที่มีประจำแก่สตรีก็คอยแนะนำวิธีปฏิบัติ กลางคืนหนาว ๆ ก็ออกตรวจให้เด็กสวมเสื้อนอกและห่มผ้า ถ้าพบใครไอ ก็ช้ยาแท่งดำ ๆ ที่หวานอร่อย เด็กผอมมากบางคนเลยสะสมไว้รับประทานเล่น เด็กบางคนไม่ได้ไอ แต่แกล้งไอแล้วได้ยาก้อนหนึ่ง

ท่านคงจะได้ทำการพยาบาลโดยสันตติจริง ๆ ครั้งหนึ่งเมื่อไปตากอากาศอยู่ที่ศรีราชา จะเพาะเวลานั้นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาคือสมเด็จพระพันวัสสาพระอัยยิกาเจ้าแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลประจวบอยู่ทีพระตำหนักพักร้อน โดยมีศิษย์เก่าวังหลวงคนหนึ่งชื่อนางสาวเพิ่มเป็นข้าหลวงรับใช้ใกล้ชิดพระองค์ มิสโคล์ จึงประกอบอาหาร (ตามตำหรับฝรั่ง) อ่อนและโอชะไปให้เขาถวาย แล้วภายหลังรับสั่งให้ท่านเข้าไปเฝ้าบ่อย ๆ เมื่อประจวบหนักก็ได้ไปค้างที่ตำหนักคอยเฝ้าพระอาการ จนทรงรู้จักและคุ้นเคย เมื่อท่านได้กลับไปอเมริกาแล้ว ยังได้ส่งของขวัญวันประสูติและตรุษฝรั่งมาถวายเนื่อง ๆ และพระองค์ท่านก็ทรงพระกรุณารักใคร่ประทานของตอบแทนไปทุกครั้ง

มีข้อขำข่อยอันหนึ่ง คือถึงคราวท่านบ๊วยสิกลบว่าไม่เจ็บไม่ป่วยเป็นอะไร มิใช่ใครจะแนะนำให้รักษาพยาบาลเท่าใดหรืออย่างใด ท่านก็ไม่นำพานิสัยเช่นนี้ เป็นเหตุให้ท่านไม่ชอบให้ใครพูดว่าเจ็บที่นั่นป่วยที่นี้ บางทีท่านเลยเหมาเอาว่าแกล้งทำเสียด้วย แต่เมื่อใครป่วยจริงแล้วแม้ว่าจะป็นนักเรียนเก่า หรือผู้ปกครองของนักเรียน หรือมิตรสหายทั้งไทยและฝรั่ง ท่านก็ไปเยี่ยมให้ทั่วถึงกัน โดยมีได้คิดถึงความยากลำบากหรือเหน็ดเหนื่อยส่วนตัวเลย และแนะนำให้

รักษายาบาลเช่นนั้นเช่นนั้น ที่นคราวันหนึ่งท่านเองป่วยหนักลง และนานวันเข้า พวกครูวัดมากมาย กลัวว่าจะเสียอาจารย์ที่รักและสามารถ จึงพากันไปหาอาจารย์อเมริกันรองๆ ให้จัดการเรียกแพทย์หรือส่งโรงพยาบาลรักษาให้จริงจัง กันสักครั้ง อาจารย์เหล่านั้นก็สายหน้าว่าไม่มีใครสั่ง **มิสโคล** ได้ ที่สุดคณะอเมริกันในกรุงเทพฯ ประชุมกัน ลงมติออกคำสั่งให้ไปรักษาตัวอยู่ที่จังหวัดเพ็ชรบุรี ได้รับความดูแลของนายแพทย์ **บัคเลย์** หมออเมริกันมิชชันนารี เรื่องเล่าว่าท่านก็ได้ไปดื่อกับหมอนั้นอีก ไม่ยอมรับประทานยาและทำตามคำสั่ง แพทย์ถึงกับสิ้นเคียรและออกอุทานว่า “นี่แน่ะ **มิสโคล** แม้แต่ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกาจะต้องฟังคำสั่งของแพทย์”

ครั้งนั้นท่านมีมิตรสหายชาวอเมริกันที่รักใคร่นับถือมากอยู่คนหนึ่ง คือ แฮมมมแฮร์ยา แฮมมเฮส์ แฮมมคนนี้บางคนคิดว่าเป็นฝาแฝดกับ **มิสโคล** โดยที่มีรูปร่างหน้าตาและกิริยาท่าทางโอ้อวดผ่าเผย และงามสง่าคล้ายกัน **มิสโคล** เคยไปค้างที่บ้านนี้บ่อยๆ เมื่อท่านป่วย แฮมมเฮส์ ก็มาเยี่ยมเสมอ มีบางคนว่า **มิสโคล** รับคำแนะนำของ แฮมมเฮส์ คนเดียวเท่านั้น และบังเอิญพวกเราไปรู้เข้าด้วยว่า แฮมมเฮส์ เป็นคริสตศาสนิกในลัทธิคริสเตียนไซเอนซ์ ลัทธินี้ไม่เชื่อการเจ็บป่วยเป็นของมีจริง ไม่ปรึกษาแพทย์ ไม่ใช้ยารักษา ถ้าใครรู้สึกวิปริตผิดสังเกตขึ้นในร่างกาย ก็ใช้แต่คำอธิษฐานและสวดภาวนา พวกเราจึงว่าคราวนี้แหละเป็นโอกาสของ แฮมมเฮส์ จะชักชวนให้ **มิสโคล** แปลงลัทธิ และผู้น้อยมิต้องเปลี่ยนตามไปด้วยหรือกระไร ด้วยตามวิสัยของมนุษย์เมื่อหัวหน้าผู้นำเป็นอย่างไรคิดอย่างไร ก็ชอบพูดจาชักชวนหรือใช้อำนาจเคี่ยวเข็ญข่มขู่ให้บริวารตามไปด้วย เพื่อตนจะมีหน้ามีตาหรือมีอิทธิพลสูงเด่น แต่เดชะบุญ

มิสโคล์ ไม่ใช่คนที่ถูกชักชวนให้เปลี่ยนใจหรือเปลี่ยนลัทธิง่าย ๆ เพราะท่านก็มีศรัทธาเข้มแข็งแน่นแฟ้นในแบบแผนที่ท่านกำลังปฏิบัติอยู่ แต่เนื่องด้วยท่านเป็นคนมีกำลังใจเข้มแข็งและชอบสวดอธิษฐานอยู่มากประจำนิสัยสันดาน ท่านจึงไม่เชื่อการรักษาทายาเหมือนกับคนอื่น ๆ ที่ยอมให้แพทย์สั่ง

ตอนนี้จะเล่าถึงเรื่องใจอ่อนของ **มิสโคล์** มีอยู่คราวหนึ่ง พวกขี้เหล้าขี้ยาที่สิงสู้อยู่ในบริเวณโรงบ่อน ใกล้โรงเรียนทำตัวเป็นผู้ลักเล็กขโมยน้อย ลอบเข้าทำการโจรกรรมในบริเวณโรงเรียนก่อนหนักเข้าก็ปืนเสาชิงช้า ลักเสื้อผ้าของเด็กคนละหลาย ๆ หอบ บางทีกล้าถึงกับชักสายดวงไฟฟ้าให้สว่างจ้า แล้วขึ้นเลือกเฟ้นเอาแต่สิ่งที่ชอบ บังเอิญใครคนหนึ่งได้แต่นอนตัวแข็งไม่กล้าจะดุกะดิก ทำตาปริบ ๆ มองดูมันไม่กล้าร้อง เหตุที่มันเห็นว่าเป็นผู้หญิงทั้งนั้น มันก็มาบอย บางทีติด ๆ กันหลายคืน **มิสโคล์** ก็เข้าตำราที่ว่า “ของหายสะพายบาป” เกิดสงสัยว่าคนข้างในเป็นสาย เปิดประตูหน้าต่างให้ชะโม้ยขึ้นบ้าน ครกก็เป็นโกรธเป็นแค้นแทน สักนักเรียนว่าใครเห็นชะโมยให้เรียก คืนวันหนึ่งเราก็นอนเฝ้ามัน มันก็ฉวยมาตามเคย ครก ๓ คนจึงค่อย ๆ ย่องไปปลุกอาจารย์ และเรียก **อาบี** **อาภัย** กุลิสต์ยี่ห้อของเราขึ้นมาจับชะโมย จีนสองคนไม่มีอาวุธ มีแต่ไม้คานสำหรับแบกหามของหนัก ๆ ฉวยได้ก็รีบขึ้นตึกตามเรามา กระซิบแผ่ว ๆ ว่า “อาแม่คุณ อ้อยที่ไหนอ่ะตัวเอง” ฝ่าย **มิสโคล์** สวมกิโมโนเดินกะโปรงปลิวออกหน้า พวกเราตามหลังใจตกตึกมาถึงตึกนอนที่กำลังเกิดโจรกรรมอยู่ **มิสโคล์** กลัวกุลิสต์จะใช้ไม้พลองคู่อาชีวะตลุมบอนให้เต็มรัก จึงแสวงกระซิบให้กุลิสต์ไปดูทางระเบียงหลัง ส่วนท่านสวมรองเท้าแตะเดินแซะ ๆ ให้เสียงไปทางระเบียงหน้าที่เป็นแดนชะโมย ก็พอดีกระบวนมาหยุดกึกที่ประตู เห็นมันกำลังไต่เสาระเบียงข้างต้นพิกลลงไป พวกเรายืนตัวสั่นหัวใจเต้นถี่อยู่ข้าง-

หลัง ได้ยินท่านร้องลงไปว่า “แอ่ ๆ เห็นแล้วหนิไปนั่นแหละ” รุ่งเช้าเสียงโจษกันแซ่เรื่องคนนั้นเห็นชะโมย คนนี้ได้ยินเสียงมันเปิดประตู ผ่าหน้าต่างเห็นคนนั้นยืน เสื้อหยาบเท่าตัว แต่พวกเรากระซิบกันว่า “แหม่มสิใช้เสียงเป็นสายกิดกันให้โอกาสผู้ร้ายหนิ หาไม่คงจะได้ดูหน้าอายชะโมยสักที” ตั้งแต่นั้นมาท่านเลิกสงสัย แต่ทำอย่างไรจึงจะป้องกันไม่ให้ชะโมยขึ้นตึกเขย่าขวัญเด็ก ๆ และลักของของเขา มีอยู่ทางหนึ่งคือใส่ลูกกรงเหล็กรอบระเบียง ที่นี้ชาวเรือชาวแพผ่านไปมาเห็นเข้าก็ว่าใส่ซี่กรงกันลูกสาวหนิ และอีกทางหนึ่งก็คือไปแจ้งความที่โรงพักตำรวจ จับของกลางและชะโมยได้บางคน ส่วนที่จับไม่ได้ก็พาลใหญ่ ลอบมาขว้างปาโรงเรียน ทำลายดวงไฟฟ้าที่ประตูหลังและร้องด่าทำทนายอยู่ยังมี **มิสโคล** จึงว่าของหายก็ไม่เท่ารับความรำคาญ และยุ่งยากที่ต้องขึ้นศาล ทั้งยังถูกรบกวนอยู่เสมอ ต่อมามิใช่ใครจะพาลเกรกับเราเท่าใด เรากอดเอาเบาสูจนเหล่าร้ายนั้นเบื่อเข้าก็สงบไปเอง

พวกเราทราบแล้วว่าถ้า **มิสโคล** ไม่ได้เข้มงวดในการจ่ายทรัพย์สิน หรือสิ่งของเครื่องอุปโภคแล้ว เราคงยังไม่สามารถย้ายจากวังหลังมาสร้างวัฒนาฯ ได้เร็วถึงเพียงนั้น แต่ท่านก็ไม่ได้ตระหนักถึงเหี้ยมจนนักเรียนอดอยาก หรือโรงเรียนยากจนจนคนแค้น ปราศจากเครื่องเรียนเครื่องใช้ ครูที่สอนอยู่นาน ๆ ปีก็ได้รับผลประโยชน์ถึงร้อยถึงชั่ง ในเรื่องประหยัดสิ่งของไม่ยอมทิ้งให้เสียเปล่าแล้วไม่มีใครเกินท่าน ละเอียดจนกระทั่งกระดาษชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่ยังสะอาดอยู่ก็เก็บไว้ เส้นเชือกไม่ว่าเล็กใหญ่เป็นไม่ว่าสิ่งเลย และคอยกวาดชั้นสมุดเขียนของนักเรียนไม่ยอมให้เว้นให้ข้ามไปเปล่า ๆ ต้องเขียนให้เต็มทุกหน้า พบเด็กคนใดสุรุ่ยสุร่ายเช่นนั้นก็ดูเอาครูประจำชั้นด้วย วันหนึ่งดิฉันร้องฎีกาว่าไม่มีกระดาษแข็งสำหรับใช้ในการสอนอะไรอย่างหนึ่ง ท่านก็ชักกลืนชักตื้อเสื้อผ้าของท่านแล้วล้วงหยิบเล็ก ๆ

ใบหนึ่งออกมาหยิบกระดาษขาวสะอาดกว้าง ๓ นิ้ว ยาว ๔ นิ้ว ส่งให้ ดิฉันแล้วพูดว่า “ใช้นี่ได้เป็นเศษกระดาษที่ฉันตัดเก็บไว้นานแล้ว เสียตามันยังดีอยู่ เพิ่งมีโอกาสนี้ใช้นี่” ดิฉันไม่ลืมเหตุการณ์วันนั้นเลย ครูของท่านโดยมากติดนิสัยเสียตายของเล็กของน้อยเหมือนอาจารย์ ชอบเก็บเศษอะไร ๆ ไว้ ปะเหมาะได้ใช้ในโอกาสอื่น ๆ ผู้ที่ออกไปเป็นแม่เหยาเฝ้าเรือนก็เข้าใจเก็บหอมอมทรัพย์และละเอียดถี่ถ้วน เมื่อครูรับเงินเดือนก็เหมือนกัน ท่านมักทำหน้าที่มารดาคอยตักเตือนเรื่องการเงินของเขาเสมอ และขอร้องให้ฝากไว้กับท่านบ้างเล็กน้อยทุกเดือน เพื่อเมื่อต้องการเป็นก้อน ซ้อของมีค่าก็จะได้มีใช้ ดิฉันเห็นครูเด็ก ๆ เวลาจะเข้าไปรับเงินเดือน ยืนตัวสั่นภาวนาอยู่ข้างประตู ขอไม่ให้ท่านเก็บเงินของเขา เพราะเขากลัวจะไม่พอรับประทานขนม

จะเป็นครูกดี นักเรียนก็ดี เมื่อออกจากโรงเรียนไปแล้ว ก็ตามเยี่ยงเยียน หากได้ข่าวว่าศิษย์คนใดประพฤติดนเป็นทีเสื่อมเสียชื่อเสียง สังเกตในวาทะคำพูดและที่ท้าวว่าเศร้าหมองเสียใจนักและพยายามที่จะตักเตือนและให้เลิกเสีย ถ้าใครทำชื่อเสียงดี หรือสามารถทำงานอะไรได้ก็ส่งเสริม ใครไม่มีงานทำก็ชวนหาให้ทำ คราวที่เปิดสำนักงานโทรศัพท์กลางใหม่ ๆ เจ้าหน้าที่มาขอให้ท่านส่งลูกศิษย์ไปทำ ท่านก็เที่ยวติดตามศิษย์เก่ากว่า ๑๐ คนไปรับหน้าที่ต่อโทรศัพท์ บางคนรับราชการตั้งแต่วันนั้นมา จนกระทั่งได้รับบำเหน็จบำนาญอยู่จนสิ้นชีวิตก็มีหลายคน

มิสโกล์ เป็นคนที่ทำอะไรแล้ว ไม่ชอบโฆษณาความดีของตน ดังเรื่องที่ท่านพยายามเก็บเล็กผสมน้อยจากเบี้ยบำนาญของท่านได้ราวหนึ่งหมื่นบาท ท่านได้บอกดิฉันไว้นานแล้วว่าให้เป็นเงินสร้างโบสถ์ของคริสตจักรที่ ๒ และห้ามมิให้บอกใครเลย แต่มีคนหนึ่งทราบเรื่องเงินรายนี้ เลยไปพูดจาขอเอามาซื้อที่ดินเสียก่อน พอ

ท่านทราบว่าเขาโฆษณาว่าท่านให้เงินนั้นมา ท่านต่อว่าดิฉันว่าทำไม
เที่ยวบอกคนอื่น ห้ามแล้วมิใช่หรือ ดิฉันตอบไปว่า พวกเราอึด-
เิบด้วยคุณงามความรักของท่านจนอดพูดไม่ได้

ทีนี้ขอบันทึกถึงเดชานภาพของ **มิสโคล์** ดิฉันได้กล่าว
แล้วว่า โรงเรียนกุลสตรีวังหลังตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ใน
ตอนที่แคบมาก ตามลำน้ำตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยลงไปจนถึง
หน้าพระบรมมหาราชวัง มีเรือรบแห่งราชนาวิกไทยจอดตามทุ่นลอย
อยู่กลางแม่น้ำหลายลำ ลำหนึ่งจอดอยู่ตรงหน้าโรงเรียนพอดี เวลา
น้ำขึ้นน้ำลงเรือก็หันลำไปตามน้ำ ท้ายเรือเบนมาแทบจะสะพานน้ำ
ของโรงเรียน เมื่อเรืออยู่ในความใกล้ชิดกับโรงเรียนเช่นนั้นบ่อย
เข้า บรรดาพลทหารประจำเรือก็จับบทหมิ่นหมั่นขึ้น ได้ยินเสียง
ตะโกนหยาบๆ เคื่องใจระคายอยู่ทุกวี่วัน จนไม่มีใครกล้าไต่ล่อง
ไปที่สะพาน เมื่อสุดแสนจะทนทานได้ พวกครูก็เสนอเรื่องขึ้นไป
ยังอาจารย์ใหญ่ **มิสโคล์** ได้ฟังก็กริ้วโกรธมาก ทำคำร้องอุทธรณ์
ถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์ ซึ่งในเวลานั้นทรงเป็น
เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เจ้าฟ้าทรงรับสั่งแก่ท่านปลัดกระทรวง
ว่า “เล่นกับ หม่อมโคล์ ไม่ได้ แก่เอาจริง ต้องเขียนจดหมายและ
ให้นายทหารไปขอโทษแทนะ” วันหนึ่ง **มิสโคล์** ชวนดิฉันข้ามฟาก
จะไปธุระ เมื่อออกไปถึงสะพานน้ำก็พอดีประจวบนายทหารเรือ
๒ นาย ขึ้นมาส่งจดหมายทางราชการให้ **มิสโคล์** พร้อมกับกล่าวคำ
ขมาโทษ และขอแจ้งให้หม่อมทราบว่ ที่หลังที่หน้าถ้ามีความยุ่งยาก
เช่นนั้นอีก ก็ให้เขียนจดหมายถึงผู้รองบัญชาการไม่ต้องรบกวนไปถึง
เจ้าฟ้าให้ยุ่งพระทัย เรื่องนั้นก็รู้ไปทั่วทุกลำเรือรบที่จอดอยู่ในน้ำ
น้ำเจ้าพระยาแถวนี้ว่า ทหารถูกฟ้องและถูกลงโทษ ต่อเนื่องมาเวลา
เราผ่านเรือเหล่านั้นไป ดิฉันสังเกตเห็นทหารมองดูเราด้วยสายตาที่

แข็งกร้าว ส่วนปากนั้นปิดมิดไม่เผยอเลย คำแสลงหูก็ระงับไป
จรรยาของทหารเรือไทยก็ดีขึ้น

ในเรื่องศีลธรรมของ **มิสโคล** ดิฉันสังเกตเห็นท่านเป็นผู้
มีจิตแน่วแน่มิเลื่อมใสศรัทธาในคริสตศาสนายิ่งนัก ปฏิบัติด้วย
ความซื่อสัตย์เสมอมิได้ขาด ลูกขึ้นแต่เช้ามีดอ่านพระธรรมคัมภีร์
และภาวนาอธิษฐานประจำวันเป็นนิจสิน ในการสอนพระธรรม
ท่านก็ละเอียด จัดวางบทให้นักเรียนเข้าใจง่ายและไม่เบื่อ เพื่อให้
เขาเห็นจริงรู้จริง ท่านไม่เคยบังคับเคี่ยวเข็ญคนใดโดยตรงหรือทาง
อ้อมให้ทั้งศาสนาเดิมมาเป็นคริสเตียน ถึงวันอาทิตย์ก็เชิญนักเรียน
มาเทศนาให้นักเรียนฟัง เมื่อผู้ใดเลื่อมใสแล้ว และแสดงความ
ประสงค์จะเข้าจาริต ก็ได้ถามให้รู้แน่ว่าเขาไม่มีอุปสรรค หรือผู้ใหญ่
ไม่ขัดข้องอย่างใดจึงจะรับไว้ ไม่ว่าแห่งใดหรือเวลาใดที่เขามีการ
ประชุมนมัสการไหว้พระหรือฟังการมคริสตศาสนากัน ท่านก็จัดให้
นักเรียนได้มีโอกาสเข้าฟังตามระเบียบ ทั้งตัวท่านก็นั่งประชุมอยู่
ด้วยเสมอ มิใช่คอยแต่ให้อาจารย์รองและครูน้อยไปกำกับ ฝ่ายตัว
ท่านอยู่โยงหรือไปทำธุระอื่นเสีย ในสมัยต้น ๆ คริสตศาสนิกชน
ในกรุงเทพฯ มีการประชุมคริสตศาสนกิจ ฟังเทศนาและปรึกษา
หารือกันสามวันสามคืนทุกปี ปีหนึ่งมีการประชุมที่สำหรั
คริสเตียนชาววังหลังทั้งหมดบนเครื่องนุ่งห่มและที่หลับที่นอนลงเรือ
จ้างไปแรมคืนที่ตึกเก่า ๆ ของโรงเรียนสำหรั อีกปีหนึ่งที่กรุงเทพฯ
คริสเตียนวิทยาลัย อาจารย์ของเราก็พาครูและนักเรียนคริสเตียน
ของเราไปพักนอนที่เรือนของ **น.ส. หนูย โขติกเสถียร** เพราะอยู่
ใกล้กับกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย ความสนใจและตั้งใจในการเผย
แพร่คริสตศาสนาซึ่งเกิดในสันดานตั้งแต่ดั้งเดิม ก่อนออกจาก

อเมริกา ลาญาติและมิตรสหายร่วมชาตินั้น ยังรื้อนระอุอยู่ในดวงจิตของท่านตราบเท่าชีวิตหาไม่

เมื่อดิฉันได้บันทึกมาถึงขั้นนี้แล้วก็เห็นว่า จบเรื่องอาจารย์ที่รักแล้ว แต่วันหนึ่งมีผู้คนหนึ่งได้เล่าอะไรให้ดิฉันฟังอย่างหนึ่ง จึงคิดว่าถ้าไม่เขียนไว้ประวัติของ **มิสโคล** ก็จะไม่สมบูรณ์ คือ ราวเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๔๓ (ปีสงครามโลกกำลังดุเดือด) ดิฉันได้พบ **มิสลูซี่ คันแนล** ที่โบสถ์สืบสัมพันธวงศ์ หลังจากการนมัสการแล้ว ดิฉันได้เชิญมารับประทานอาหารกลางวันที่บ้านเพื่อสนทนากันบ้างถึงเรื่องเก่าๆ แก่ๆ ตั้งแต่ครั้งอยู่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง **มิสลูซี่** เป็นคนไทย เกิดในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ แต่มีโชคดีมากที่อาจารย์ **อี.พี. คันแนล** (มิชชันนารีใจดี) ได้รับเป็นบุตรบุญธรรม แล้วพาไปอเมริกาตั้งแต่อายุ ๑๐ ขวบ ให้เล่าเรียนศึกษาอยู่ ๑๓ ปี ครั้นกลับมาเมืองไทยก็แต่งงานอย่างชาวอเมริกันเรื่อยมา จนเด็กๆ เรียกกันว่า **แฮมมี้** แฮมมี้ได้เข้าสอนภาษาอังกฤษและวิชาการฝีมือเบื้องต้นในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ได้ความบังคับบัญชาของ **มิสโคล** อยู่ ๗ ปี แล้วออกไปตั้งโรงเรียนสตรีวิทยาขึ้นที่ถนนตรีทองได้ ๔ ปี ก็ได้ยกให้กระทรวงธรรมการรับช่วงต่อไป เมื่อเลิกงานฝ่ายโรงเรียนแล้วยังได้เข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช และจุฬาลงกรณ์หลายปี **แฮมมี้** เป็นผู้หญิงที่รู้จักประวัติเบื้องต้นของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ดิฉันจึงสืบถามได้เรื่องราวหลายอย่าง เรื่องหนึ่งที่ดิฉันสนใจมาก คือ โรแมนติก (Romance) ของ **มิสโคล** เคยนึกว่าทำไมอาจารย์วังหลังพอดตกมาถึงเมืองไทยเป็นต้องมีคู่รักและแต่งงานไปเสียโดยมาก แต่ส่วนหญิงร่างงดงามใบหน้าคมคาย มารยาทชวนชม วาจาน่าฟัง บุคลิกลักษณะน่านับถือ ยังสติปัญญาที่เชี่ยวชาญ ทั้งจิตใจก็ก่อปรด้วยศีลธรรมชั้นเยี่ยม และชาญด้วยกิจ

การงานบ้านและงานสังคมเช่น **มิสโกล์** ในชนบทจึงหาต้องตาต้องใจชายหนุ่ม ได้แต่งงานเหมือนเพื่อนสาวๆ ที่ออกมารุ่นเดียวกันไม่ นี่ทำให้พวกเรารู้สึกประหลาดใจอยู่นัก แต่นักเรียนรุ่นหลังไม่สามารถรู้เรื่องราวๆ ของ **มิสโกล์** ได้ **แฮมมิล** เพิ่งมาไขให้ดิฉันฟังว่า ก่อน **มิสโกล์** จะมาเมืองไทย อายุอยู่ในราว ๒๒ ถึง ๒๓ ปี เคยมีชายหนุ่มหน้าตาแก่คนหนึ่งต้องใจนักหนา ได้ความแต่ว่าไม่ทันได้สว่สนนั้นตามธรรมเนียมหนุ่มสาวที่ดี วันหนึ่งนักสปอร์ตรูปหล่อคนนั้นขี่ม้าเทศเข้าไปล่าสัตว์ในป่า แล้วได้พบอุบัติเหตุเสียชีวิต **มิสโกล์** เลยไปรับอาสาสอนศาสนาในเมืองไทย เข้าทำนองหญิงไทยที่พลัดรักแล้วเลยนุ่งขาวโกนศีรษะเข้าวัด โรมานซ์ที่ ๑ ก็จบแก่เหตุแก่ตาเราด้วยแค่ฉาก “บวชเป็นชี” แต่หัวใจอันแสนเศร้าของ **มิสโกล์** จะรันทดเท่าใด เราไม่อาจจะหยั่งได้ โรมานซ์ที่ ๒ เปิดฉากใหม่ในประเทศไทยตำบลสวนอนันต์ ครอบครัวหนึ่งมีบุตรชาย ๓ คน บุตรหญิง ๑ คน เกิดในเมืองไทยทั้ง ๔ คน บุตรชายที่สองชื่อ Edwin ที่ ๓ ชื่อ George ครอบครัวนี้สนิทกับชาววังหลังมาก เพราะสวนอนันต์ก็อยู่ฝั่งธนบุรีไม่สู้ไกลจากวังหลังนัก พอ Edwin อายุเลย ๒๐ ปีแล้วก็มองเห็นหญิงสาวโสดอายุราว ๓๐ ปี มีรูปร่างสคราญตา ใบหน้าคมคาย มารยาทน่ารัก สมควรเป็นคู่ครอง จึงได้หาญเข้าไปเจรจาสว่สนด้วยตนเองตามระเบียบ แบบแผน ประเพณีของชาวอเมริกันที่ดี ฉากก็ปิดลงอีกด้วยคำตอบของผู้สูงอายุกว่าว่า “Dear Ed., I can not spoil your young life.” ขอแปลมาเป็นภาษาของไทยว่า “เอ็ดเอ๋ย ฉันจะพลาชีวิตอันเยาว์วัยของเธอไม่ได้” ท่านผู้อ่านคงนึกอยากถามต่อไปว่า นอกจาก **นายเอ็ดวิน** ไปทำอะไร มีเสียงตอบว่า **นายเอ็ดวิน แมคฟาแลนด์** พลาดสาวรักคนแรกแล้วก็เลยอยู่เป็นโสด และใช้ชีวิตของตนทำประ-

โยชน์ เขาเป็นนายช่างประดิษฐ์คนแรกที่ได้ออกแบบอักษรไทยขึ้นบนเครื่องพิมพ์ดีดสมิทพรีเมียร์ พวกเราจึงเป็นหนี้บุญคุณเขาอยู่จนทุกวันนี้ โรมานซ์ที่ ๓ เปิดฉากใหม่ในเมืองไทยเหมือนกัน ครึ่งที่จังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นภูมิประเทศซึ่งมีเขา มีลำน้ำละหรรหิณและทิวไม้อันเขียวชะอุ่มเป็นพุ่มเป็นฉัตร อากาศเย็นเยือกอยู่ครึ่งปี จะเห็นท่าทางอาจารย์ผู้มีวัยสูง ผมหาวประปราย เคราดกยาวเลยคาง นั่งหน้าเต้าคอตกด้วยใจว่าเหว เพราะภรรยาที่รักถึงแก่กรรมลง ธรรมดาสาวต่างประเทศเมื่อพลัดบ้านเมืองมาอยู่ตัววันออก ย่อมเหงาและเศร้ามากเมื่อขาดมิตรร่วมใจ ท่านจึงมองเห็นหญิงสาวก่อนข้างกลางวัยมีรูปโอ้อ่า หน้าตาคมคาย ชาญด้วยกิจบ้านและการสังคม เป็นผู้ที่จะให้ความชื่นบานแก่หัวใจที่เหี่ยวแห้งของท่านได้ จึงลองเขียนจดหมายสุขอ ฉากปิดลงด้วยคำตอบว่า “Oh! Mr. Wilson, please take the place of my father.” ดิฉันขอแปลตามภาษาของดิฉันว่า “อาจารย์วิลสัน ฉันเป็นกำพร้าไม่มีบิดา”

ผู้เขียนและ Miss Cole Christmas 1940

เมื่อดินพบ

Miss Edna Sara Cole

หออเมริกา

เกอ ศาลิคุปต์

—๑๓—

เมื่อมิสโคลเป็นอาจารย์ใหญ่ที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ดินนั้นเป็นแต่เพียงศิษย์ปลายแถว สมัยอายุ ๙ ขวบ (พ.ศ. ๒๔๕๘) จำได้ว่าเวลาเช้าๆ ต้องระวังตัวให้ดี เห็นมิสโคลที่ไหนก็คอยหลบ เพราะหาไม่ท่านจะเรียกตัวไปห้องยาซึ่งอยู่ติดกับครัวฝรั่ง เยื้องห้องอาหารของอาจารย์อเมริกัน ท่านมักรินดีเกลือหรือน้ำมันมะหุ้งส่งให้ แต่คำวันศุกร์ภายหลังเวลาวันมัสการแล้ว ถ้าดินนั้นนั่งยึดตัวให้มิสโคลแลเห็นก็หมายความว่าคืนนั้นนอนหลับสบาย เพราะวันศุกร์เป็นวัน at home ของท่าน ถ้ามีแขกมาน้อยชนมก็เหลือมาก พวกนักเรียนเล็ก ๆ ที่มีร่างกายบอบบางมักได้รับเชิญไปนั่งมายาวหน้าครัวฝรั่งแล้วมิสโคลและแม่ครัวก็นำขนมและโคโกร้อน ๆ มาเลี้ยง

มิสโคลเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย จนถึงเดือนเมษายน ๒๔๖๖ ผู้เขียนสำเร็จหลักสูตรของโรงเรียน (มัธยมปีที่ ๗) เดือนมีนาคม ๒๔๖๕* เป็นนักเรียนรุ่นสุดท้ายของท่าน ฉะนั้น ท่านจึงจัดงานรับ ประกาศนียบัตร ประจำปี ผิดแปลกไปจากปีอื่น ๆ คือให้เราเรียไรเงินสร้างม้านั่งซีเมนต์ที่ริมสระหน้าตึกเรียน แยกมายืนล้อมรอบครึ่งวงกลม เราปลูกต้นปาล์ม ร้องเพลงลา

*ขณะนั้นประเทศไทยยังไม่เปลี่ยนปีใหม่มาเป็นเดือนมกราคม

แล้วแจกประกาศนียบัตร เราแต่งตัวสวมเสื้อกระโปรงสีขาวเป็น
 แหม่มกันครั้งแรก คาดเอวผ้าแกวส์เขียวและคาดหน้าผากด้วยผ้า
 ชนิดเดียวกัน ถือช่อดอกเฟื่องฟ้าแซมด้วยดอกหญ้าที่มิสโคล์เก็บมา
 จากข้างทางรถไฟ เมื่อท่านไปเชียงใหม่ครั้งสุดท้าย และยังมีดอกหญ้า
 เป็นสีเขียว กว่าท่านจะให้เราแต่งตัวสวยตามใจท่านได้ก็คงเหนื่อย
 มาก เพราะขณะนั้นยังคงนุ่งผ้าชิ้นกันเท่านั้น ไม่มีใครเขาสวมกระ
 โปรงทั้งชุด พวกเราบางคนกระดากอายไม่อยากแต่งตัวเช่นนั้น
 แต่ มิสโคล์ว่าสวยก็ต้องตามใจท่าน

ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ก่อนเดินทางไปอเมริกา เพื่อนๆ
 พากันสั่งว่า “ต้องไปเยี่ยมมิสโคล์ให้ได้นะ” ดิฉันเคยอธิบายเพื่อนๆ
 บางคนที่มีโชคได้ข้ามมหาสมุทรแปซิฟิก และได้ไปเยี่ยมมิสโคล์
 ฉะนั้นเมื่อถึงกรุงวอชิงตัน ดิฉันจึงเขียนจดหมายเรียนท่านว่า จะ
 แวะเยี่ยมท่านเวลากลับบ้าน แต่ท่านแนะนำให้ดิฉันไปศึกษาวิชา
 ครุศาสตร์ต่อในมหาวิทยาลัยภาคตะวันตกกลางเพราะเหลืออีกปีเดียว
 ก็จะสำเร็จ และจะหาทุนเล่าเรียนให้ด้วย

วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๘๓ เวลาราว ๒๑.๐๐ น. ดิฉันไป
 ถึงบ้านเลขที่ ๒๒๑๗ ถนนจูลส์ เมืองเซนต์โจเซฟ เพื่อนบ้านที่อยู่
 บ้านแฝดเดียวกับท่านมาเปิดประตูให้ แล้วบอกว่ามิมิสโคล์นอนแล้ว
 เขาแนะนำให้ดิฉันนอนในห้องรับแขก ซึ่งอยู่หน้าบ้านชั้นล่าง
 ขณะที่พูดกัน มิสโคล์ ลงบันไดมา ๑๗ ปีเต็มๆ ที่ดิฉันไม่พบท่าน
 ดูท่านชรามากไปแล้ว หลังก็โก่ง แต่แววยังฉายแสงความรัก
 ความเมตตาต่อดิฉันเช่นเดิม ทั้งนี้ยังความปีติยินดีแก่ดิฉันอย่าง
 เหลือล้น

รุ่งเช้าดิฉันได้ยินเสียงหม้อกูกกักในครัว ดิฉันตกใจตื่น
 รีบแต่งตัวลงมา พบมิมิสโคล์กำลังปิ้งขนมปัง กาแฟกำลังเดือดปุดๆ

ส่งกลิ่นหอมุ้ง ใต้อาหารเล็กในครัวจัดสองที่เรียบร้อย ต่อมา ดิฉันล้างบ้านหลายครั้งหลายหน เคยตื่นนอนก่อน **มิสโคล์** ครึ่งเดียว คือวันที่ลาทำนกลับบ้าน ไม่ว่าหน้าร้อนหรือหน้าหนาว **มิสโคล์** ตื่นนอนเวลาราว ๕.๐๐ น. อ่านพระคัมภีร์และอธิษฐานลงมาข้างล่าง เวลา ๖.๔๐ น. ขณะรับประทานอาหารมักชอบเปิดวิทยุฟังข่าวสารการเมือง

สิ่งที่สะดุดตาในห้องรับแขกชั้นแรกคือรูปหญิงสาวระบวยสี อยู่ในกรอบรูปไข่ ติดอยู่บนฝาห้องขวามือประตูเข้ามาในบ้าน ใบหน้าหญิงผู้นั้นสวยคม ริมฝีปากและแววตาแสดงความมั่นคงเข้มแข็ง ทำอะไรทำจริง ไม่อ่อนแอโลเล **มิสโคล์** เห็นดิฉันมองดูรูปนี้ จึงบอกว่า “นี่นั่นถ่ายเมื่ออายุ ๑๘ ปีให้พี่แฮตตี” ดิฉันจึงขอรูปนี้ต่อท่าน เพื่อจะนำมาติดที่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย สำหรับชักจูงจิตใจนักเรียนให้เอาแบบอย่างสร้างคุณงามความดีอย่างท่าน แต่ **มิสโคล์** มีนิสัยถ่อมตัวไม่ยินดีต่อคำสรรเสริญเยินยอ กลับตอบว่า “ของในบ้านนี้มีดี ๆ กว่ารูปนี้ตั้งหลายสิบเท่า เธออยากได้อะไรก็บอกมาสิ”

เวลาบ่ายหน้าร้อน เรามักนั่งคุยกันที่ม้ายาวบนระเบียงข้างบ้าน มองเห็นถนนใหญ่ ชาวเมืองที่เดินผ่านไปมาบนถนนเดินเท้า ชอบมองขึ้นมาดู ตำรวจก็เคยหยุดดูเหมือนกัน เพราะเขาคงนึกว่า ดิฉันกำลังทะเลาะกับ **มิสโคล์** เนื่องจากความชรา หูท่านจึงค่อนข้างตึง ดิฉันต้องขึ้นเสียงเอกราวกับแสดงปาฐกถาในห้องประชุมนักเรียน ส่วนท่านพูดเบาแผ่วนึมนวล เรื่องที่สนทนากันไม่มีอะไรอื่นเลยนอกจากประเทศไทย “เมืองไทยที่รักของเรา” **มิสโคล์** พูดติดปากเสียจนเพื่อน ๆ อเมริกันล้อว่า ท่านมีสัญชาติอะไรแน่

คนอยู่ในเรือน ๘๖ แล้ว บางทีก็หลง ๆ ลืม ๆ แต่ถ้าท่าน **มิสโคล์** ฟังสอน Sunday School แล้วจะแปลกใจที่ท่านพูดและตอบ

คำถามเวลา ๓๐ นาทีโดยไม่ต้องดูบันทึกเลย ศิษย์ของท่านในประเทศไทยมีใครบ้าง ดูเหมือนจะลืมน้อยที่สุด เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๔ คุณครูตาด ประทีปะเสน ได้รวบรวมจดหมายและรูปครอบครัวนักเรียนเก่าร่วม ๒๐๐ ฉบับ ฝากมิสเฮเลน แมคคลัวร์ ไปให้มิสโคล์เป็นของขวัญวันเกิดอายุ ๘๖ ปี เผอิญวิทยาลัยหยุดเทศกาลคริสต์มาส ดิฉันไปค้างบ้านท่าน จึงรับอาสาอ่านจดหมายภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษให้ท่านฟัง บางคนดิฉันไม่เคยได้ยินชื่อเลย มิสโคล์กลับเป็นผู้เล่าประวัติของเขาให้ฟัง “เขาเป็นบุตรของ.....พี่สาวเขาชื่อ.....น้องสาวเขาแต่งงานกับ.....อย่างไรละ” นอกจากนั้นท่านถาม คนโน้นเป็นอย่างไรบ้าง คนนี้ อยู่สบายดีหรือ เขามีบุตรกี่คนแล้ว อ้อ! เขาตายเสียแล้วหรือน่าเสียดายจริง ๆ”

ในจำนวนจดหมายและคำอวยพร ๒๐๐ ฉบับนั้น ดิฉันขอคัดลอกของหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิรา เทวกุล อดีตท่านอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีล่าง ทรงเขียนเป็นคำประพันธ์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ดังต่อไปนี้.

Hail revered Lady I greet you
 Bodily here I remain ,
 But my heart flys to you
 Over seas and mountain.
 As they say that there's no wall
 E'en to the end of water and sky,
 To divide friendship at all ;
 For friendship will come by.

Education you have established
 With generous kindness true,
 Many Thai Women were accomplished.
 They owe their knowledge to you.
 This would bind all the hearts.
 Of the Thai to be grateful
 That you live long and last.
 We are quite joyful.
 May you meet with happiness,
 And sorrow goes astray,
 And your strength as a young maid,
 And fame and honour array.
 May you know no trouble and want,
 Hope and aim make life pleasant.

ยานี้

อำท่านที่เคารพ	ข้าฯ ขอนบอำนวยพร
ตัวอยู่ใจจู่จร	ข้ามสิขรทะเลไกล
อย่างไทยเรียกว่า	แม่นสุดฟ้าสุดน้ำเอน
จักมีกำแพงใด	มากั้นจิตมิตรไมตรี
ท่านสืได้ปลูกฝั่ง	การศึกษาเอื้ออารี
แก่ชาวไทยมากมี	ให้รู้ศิลปวิทยา
ขออน้อมตริ้งตา	บรรดาไทยทุกถ้วนหน้า
ต่างมีความปรีดา	ที่ชัณษาท่านยืนยาว
ขอท่านประสบสุข	บาราศทุกข์ทุกครั้งคราว
กำลังดังเป็นสาว	เกียรติคุณจาวสนันดัง

อย่ารู้จักยากเข็ญ เย็นหทัยและมั่งคั่ง
 หมายใจให้มีหวัง เป็นที่ตั่งความรื่นรมย์
 นี่เป็นจดหมายฉบับสุดท้ายที่ทรงเขียนถึง **มิสโคล**

มิสโคล กรุณาพาดิฉันไปเข้า State Teachers College ณ เมือง Maryville, Missouri ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านของท่าน ๔๐ ไมล์ ไปส่งเอง ชำระเงินค่าเล่าเรียน ค่าอยู่กิน หอพักสำหรับภาคแรกหมดเงินไปหนึ่งร้อยเหรียญ เมื่อนำข้าวของเข้าห้องนอนแล้ว ท่านพอใจมากที่ได้ห้องเดี่ยว แต่อยู่มุ่มตึกมีหน้าต่างสองด้าน จึงต้องสอนวิธีนอน อย่างนอนเหมือนคนอเมริกันนะ นอนอย่างไทยดีกว่า ผ้าห่มขนสัตว์ที่ฉันให้มานะ เธอพันตัวเสียก่อน แล้วจึงสอดตัวเข้าไปในโปง”

หอพักแห่งนี้เขาเลี้ยงอาหารสองมือในวันอาทิตย์ **มิสโคล** เป็นห่วง พอไปอยู่ได้สักสิบวันท่านก็อดสำหรับชั้นรถยนต์ประมาณชั่วโมงกว่าไปเยี่ยม ท่านทำเหมือนกับบรรดามารดาทั้งหลายไปเยี่ยมบุตรตามโรงเรียนประจำต้องหอบขนมติดมือไปด้วย **มิสโคล** ไปเยี่ยมดิฉันครั้งใด ก็มักจะมีถุงกระดาษหนาๆ บรรจุผลไม้และขนม ซึ่งบางทีเกินกำลังที่ท่านจะยกขึ้นมาบนห้องรับแขก ใครที่ท่านรู้จักผ่านไปทางแมริวิลล์ ท่านมักฝากหีบห่อบรรจุนมไปให้ดิฉันเสมอ บางทีก็ส่งไปทางไปรษณีย์วัตถุ ดิฉันเคยแบกหีบซ็อกโกเลท ลูกกวาดหนักกว่าสิบปอนด์จากที่ทำการไปรษณีย์มายังหอพัก ความจริงดิฉันไม่ค่อยชอบขนมหวานมากนัก ด้วยทันตแพทย์ที่โน่นเรียกค่าแรงค่อนข้างแพง แต่**มิสโคล** ว่า “Candy makes friends”

ครั้งหนึ่งดิฉันมาเซนต์โจเซฟเยี่ยมท่าน ขากลับบ้านท่านไปส่งดิฉันที่สถานีรถบัส รถยังไม่ออก ดิฉันก็นั่งอ่านหนังสือ ประเดี๋ยวมีเสียงเคาะหน้าต่าง เวลานั้นหิมะกำลังตกเป็นละออง

มิสโคล์เงยหน้ายิ้ม มือถือถุงขนมโดนัทน้ำมันเย็นออกมาข้างนอกส่งขึ้นมาให้ เมื่อดิฉันมาถึงหอพัก นักศึกษาชายหญิงกำลังนั่งคุยกันในห้องรับแขก เขาจะนึกอย่างไรที่เห็นดิฉันถือกระเป๋าเสื้อผ้าหิ้วหนังสือ และอีกมือหนึ่งถือถุงกระดาษมันเย็นเดินผ่านขึ้นไปห้องพักที่ข้างเขา แต่ดิฉันปลื้มใจอบอุนด้วยความรักจากท่านผู้มีพระคุณผู้

พ่อแม่แม่ก็เรียนมักมาเยี่ยมฉันในหอนอนของลูก **มิสโคล์**ก็มาหาดิฉันที่หอนอนเหมือนกัน และมักมาวันอาทิตย์ มาถึงท่านก็เหนื่อยต้องจัดการให้ท่านนอน ส่วนดิฉันไปบอกเพื่อน ๆ ที่อยู่ห้องใกล้เคียง ๆ ไม่ให้ส่งเสียงดัง เพื่อให้ท่านหลับสักกับหนึ่ง และห้ามเพื่อนที่อยู่ห้องติดกันสูบบุหรี่ เพราะควันอาจเล็ดลอดไปถึงห้องของดิฉัน ปลอ่ยให้ท่านพักสักครึ่งชั่วโมงกว่า ๆ ดิฉันก็กลับมาคุยกับท่าน

ดิฉันได้อยู่ใกล้**ชิตมิสโคล์**เป็นเวลาเล็กน้อย แต่ได้เรียนวิชาการเรียนจากท่านเป็นอย่างดี ของใช้ทุกอย่างวางเป็นระเบียบเป็นที่ คราวหนึ่งดิฉันกลับบ้านมาหาท่าน ท่านบอกว่า “นี่เธอเวลาเธอกลับไปโรงเรียนแล้ว **มิสซิส เลฟเลอร์** (คนใช้ซึ่ง **มิสโคล์**เรียกว่าผู้ช่วย) และฉันหาของใช้ในครัวลำบากเหลือเกิน” ดิฉันเลยต้องระวัง หยิบฝามื้อ จานชามมาจากที่ใด ต้องไปวางไว้ที่เดิม การอยู่กินของท่านอยู่ในขั้นมัธยัสถ์ สิ่งใดที่ไม่ควรให้หมดเปลืองก็เก็บไว้ใช้มื่ออื่นต่อไป **มิสโคล์**ซื้อเนื้อวันเสาร์ เพื่อทำกับข้าวในวันอาทิตย์ อาหารกลางวัน วันอาทิตย์ดีกว่าวันอื่น และรับประทานในห้องอาหารไปผ่าไปโต๊ะสีขาว ใช้จานชามเครื่องแก้วอย่างดี ไม่ว่ามีแขกมาร่วมโต๊ะหรือไม่ เนื้อที่เหลืออุ่นกินไปทุกวันครบรอบสัปดาห์พอดี บ้านชาวอเมริกันสามัญทั่วไปกินกันเช่นนี้ วันหนึ่งกินเนื้อคนเดียวคือมื้อกลางวัน คนชั้นกลางบ้านไทยเรากินอาหารดีกว่า

มาก “เงินเป็นของพระเจ้า ไม่ใช่ของเรา ถ้านำไปใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ก็นับว่าบาป ในโลกนี้มีคนยากจนมากมายนัก เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องช่วยเขาด้วยเหตุนี้ คงไม่มีใครติเตียน**มิสโคล์**ที่อยู่กินเช่นนี้

มีอีกวิธีหนึ่งที่ท่านห้ามดิฉันมิให้บอกใคร จนกว่าชีวิตของท่านหาไม่แล้ว กล่าวคือ เรื่องของขบวนการที่บรรดาศิษย์และมิตรสหายให้ท่าน “ถ้าฉันตาย ททรัพย์สมบัตินี้ก็ตกเป็นของคนอื่น ของของคนไทยต้องกลับไปหนุนบำรุงประเทศไชโย” ฉะนั้นท่านจึงขายของที่ละอย่างสองอย่าง รวบรวมเงินได้เป็นจำนวนแรก ๕๐๐ เหรียญอเมริกัน บำรุงมาตาภาวสถาน (สถานที่รับคลอดบุตร ผู้เริ่มงานคือมิสคริสเตียนสัน บัตน์ล้มเลิกกิจการนานมาแล้ว) จำนวนที่สองบริจาคให้คริสจักรที่สองในกรุงเทพฯ ก่อนดิฉันกลับบ้าน (ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง) ข้าของยังมีเหลืออยู่อีกหลายอย่าง มีเขียนหมาก ถ้วยจักรี ตะลุ่มมุกด์ ฯลฯ ดิฉันเชื่อแน่ว่า บรรดาเจ้าของของขวัญคงไม่มีใครเสียใจที่ทราบ ว่า ของของท่านนั้นนำเงินมาช่วยปิตุมาตภูมิของท่านอีก

ได้กล่าวแล้วว่า**มิสโคล์**เป็นครูสอน Sunday School นักเรียนของท่านผมเปลี่ยนสีแล้วเกือบทั้งสี แต่ใส่ใจในคำสอนของท่านมาก จึงมาประชุมนมัสการทุกบ่ายวันอังคาร

มิสโคล์เป็นที่รักของเด็ก ๆ ทั่วไป คริสตมาสปี ๑๙๑๐ ท่านป่วยนอนอยู่ข้างบน มีเด็กมาร้องเพลงให้ฟังเป็นพวก ๆ เขาเล่าให้ดิฉันฟังว่า ทุกเทศกาลฮัลโลวีน คริสมาสอีสเตอร์และวาเลนไทน์ **มิสโคล์**แจกขนมหวานให้เขา

ปี ๒๔๙๑ ดิฉันได้รับเลือกเป็นผู้แทน YWCA ไปประชุมที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย นิวยอร์ก และได้รับทุนการศึกษาต่อจาก

บอว์ต ออฟ ฟอเรมมิตซ์ (ซีองค์การในสมัยนั้น) จึงส่งข่าวไปเรียนให้มิสโคล์ทราบว่าจะแวะเยี่ยมท่านก่อนไปประชุม

เมื่อรถไฟถึงเซนต์โจเซฟ เวลาเช้าวันหนึ่งปลายเดือนกรกฎาคม เพื่อนอเมริกันมารับ บอกว่ามิสโคล์คอยดิ้นนั่งตั้งเดือนแล้ว ทั้งนี้เพราะเขียนถึงท่านก่อนเรือออกจากกรุงเทพฯ ราวกลางเดือนมิถุนายนและส่งจดหมายทางอากาศไปรษณีย์ ๗ ปีได้ไปพบมิสโคล์อีก! คราวนี้ท่านอายุ ๙๓ ปีแล้ว ผอมลงมาก นัยน์ตาเสียข้างหนึ่ง พบมิสมากาเร็ตแมคคอร์ธมานั่งพักอยู่ที่บ้านนั้นด้วย มิสแมคคอร์ธบอกว่า ทุกหน้าร้อนเบิกเงินจากธนาคารร้อยเหรียญมาอยู่กับมิสโคล์เดือนหนึ่ง

เมื่อถึงบ้านแล้ว เพื่อนอเมริกันโขยงนั้นลากลับทันที นัดพบกันเวลาหลังอาหารเที่ยง เพราะมิสโคล์ต้องนอกพักราวสองชั่วโมง แล้วดิฉันก็ถือของฝากจากศิษย์เก่ามาให้ท่าน มีเข็มกลัดมรราว ๒๕ อัน คุณหญิงสวาท โทณวนิกฝากไป ๒๐ อัน และของอื่น ๆ อีก ท่านเริ่มถามถึงเรื่องภาชีนำของเข้าประเทศทันที แล้วหยิบเงินซ่อนเอาไว้ในหนังสือมาให้ โดยไม่ยอมรับเงินทอน นี่เป็นวิธีเก็บเงินของท่าน ชุกไว้ใต้กล่องกระดาษบนหิ้งในห้องนอนบ้าง คั่นหนังสือไว้บ้าง แต่ท่านไม่ลืมว่าเอาไว้ที่ไหน ทั้งนี้หมายถึงเงินปลีกใช้สอยเล็กๆ น้อยๆ ส่วนเงินจำนวนสิบกว่าเหรียญขึ้นไป ท่านใช้เช็คเหมือนชาวอเมริกันทั่วไป

ขณะนั้นบอว์ตรับให้ทุนการศึกษาดิฉันแล้ว แต่ยังไม่ทราบแน่ว่ามหาวิทยาลัยคอร์แนลจะรับเข้าศึกษาหรือไม่ เพราะอีกสองเดือน มหาวิทยาลัยก็จะเปิดแล้ว และดิฉันก็ยังมิได้เซ็นสัญญาว่า เมื่อรับทุนเรียนเสร็จแล้วจะกลับมารับใช้งานของสภาคริสตจักรในประเทศไทย ฉะนั้นแบบฟอร์มต่างๆ เขาจึงส่งมาให้ดิฉันที่บ้าน

มิลโคล์ แบบฟอร์มของมหาวิทยาลัยคอร์แนล ต้องการใบรับรองจากแพทย์อเมริกัน และเอกสเรย์ปอด เพื่อน ๆ อเมริกามีแอสนะเซมเบอร์ มิลเดร็ดโทแมน ยูดอระฟรานส์ ฯลฯ ต่างเสนอหน้ามาช่วยเหลือ เขาพาดิฉันไปฉายเอกสเรย์ที่รถบริการเอกสเรย์เคลื่อนที่ แล้วส่งใบรับรองทางไปรษณีย์มาให้ที่บ้านมิลโคล์ในวันรุ่งขึ้น แอสนะมีเพื่อนเป็นแพทย์ประจำการรถไฟ เขาจะตรวจให้ได้เมื่อพ้นเวลาทำงานแล้ว เป็นอันว่าได้รับใบรับรองแพทย์และเอกสเรย์มาครบถ้วน ห้องอาหารของมิลโคล์เป็นห้องประชุมย่อย มิลโคล์นั่งยิ้มฟังเราช่วยกันกรอกใบสมัครเข้าเรียน และใบสัญญาของบอร์ด ดิฉันเขียนในใบสัญญาว่าจะรับใช้สภามิสจักรชีวิต ทั้งนี้ยังความปลาบปลื้มแก่มิลโคล์เป็นอันมาก ท่านอวยพรขอให้เป็นไปตามสัญญา ดิฉันอยู่บ้านท่านครบเจ็ดวันมีรายการไปเยี่ยมอาจารย์ที่แบลล์เชนเตอร์ และอาจารย์อีกผู้หนึ่งที่บัฟฟาโลว์ นิวยอร์ก ก่อนไปประชุม

มหาวิทยาลัยปีดเทคกาลคริสตมาส ดิฉันได้รับเชิญไปประชุมนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยแคนซัส จึงขออนุญาตผู้ดูแลนักเรียนนานาชาติของบอร์ดเยี่ยมมิลโคล์ เขาจ่ายเงินค่ารถไฟเพิ่มให้อีกโดยมิได้ขอ วันนั้นรถไฟเสียเวลา หิมะตกขาวโพลนทั่วทุกถนน ดิฉันไปถึงเซนต์โจเซฟดึกมากแล้ว ที่สถานีรถไฟแคนซัสดิฉันโทรศัพท์บอกมิสซิสคาราเธอร์เจ้าของบ้าน ซึ่งซื้อบ้านมิลโคล์แฝดทั้งสองหลังและช่วยดูแลท่านด้วย คืนนั้นดิฉันจึงนอนในห้องรับแขก ลืมตาตื่นเข้าได้กลิ่นกาแฟ มิลโคล์มีเพื่อนมาอาศัยอยู่ด้วย เป็นหญิงน่าสงสาร ลูกสาวแต่งงานอพยพไปอยู่คาลิฟอร์เนีย จึงขายบ้านไปอยู่กับเขา แต่ไม่ถูกกับลูกเขยชมซานกลับมาเซนต์โจเซฟมาขออาศัยอยู่กินด้วย แต่ปากแกร๋วยสันดี บ่นว่าต่าง ๆ นานา

มิสโคลด์คงไม่ได้ยินเพราะหูกท่านตึงมาก แต่ท่านบอกว่า เครื่องเรือนของท่านอยู่ในสภาพเต็มที่ สปริงเก้าอี้ยาวหักงอไม่สบาย แต่จะซื้อใหม่อีกหน้อยก็เป็นของคนอื่นเขา

พอเรียนสำเร็จแล้ว ดิฉันเดินทางไปดูงาน YWCA ภาคใต้ แต่ไม่ผ่านเซนต์โจเซฟ จึงเขียนจดหมายลามิสโคลด์ แต่ท่านขอให้ไปเยี่ยมท่านเป็นครั้งสุดท้าย และส่งเงินค่าตัวรถไฟมาให้ด้วย เพื่อน ๆ เขียนจดหมายไปว่าให้ถ่ายภาพยนตร์มิสโคลด์ทั้งที่บ้านและที่โบสถ์ ดิฉันต้องเกณฑ์เพื่อนอเมริกันมาสี่คน เราถ่ายภาพท่านกำลังไปโบสถ์ แต่ระยะทางจากบ้านไปโบสถ์เพียงบล็อกเดียว เอารถไปส่ง ให้ท่านขึ้นลงบันไดโบสถ์ด้วย ดิฉันใจไม่ดีเลย เพราะเมื่อไปอยู่บ้านท่านสมัยโน้น พาท่านไปเดินเล่น ถนนขึ้นเนินลงเนิน ท่านหกล้มลงไป แต่คราวนั้นเป็นผลดีหัวเข่าขัดหายสนิทไม่ปวดอีก ถึงกับแจกจ่ายยาดยารวดเข้าให้เพื่อนบ้านไปใช้ มิสโคลด์เหนื่อยมากถึงกับบอกว่า “นี่ฉันเพิ่งรู้ว่าทำไมนางเอกภาพยนตร์จึงได้ค่าจ้างแพงนัก”

ดิฉันพักกับท่านสองคืน ก่อนลาจากกันดิฉันขอบคุณท่าน ที่กรุณาดิฉันหลายอย่างหลายประการ เขียนจดหมายให้กำลังใจ ให้มีมานะอดทนจนเรียนสำเร็จ ดิฉันเรียนท่านว่าไม่ทราบจะตอบแทนท่านอย่างไร ท่านตอบว่า “Pass on this Kindness”

ในราวปลายเดือนพฤศจิกายน ๒๔๙๓ อายุมิสโคลด์ได้ ๙๕ ปี ๑๑ เดือนก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา มิสซิสคาราเธอร์เขียนจดหมายมาบอกว่า ทรัพย์สินสมบัติของท่านได้แจกจ่ายไปหมดพอดี และส่งรูปมิสโคลด์มาให้รูปหนึ่ง

ชีวิตของมิสโคลด์มีแต่คุณงามความดี พยามเดินตามรอยพระบาทพระเยซูคริสต์อย่างใกล้ชิด ท่านรักและเมตตาศิษย์ของ

ท่าน ถือเสมือนเป็นลูกเป็นหลาน เป็นเพื่อนคอยช่วยเหลือ
เท่าที่ท่านจะช่วยให้ แบบอย่างที่ท่านวางไว้ทำให้เราอยากเป็นคนดี
เอาอย่างท่านบ้าง เราเชื่อว่าวันหนึ่งเราต้องกลับไปหาพระเจ้าผู้สร้าง
และมิสโคล์คอยรับเราอยู่แล้ว.-

* บิดาตั้งชื่อมิสโคล์ ว่า Sara Edna Cole แต่เมื่อเจริญวัยขึ้นท่าน
เปลี่ยนชื่อใช้ Edna นำหน้า เพื่อนอเมริกันที่เซนต์โจเซฟเรียก
ท่านว่า “Miss Edna”

คุณครูสุวรรณ นางวิภาชน์ วิทยาลัย

ประวัตินางสุวรรณ วิชาชนวิทยาสัทธ

-๑๔-

เมื่อได้เขียนจริยาวัตรหรือประวัติของ **มิสโคล** แล้ว ดิฉัน
อดคิดถึงครูอีกคนหนึ่งไม่ได้ ท่านผู้นั้นคือ **คุณครูสุวรรณ** ตั้งแต่
ดิฉันได้เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนวังหลังมา ก็เห็น **มิสโคล** และ
คุณครูทำงานด้วยกันมาตลอดเวลา นอกจากทำงานในโรงเรียน
แล้ว จะไปมาในภาระงานแห่งใดก็เห็นไปด้วยกันเสมอ ท่านเป็น
อาจารย์ที่รักของดิฉันและศิษย์อื่น ๆ เป็นอันมาก วิชาความรู้และ
คุณงามความดีที่ดิฉันมีอยู่ ก็โดยการอบรมสั่งสอนและแม่พิมพ์
ของท่านและ **มิสโคล** ดิฉันจึงอดไม่ได้ที่จะบันทึกประวัติของท่าน
ทั้งสองไว้พร้อมกัน คุณครูเคยบอกว่า **มิสโคล** ไม่กล้าไปในงาน
ใดๆ ของคนไทยซึ่งเป็นชนนาชนนางหรือเจ้านาย นอกจากจะมี
คุณครูไปด้วย เพราะกลัวว่าจะพุดจาหรือทำกิริยาท่าทางไม่ถูกต้อง
ตามธรรมเนียมไทย จะเป็นที่ยติเตียนได้ เมื่อฉันเรื่องราวกิจการของ
มิสโคล จึงได้ทราบว่าคุณครูได้เข้าเป็นนักเรียนก่อน **มิสโคล** มา
คือ **คุณครูสุวรรณ** ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเมื่อปลายปี
มะเส็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ ตรงกับ ร.ศ. ๑๐๐ อายุ ๑๐ ขวบแล้ว เป็น
เด็กหญิงเล็กที่สุดในโรงเรียนเวลานั้น เทียบเวลา ๖๐ ปีที่ล่วงมา
แล้ว กับสมัยนี้ ผิดกันไกล เด็กสมัยนี้เรียนกันตั้งแต่ ๔ ขวบ อายุ
๑๐ ขวบก็นับได้ชั้นมัธยมแล้ว คุณครูได้เรียนอยู่ ๖ ปีกับ ๗ เดือน ก็
จบชั้นสุด ต่อมาเป็นครูประจำอยู่ที่โรงเรียนนั้นอีก ๒๑ ปี กับ ๖

เดือน แล้วลาออกไปทำการสมรสกับ **คุณพระวิภาชนีวิทยาลัย** อยู่บ้านใหม่ที่ตำบลสะพานสว่างหัวลำโพง เมื่อไปอยู่ที่นั่น **มิสโคล** ได้ไปเปิดโรงเรียนสตรีขึ้นที่ตำบลนั้น ใกล้บ้านของเธอ (คือโรงเรียน เยนเฮส์) ให้เธอสอนต่อไป สอนอยู่ที่โรงเรียนนั้นได้ ๑ ปี ๖ เดือน เท่านั้น เพราะสามีของเธอได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงธรรมการ ในกระทรวงศึกษาธิการออกไปประจำอยู่ที่มณฑลจันทบุรี เธอก็ต้อง มอบการโรงเรียนนั้นคืนให้โรงเรียนวังหลัง ออกไปอยู่จังหวัด จันทบุรีด้วย และสอนในโรงเรียนสตรีศรียานุสรณ์ อีก ๑๔ ปี รวม เวลาสอน ๓ โรงเรียน ทั้งในกรุงเทพฯ และจันทบุรี เป็น ๓๗ ปี ด้วยกัน

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๙ คุณพระถูกปลดจากราชการ เพื่อรับ พระราชทานเบี้ยบำนาญ คุณครูจึงยกครัวกลับเข้ามาอยู่บ้านใน กรุงเทพฯ ๖ หักพักจากการงานตลอดจนสิ้นชีวิต คุณครูมีบุตรชาย ๒ คน คนหัวปีได้เสียชีวิตเมื่อยังเป็นเด็ก คนรองชื่อ **สังข์ทด พุกกะเวส** เป็นอาจารย์อยู่ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ส่วน **คุณพระวิภาชนี** นั้นถึงแก่กรรมเสียหลายปีแล้ว

ในเวลาที่คุณครูเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนวังหลังนั้น นอกจาก สอนประจำชั้น ม. ๖ บางวิชาแล้ว ยังสอนชั้นเล็กสุดของโรงเรียน คือชั้นคึบอีกด้วย เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่ครูประจำชั้นเล็ก เมื่อ เสร็จการสอนนักเรียนแล้ว ก็มีการสอนผู้ใหญ่อีก คือสอนครูสตรี อเมริกันที่เข้ามาประเทศไทยใหม่ ๆ ให้รู้ภาษาและหนังสือไทยบ้าง นอกจากนั้นยังเป็นเลขานุการและผู้ช่วยสมุห์บัญชีของโรงเรียนด้วย ตอนปลายยังมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ “แสงอรุณ”

นอกจากการสอนในโรงเรียน ยังได้เข้าไปถวายพระอักษรภาษาอังกฤษแด่ **พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงอรพินธุ์เพ็ญภาค** ในรัชการที่ ๕ ในพระบรมมหาราชวัง โดยมีสตรีผู้ใหญ่ผู้ดูแลการในตำหนักของเสด็จพระองค์นั้น ออกมารับถึงโรงเรียนทุกวัน ในวังหน้า ก็ได้เข้าไปถวายพระอักษรภาษาอังกฤษแด่ **พระเจ้าราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจตโสม** (ข้อสังเกตมีว่า หญิงผู้ดีที่เป็นโสดสมัยนั้นไปไหนคนเดียวไม่เป็นที่นิยม ต้องมีผู้ใหญ่ติดตามไปด้วยเสมอ)

การพิเศษครั้งสุดท้ายเมื่ออยู่โรงเรียนวังหลัง คือ ได้รับเลือกให้ไปเป็นผู้แทนในการประชุม เวลคอส สติวเด้นท์ คริสเตียนเฟเดอเรชั่น World's Student Christian Federation ที่กรุงโตเกียวเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ตรงกับ ค.ศ. ๑๙๐๗ การประชุมนั้นเป็นการประชุมนักเรียนชั้นสูง ทั้งฝ่ายอักษรศาสตร์และคริสตศาสตร์ มีผู้ลงนามเข้าประชุม ๖๒๕ คน มีคนไทยรวมอยู่ด้วย ๓ คน คือ ๑. นายแพทย์อดิ วิมเนตร์ ๒. นายกิมเฮง มังกรพันธ์ ครูโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน และ ๓. คุณครูสุวรรณ นอกจากการประชุมนั้นแล้ว ยังได้ไปดูโรงเรียนต่างๆเช่น โรงเรียนอนุบาล และโรงเรียนการฝีมืออาชีพของสตรีด้วย

ประวัติของมิสเอลิซ เจ. เอลินวูด

—๑๕—

มิสเอลินวูด เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๘๔ ที่
จังหวัดคลินตัน รัฐมิชิแกน สหรัฐอเมริกา ออกมาเป็นอาจารย์อยู่
ที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๑ สอนอยู่ที่นั่น ๑๐ ปี แล้ว
ย้ายมาอยู่วัฒนาอีก ๑๙ ปี รวมเวลาที่ท่านให้การศึกษาแก่เด็กหญิง
ไทย ๒๙ ปี มาใน ค.ศ. ๑๙๔๐ ต้องกลับอเมริกาเนื่องจากสุขภาพ
ไม่ดี ท่านได้รักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลที่ดีประมาณ ๑ ปี เหลือ
ความสามารถของแพทย์จะเยียวยาได้ ก็สิ้นชีวิตวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์
ค.ศ. ๑๙๔๒ ด้วยโรคแคนเซอร์ในลำไส้ รวมอายุของท่านได้ ๕๘
ปีเศษ

ดิฉันรู้จัก มิสเอลินวูด ดี เพราะได้เคยร่วมงานกันมาที่โรง
เรียนวังหลัง เป็นคนที่ทำอะไรทำจริง แม้ให้ยากเท่ายากหรือลำบาก
ตรากตรำเท่าใดก็สู้ทนจนงานนั้นสำเร็จเรียบร้อย จึงได้ชื่อว่าเป็น
คนขยันต่อหน้าที่ ไม่เคยละเลยหรือทิ้งงาน หรือโยนให้คนอื่นทำ
แทน ทั้งเป็นคนฉลาดมีไหวพริบดี ท่านคนเสมอ นักเรียนไม่ค่อย
กล้าทำผิดในระบอบของท่าน ทั้งเป็นคนชอบสอนหนังสือ และ
คอยตรวจสอบดูทุก กับสมุดเรียนของนักเรียนทั่วไป จนทราบดีว่า
ใครอ่อนในวิชาใด เป็นต้นว่าวิชาคำนวณที่ท่านชำนาญนัก นอก
เวลาก็เรียกตัวมาทวนให้ทีละคนสองคน จนนักเรียนทั้งชั้นได้ระดับ
ปาน ๆ กัน ครู ๆ รู้สึกขยาดต่อความเพ่งเล็งของท่านนัก ว่าอย่างไร

จึงมีสมองข้างจดจำดี ว่านักเรียนคนนี้ได้คะแนนต่ำหรือสูงเท่าใดในวิชานั้น ๆ

ส่วนแผนการปกครองหรือการต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมโรงเรียนแล้ว ท่านไม่ค่อยสันตติ ไม่ชอบปฏิบัติเลย เนื่องด้วยเป็นคนที่มึนสียขี้าย และไม่ช่างพูด บางทีเห็นผู้ปกครองของเด็กมา ก็ทำเป็นไม่เห็นและไม่ทักเสียมึง จนผู้ปกครองเด็กบางคนเป็นเดือดเป็นแค้น ล้นวาจาว่า “ถ้าไม่เห็นแก่วิชาและการอบรมของโรงเรียนแล้ว จะลาบุตรออกเสียทีเดียว”

เหตุที่ท่านมึนสียเป็นเจ้าระเบียบและเคร่งครัดอยู่แล้ว จึงไม่เป็นปัญหาที่ผู้ปกครองบางคนซึ่งถูกเรียกร้องและคาดคั้นเอาเงินค่าเล่าเรียนซึ่งคงค้างจะโกรธแค้น และผู้ที่อยู่ในใต้บังคับบัญชาจะหาว่าท่านเป็นคนดู อันที่จริงผู้ปกครองคณะใหญ่ ๆ ราว ๔-๕ ร้อยคนเช่นนั้น ก็จำเป็นต้องอยู่เองที่ต้องใช้วินัยที่เฉียบขาดบ้าง จึงได้งานดีถึงชีวิตวัฒนาปัจจุบัน

มาตอนหลัง ๆ ดิฉันเคยได้ยินครูและนักเรียนวัฒนาเล่าเป็นเสียงอื่นว่า มีสลินวุด ใจดีแล้ว คลายเกลียวเคร่งครัดลงมาก ช่วยเหลือคนอื่นต่าง ๆ เด็กที่กำพร้าหรือยากลำบาก เพราะผู้ปกครองอึดคัดขัดสนจริง ๆ ก็รับเลี้ยงดูด้วยทรัพย์ของตน และให้การศึกษา ดังกับว่าเป็นบุตรของตนเอง

ในตอนท้ายเมื่อเป็นอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนวัฒนาชั้นโรงเรียนได้เจริญขึ้นถึงขีดสูงสุด เพราะท่านคุมทั้งการสอนประจำชั้น สอนพิเศษ และทำการฝ่ายปกครองกับธุรการด้วยในขณะเดียวกัน เป็นงานที่หนักมากอีกโขอยู่ ดิฉันเคยเห็นท่านนั่งคร่ำครีดยู่กับโต๊ะในห้องทำงาน ตรวจสมุดเรียน ตรวจบัญชี และ

แถมต้องดิสสิปลีนนักเรียนด้วย แทบทุกคืนท่านเป็นคนสุดท้ายที่ได้บันไดด้วยฝ่าอันเหน็ดเหนื่อยขึ้นตึกเพื่อหลบนอนพักผ่อนกาย

เมื่อได้กล่าวถึงการสอนของท่านฝ่ายวิชาหนังสือแล้ว ดิฉันจะลืมหว่าไม่ได้ถึงวิชาอบรมของท่าน นักเรียนใดทำผิดแล้ว ไม่ว่าผิดเล็กผิดน้อย ท่านต้องเอาตัวมาชี้ให้แก่ผิดจนได้ ในการอบรมทางศาสนาก็เหมือนกัน ท่านเป็นคนแรกที่ตั้งคณะ C.E. ขึ้นในหมู่เด็กเล็ก ๆ ท่านเอาใจใส่ในงานนี้มาก ทั้งฝึกหัดเด็ก ๆ ให้รู้จักนำประชม และอบรมกันเองตามธรรมของคริสต์ศาสนา นิสัยเด็ก ๆ เมื่อทำอะไรได้เอง ก็รู้สึกภูมิใจ และเลื่อมใสกันมาก เมื่อมาเสียอาจารย์ที่เคารพรักและสามารถ หัวใจศิษย์ทั้งหลายย่อมเศร้าสลดและอาลัยยิ่งนัก

ความหลัง-วังหลัง

-๑๖-

อายุดิฉันได้ ๖ ปี ผู้ปกครองได้พาตัวไปฝากโรงเรียนวังหลัง เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๗ ในเวลานั้นมี แฮ่มมโคล์ กับ แฮ่มมเฮนเตอร์สัน เป็นอาจารย์ พอดิฉันเข้าไปถึง แฮ่มมโคล์ ก็ออกมาต้อนรับหน้าตาอันยิ้มแย้มแจ่มใส ทางโรงเรียนเรียกค่าเล่าเรียนปีละ ๖ บาท และให้ทำสัญญาอยู่ถึง ๗ ปี มีนักเรียนประมาณ ๒๕-๓๐ คน เท่านั้น บ้ายโรงเรียนแต่ครั้งกระนั้น ดิฉันจำได้ว่า ดังนี้ “ที่นี้โรงเรียนเด็ก ใครจะฝากลูกก็เชิญพามาเถิด”

วิธีการของโรงเรียนที่ดิฉันชอบ คือ นักเรียนที่ไปอยู่ก่อนและโตกว่า ให้ถือว่าเป็น พี่ และเป็นตัวอย่างของเด็กที่เข้าใหม่ แฮ่มม จะมอบหมายให้คนเก่าดูแลช่วยเหลือคนใหม่ต่อไป และนักเรียนที่เข้าใหม่นั้นจะต้องเป็นเหมือนน้อง เขาจะต้องเรียกนักเรียนเก่าว่า พี่ ทุกคน และเขาทุกคนรักกันเหมือนพี่น้องแท้ ๆ และอาจจะยิ่งกว่า จะเห็นได้ก็เมื่อเวลาป่วยไข้ไม่สบาย เขาจะช่วยเหลือกันด้วยความเต็มใจ

การงานในโรงเรียนนั้น คือฝึกสอนให้รู้จักช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีอะไรก็ต้องช่วยกันทำ เป็นเวรกันคนละสองสัปดาห์ ทำการเช็ดถูขัดกวาด ซักเสื้อรีดผ้า ช่วยแม่ครัวจัดอาหาร และล้างถ้วยชาม เหล่านี้ต้องทำตามหน้าที่ตามเวลา ก่อนเข้าห้องเรียน ถ้าผู้ใดขี้ขลาดหรือทำไม่เรียบร้อยก็ต้องทำซ้ำอีกให้ดีให้จงได้ แฮ่มม

และครูจะพำสอนพำเตือนอยู่ทุกวัน จนเดี๋ยวนี้ดิฉันก็เห็นภาพ และได้ยินเสียงตักเตือนของครูบาอาจารย์ของดิฉันอยู่เสมอ คำพำสอนเหล่านั้นได้เป็นประโยชน์นานาประการแก่ดิฉัน

การเล่าเรียนในสมัยนั้นหนักไปในทางศาสนา วันอาทิตย์มีอาจารย์ฝรั่งมาเทศน์ให้ฟัง หนังสือบางอย่างทางมิชชันนารีได้แปลและพิมพ์เป็นภาษาไทยใช้สอนในโรงเรียน เช่น หนังสือเลข ภูมิศาสตร์ นิทานต่าง ๆ และหนังสือประถม ก, กา เป็นต้น กับหนังสืออังกฤษหลายอย่างส่งมาจากต่างประเทศ เราต้องเรียนพระธรรมคำภีร์ทั้งเก่าและใหม่ให้ซ้ำของ ยังให้ท่องจำขึ้นใจอีก ครั้น **มิสสตี คันแนล** มาเป็นครู ก็ได้ตั้งคณะ **คิงส์คอร์ทเตอร์** ขึ้นในโรงเรียนเป็นครั้งแรก

เมื่อดิฉันไปอยู่ใหม่ ๆ มีห้องอาหารแต่นั่งกับพื้น จัดเป็นสำหรับ ๆ ละ ๖ คน มีครูคอยคุมดูแล ใช้มือรับประทานอย่างคนไทย เราเคยทำกัน แต่ภายหลัง **แฮมม** เห็นว่าเป็นการเลอะเทอะเปรอะเปื้อน ทั้งไม่ถูกอนามัย จึงจัดการเปลี่ยนแปลงใหม่ ตั้งโต๊ะยาว ๆ ให้นักเรียนนั่งบนม้านั่งและใช้ช้อนส้อม ผ้าเช็ดปาก และมีถ้วยแก้วน้ำคนละใบ นอกจากนั้นการนอนที่เคยนอนบนพื้น ก็เปลี่ยนเป็นนอนเตียง มีหมอนมุ้งให้ด้วย ความเจริญของโรงเรียนมีขึ้นเป็นลำดับ และนักเรียนก็มากขึ้น **หม่อมเจ้าหญิงพรรณพิมล วรวรณ** เข้ามาเรียนในสมัยนี้ แต่ได้จัดพิเศษทุกอย่าง เช่น เสวยและบรรทมกับอาจารย์อเมริกัน สรงก็ในห้องน้ำของ **แฮมม** วันหนึ่งสรงเสร็จแล้ว พระพี่เลี้ยงเห็นน้ำคาบolicใส่ขวดไว้ เข้าใจว่าน้ำอบไทย ก็เทชะโลมทั่วทั้งองค์ คั้นนั้น **แฮมม** ต้องเอาท่านหญิงไปนอนด้วยในเตียง และเฝ้าพยาบาลตลอดคืน เพราะคิดว่าถ้าเรื่องทราบไปถึงวังก็คงมาลาออกเสีย แต่รุ่งเช้าก็หายอย่างประหลาด และท่านหญิงก็ไม่ยอมเสด็จกลับวัง

ครั้นโรงเรียนเจริญขึ้นมาก **หม่อม** จึงได้จัดให้มีงานปีแจกประกาศนียบัตรให้แก่แก่นักเรียนที่จบหลักสูตรของโรงเรียน เป็นครั้งแรกในปี ๑๘๙๕ มีนักเรียนจบ ๗ คน คือ **แม่ฮุ่น แม่ปิ่น แม่แว แม่อำ แม่แแบ แม่จำเรญ** รวมทั้งดิฉันด้วย ตั้งแต่นั้นมาโรงเรียนได้จัดให้มีงานปีขึ้นทุก ๆ ปี วัลหลังเป็นสถานที่ซึ่งพวกเรานักเรียนเก่าจะลืมไม่ได้เลยตลอดชีวิต เพราะนี่ถึงที่ไรก็ให้รู้สึกสนุกขึ้นมาทีเดียว

ปลื้ม อุณะวงษ์

ดิฉันเป็นคนมีชื่อเสียง ดังในเรื่อง ต่เสื้อ ผ้ายุ่ง ไม่เรียบร้อยวันไหนตัวของดิฉันยังก็ดเหมือนมีพรายกระซิบให้ **มิสโคล** ขึ้นตรวจตักพอดิฉันเห็น ใจก็เต้นตึก ๆ เมื่อถึงเวลาเรียกประชุมอบรมก็เป็นคราวเคราะห์ร้ายของดิฉัน การลืมนัดเสื้อผ้าว้าเข้าไว้ในที่ก็ออกอย่างเหมือนกัน ถูกทำโทษบ่อย ๆ สมัยดิฉันเป็นเด็ก ๆ มักสวมเสื้อชั้นเดียวเย็บคอต่ำ ๆ ติดลูกไม้งาม ๆ ร้อยด้วยริบบิ้นสีต่าง ๆ จัดว่าเป็นแบบต่างกันสวยงาม มีเสื้อแขนยาวสวมนอกจำเพาะไปงานหรู ๆ หรือสำหรับใช้เวลากลับบ้านสองสามตัวเท่านั้น วันหนึ่งอากาศค่อนข้างหนาว **มิสโคล** พบดิฉันสวมเสื้อตัวเดียวก็ให้ดิฉันไปสวมเสื้อนอก ดิฉันตอบว่า “I hot” (นักเรียนทุกคนถูกบังคับให้พูดอังกฤษตลอดวัน) ท่านก็ยังขึ้นถอดเสื้อคลุมของท่านมาสวมดิฉันดิฉันอายุเพิ่งย่างเข้าเก้าขวบ สวมเสื้อคลุมของท่านก็งามใหญ่ เลยร้องไห้โกรธ เทียนนั่งแอบหลังเพื่อน ที่จริงเป็นความกรุณา แต่ดิฉันเห็นว่าแกล้งจะให้ป็นเรื่องขบขันแก่นักเรียนอื่น ๆ ดิฉันอยากให้ท่านตายเสีย วันใดทราบว่าจะไม่สบาย ดิฉันขมย่องแข่งให้ตาย

เขียนชื่อชุดหลุมฝัง บางทีก็เขียนใส่ขวดลอยน้ำ แต่ท่านก็อายุยืน
ยังทำประโยชน์แก่สตรีไทยหลายสิบปี ดิฉันรักท่านและโรงเรียน
ของดิฉันไม่รู้วาย

ม.ร.ว. ทรงสวาง เกษมศรี

วันแรกดิฉันเข้าโรงเรียน ดิฉันจำความได้ไม่มากนัก
เพราะอายุเพียงหกขวบเท่านั้น และร้องไห้เกือบทุกวัน เนื่องจาก
มารดาของดิฉันถึงแก่กรรมใหม่ ๆ และต้องจากบ้านมา มิสโกล์ จึงมี
ความกรุณาต่อดิฉันผู้เป็นกำพร้า เวลาดิฉันป่วยท่านก็เป็นห่วงมาก
เอาไปนอนด้วยที่เตียงของท่าน เอาตุ๊กตามาให้ และเก็บของซึ่ง
ดิฉันชอบรับประทาน คือ เกี่ยมไฟโป้วไว้ในโถหน้าโต๊ะเครื่องแป้ง
ของท่าน กลางคืนก็มาคุกเข่าข้างเตียงและอธิษฐานขอพรพระผู้เป็น
เจ้าทรงคุ้มครองและรักษาดิฉันให้หายเร็ว ๆ

เมื่อดิฉันโตขึ้นก็เหมือนนักเรียนอื่น ๆ ถูกครูลงโทษและ
ถูกตีบางครั้ง เช่นไม่ล้างหน้าเวลาตื่นนอน ก็ต้องมายืนส่องกระจก
และถูกตีเมื่อเชกชุน ดิฉันต้องทำงานบ้านเหมือนนักเรียนอื่น ๆ
บิดาดิฉันมีความพอใจมาก สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเคยรับ
สั่งให้บิดาส่งพวกดิฉันไปไว้โรงเรียนราชินี เพื่อฝึกหัดมารยาทเข้า
เจ้านายได้ บิดาดิฉันก็หาเปลี่ยนความคิดไม่ ดิฉันเห็นผลดีของ
การทำงานทุกอย่างได้ เมื่อดิฉันมีบ้านและครอบครัวแล้วไม่ว่างาน
หนักงานเบาดิฉันสามารถทำได้ด้วยตนเองได้ทั้งนั้น

ม.ล. รวง สนิทวงศ์

๓๐ ปีผ่านวังหลังมาแล้ว แต่ความทรงจำในอดีตยังคงสดใส
เหมือนเมื่อก่อนนี้เอง ภาพของสถานที่และพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ได้เคย

ปฏิบัติตามปีแล้วปีเล่า ยังเด่นอยู่ในความคิดคำนึง วังหลังมีสิ่งใดที่เป็นเสน่ห์รัตรึงใจถึงเพียงนั้น จะเป็นเพราะรสไม้เรียวของแฮมม็อคส์ หรือวิธีการทำโทษอันพลิกแพลงนานาชนิดของบรรดาครูบาอาจารย์ ดิฉันตอบไม่ถูก แต่มีอะไรสิ่งหนึ่งที่รู้สึกได้ด้วยวิญาณว่า วังหลังกับข้าพเจ้าแยกกันไม่ออก ดิฉันสำนึกตนเสมอว่าเป็นลูกวังหลังคนหนึ่ง วังหลังจะดีหรือไม่ในสายตาของผู้คนอื่นอยู่ ไม่สำคัญแก่ดิฉันเลย ดิฉันภูมิใจที่เป็นลูกวังหลัง ไม่ว่าจะอยู่ ณ แห่งไหนตำบลใดหรือประกอบกิจการอันใด วังหลังต้องติดตาม เตือนใจให้ต้องคำนึงถึงด้วยความรู้สึกสูงและสดชื่นอยู่เสมอ

สมบุญ มหาสุคนธ์

ดิฉันต้องขอบุชาคุณแด่แฮมม็อคส์ และครูบาอาจารย์ที่ได้มีพระคุณเลิศแก่ชาวเรา ที่ได้สำเร็จความรู้มาจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ท่านมิได้สอนให้มีความรู้ทางหนังสืออย่างเดียว แต่ความรู้รอบตัวทุกอย่าง ท่านได้อบรมเราด้วย เช่น ให้ความอดทน มีความอารีต่อเพื่อนมนุษย์ ไม่เห็นแก่ตัว ท่านใส่ลงในคำสอนของท่านวันละนิดวันละหน่อย โดยที่ตัวเองไม่รู้สึกเลย เราต้องอดทนทำงาน เช่น ชักผ้า กวาดเรือน ล้างชาม และเทโอ เราเกลียดเราเบื่อ แต่เราต้องทนทำ ใช่ว่าจะทำของเราเองเท่านั้น บางครั้งเราก็ต้องช่วยเพื่อนที่ป่วยของเราด้วย โดยมีได้มีการบังคับให้ทำเลยเวลาชักผ้าพวกนักเรียนชั้นโตมีเวรดูแลห้องชักผ้า ก็ต้องช่วยหนูเล็ก ๆ ชักเสมอ สิ่งเหล่านี้เป็นของประจำชีวิตเราตลอดเวลา ๖ ถึง ๗ ปีที่อยู่โรงเรียน จนพวกเราไม่เห็นว่าเป็นของแปลก ใครอยู่ใกล้ก็เป็นผู้ช่วยไป นี่แหละเป็นสิ่งที่ครูบาอาจารย์ของเราได้หว่านไว้

ในดวงจิตของพวกเขาทุกคน ไซ้แต่งงานเท่านั้น แม้แต่กิริยา วาจา ตามแบบของคนไทย เราก็ถูกอบรมอยู่เสมอ มีกุลคนหนึ่งทำงานอยู่โรงเรียนหลายปี พวกเรารู้จักกันเคยดี ชื่อ “บี” เราเด็ก ๆ มักจะเรียก “เจ๊กบี” วันหนึ่งเมื่อมิสโกล์ได้ยินดิฉันตะโกนเรียกเจ๊กบี ท่านบอกว่าภาษาจีน คำว่า “เจ๊ก” เขาเรียกแทนชื่อ “อาว” เช่น “อาบี” เป็นต้น ที่เรียกเจ๊กบีนั้นอย่างเดียวกับเรียกดิฉันว่า “ไทยหนู” เมื่อเราถูกเรียกเช่นนั้นจะชอบไหม ถ้าไม่ชอบให้ใครเขาทำกับเราอย่าทำกับคนอื่น ตั้งแต่นั้นมาดิฉันก็จำใส่ใจและเรียกเจ๊กทุกคนที่รับใช้อยู่ในโรงเรียนว่า “อาบี อากุ่ย” หรือบางครั้งอดช่นไม่ได้ก็เรียกว่า “ลุงบี”

ดิฉันเล่าชีวิตนักเรียนวังหลังย่อ ๆ ให้นักเรียนเล็ก ๆ ที่อยู่โรงเรียนวัฒนาฯ ซึ่งเป็นผู้แทนของนักเรียนวังหลังฟัง เพื่อท่านที่ยังอยู่ในเยาว์วัยจะได้ไม่ละทิ้งแนวเดิม แต่จะรับดำเนินต่อไปและเทอดไว้เป็นกฎของชาววัฒนาฯ

หน่วย โขติกเสถียร

แม้ว่าจะเป็นเวลาล่วงมาแล้วกว่า ๔๕ ปี แต่ขณะที่ดิฉันได้มีโอกาสพบเพื่อนเก่าแก่ซึ่งเคยร่วมชั้นกันมาแต่กาลก่อนโน้น ก็อดไม่ได้ที่จะกล่าวถึงท่านอาจารย์ที่ได้ ประสิทธิ์ประสาทศิลปวิทยาการตลอดจนการอบรมบ่มนิสัยดิฉัน ให้มันอยู่ในคุณธรรมความดี ความรู้ความสามารถ ที่จะทำประโยชน์ให้แก่ตนและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แม้ว่าอาจารย์ทั้งหลายจะเป็นคนเคร่งต่อระเบียบแบบแผน และวินัยของโรงเรียนเป็นอย่างมากก็ตาม แต่พวกเราก็ไม่กระทบกระเทือนใจในการระเบียบจัดของท่าน พวกเราคงสุขสนุกสบาย และได้รับความร่มเย็นจากโรงเรียนเป็นปกติ

จำลอง เรืองแสง

ดิฉันมีชีวิตเป็นนักเรียนในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเพียง ๔ ปีครึ่ง เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยความสนุกกับเพื่อนนักเรียน สนุกในการเรียน บางทีก็สนุกในการทำงานที่ต้องกระทำ แต่บางทีก็รู้สึกไม่สนุกในการที่ต้องปฏิบัติตามระเบียบวินัยอันเคร่งครัดของโรงเรียน เวลานั้นมีนักเรียนอยู่ประจำดะเอียดสุดขีดราว ๑๔๐ คน เมื่อบางคนทำผิดกฎ และครูจับคนผิดไม่ได้ คนอื่นๆ ก็พลอยถูกโทษไปด้วย ทำให้เราเสียเวลา พอจะได้เจียดไปทำการบ้าน ท่องหนังสือบ้างก็เลยไม่ได้ทำ ครั้นเป็นผู้ใหญ่แล้วจึงเห็นประโยชน์ของการอบรม เช่นนั้นว่าเป็นการดียิ่งที่ทำให้รู้จักฟังคำ อดทน มีมานะพากเพียร ขยันขันแข็ง ไม่ส่ำรวย หรุหร่า ทั้งฝึกหัดให้เป็นแม่บ้านแม่คน ดีเยี่ยม

วันที่ดิฉันตื่นตื่นที่สุดในชีวิตโรงเรียน คือ วันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นวันที่ดิฉันจบโรงเรียนได้รับประกาศนียบัตรมัธยมบริบูรณ์ แม้ดิฉันจะรู้สึกประหม่าบ้าง เวลาออกมาคำนับรับประกาศนียบัตรจากมือของท่าน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ และทั้งได้รับรางวัลถึง ๒-๓ อย่าง ต่อหน้าญาติมิตรและบรรดาแขกของโรงเรียนหลายร้อยคนก็ดี ดิฉันอดที่จะปลาบปลื้มปิติยินดีมิได้ ที่อดทนฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการจนถึงจุดหมายปลายทางจนได้

ครั้นจบโรงเรียนแล้ว ดิฉันได้กลับมาเป็นครูสอนที่โรงเรียนนี้อีกสองปีก เมื่อเป็นนักเรียนเคยรู้สึกว่าการเป็นครูสบายมาก เพราะอยากทำอะไรก็ได้ ไม่ต้องอยู่ในวินัยเหมือนนักเรียน แต่ครั้นเป็นครูเข้าจริง ๆ รู้สึกอดอัดใจมากกว่า เพราะเมื่อเป็นนักเรียนอยู่ในฐานะเป็นเด็ก ไม่ต้องทำตนให้เป็นแบบอย่างอันใด มีแต่ระวังอย่าทำผิดอะไรให้ครูดูเท่านั้น ก็แล้วกัน แต่เมื่อเป็นครูอยู่ใน

ตำแหน่งผู้ใหญ่ ตำแหน่งผู้แนะนำและสั่งสอนสิ ต้องเป็นประดุจแม่พิมพ์ของนักเรียน การวางตนจึงเป็นของสำคัญยิ่ง และเป็นภาระอันหนักมาก ดิฉันรู้สึกว่าการตลอดเวลา ๖ ปีครั้งที่เป็นักเรียนและ ครรอยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังนี้ได้รับการศึกษา และการอบรมในด้านศีลธรรม ศาสนา จรรยา และความประพฤติตลอดจนการงานหน้าที่ต่าง ๆ ติดต้อมาจนทุกวันนี้ ซึ่งทำให้ดิฉันปฏิบัติงานในหน้าที่แม่บ้าน และหน้าที่ครูใหญ่ซึ่งเป็นอาชีพปัจจุบันเป็นอย่างดี ทั้งเป็นสถานศึกษาที่ขัดเกลาอบรมยวนาริให้เป็นพลเมืองดี เป็นศรีของชาติได้อย่างยอดเยี่ยม ผู้ซึ่งเป็นักเรียนเก่าของวังหลังคงจะมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน

การุณรัตน์ ไทอง

พี่ปราณีบุญอิต วีรเธียร และข้าพเจ้าได้ไปเป็นนักเรียนอยู่ประจำที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ๓ ปี จำได้ว่าทุกครั้งที่ดิฉันกลับจากบ้านต้องร้องไห้ทุกที เนื่องจากไม่ชอบการอยู่ประจำ จบชั้นมัธยมปีที่ ๗ ก็ยังเป็นเด็กอยู่นั่นเอง ครั้นออกจากโรงเรียนแล้วจึงรู้สึกว่าเป็นหนโรงเรียนมากนัก เพราะชีวิต ๓ ปีในโรงเรียนนั้นเองได้สอนให้ดิฉันมีระเบียบดี รู้จักรองตน และครองคน ซึ่งดิฉันได้นำมาใช้ในโรงเรียนผดุงดรุณีทุกวันนี้

ปรีดาบุญอิต วิษัย

จิตใจและความรู้สึกของดิฉันผูกพันอยู่กับโรงเรียนเสมอ เพราะสำนึกได้ว่าความสำเร็จในการทำงาน และสิ่งที่ดีเป็นประโยชน์ซึ่งเป็นอุปนิสัยของดิฉันนั้น คือ สิ่งที่ดีที่ดิฉันได้รับจากโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่

เมื่อดิฉันอายุได้ ๑๙ ปี ก็สำเร็จจบหลักสูตรของโรงเรียน ใน ค.ศ. ๑๙๑๘ ต่อจากนั้นดิฉันได้เข้ารับหน้าที่เป็นครูในโรงเรียน เยนเฮส์ อีก ๓ ปี ครั้นแล้วดิฉันก็ละหน้าที่เป็นครูมาเป็นแม่บ้าน แม่เรือน เวลานั้นดิฉันมีบุตรหญิง ๒ คน ชาย ๓ คน สำเร็จมหาวิทยาลัยไปแล้ว ๒ คน นอกจากนั้นยังเรียนอยู่ในชั้นที่น่าชื่นใจ ดิฉันคิดว่าครูบาอาจารย์ของดิฉันทุกคนคงจะภูมิใจที่ท่านเป็นส่วน สำคัญที่ทำให้ดิฉันมีค่าควรแก่การเกิดมาเป็นพลเมืองดีของไทย

บรรยง สິงหวัณนะ

เมื่อ ๓๖ ปีมาแล้ว คราวใดที่ปลายทางของดิฉันจะต้องเป็น โรงเรียนกุลสตรีวังหลังแล้ว คราวนั้น พอรถเลี้ยวผ่านสนามหลวง หน้าตาแห่งความคิดถึงบ้านก็จะเริ่มคลอ แต่ครั้นสถานที่นั้นกลายเป็น อาณาเขตของศิริราชพยาบาลไป ดิฉันกลับมีความประสงค์จะล่อย เรือชมต้นพิกุลและต้นประดู่อันร่มครึ้มซึ่งเหลืออยู่ เป็นเครื่องเตือน ใจให้หวนระลึกถึงความหลังอันสดชื่น ความภูมิใจอย่างยิ่งที่มีอยู่ว่า เพราะ **วังหลัง** ดิฉันจึงมีโอกาสดำเนินตามรอยของแม่พิมพ์ ที่ดิฉัน รักและนับถือ

สังค จันทรสมบูรณ์

ดิฉันภูมิใจที่มีวาสนาได้เล่าเรียน ณ โรงเรียนนี้ และจะภูมิใจ ไปตลอดชีวิตซึ่งได้มีล้วนแล้วแต่ครูบาอาจารย์ดี ๆ ทั้งนั้น ซึ่งจะ ลืมพระคุณเสียมิได้เลย และจะพยายามทำสิ่งที่เป็นคนประโยชน์แก่ ประเทศชาติ เพื่อทดแทนพระคุณของท่านเหล่านั้น

พิศ วุฒิมานะ

ดิฉันได้รับการศึกษาเบื้องต้น นับแต่ ก, ข และ a, b มาจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเท่านั้น ท่านบิดาของดิฉันรับราชการอยู่จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเวลานั้นต้องใช้เรือแจวเป็นพาหนะ จะมาพ่วงเรือไฟได้ ต่อเมื่อเรือถึงปากน้ำโพ ขาล่องกินเวลาราวหนึ่งเดือน ขาขึ้นประมาณเดือนเศษ แต่ด้วยความหวังให้บุตรก้าวหน้า จึงอุตส่าห์วานเพื่อนที่สนิทของท่านนำดิฉันมาส่งโรงเรียน เมื่อท่านผู้นั้นกลับดิฉันร้องไห้ตามอย่างโกลาหล จนแหม่มและครูบางคนต้องช่วยกันฉุดไว้ ดิฉันได้เรียนสำเร็จเมื่อ จ.ศ. ๑๒๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๑ มี ๕ คนด้วยกัน เมื่อสำเร็จใหม่ ๆ ดิฉันได้เข้าทำหน้าที่ในโรงเรียนราชินีล่าง และต่อมาก็ยังทำการสอนอีกหลายแห่ง เช่น โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก (เมื่อครั้งมีเด็กเล็ก ๆ) และตามวังเจ้านาย มาในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ จึงตั้งโรงเรียนของตนเองขึ้นซึ่งมีนามว่า “โรงเรียนสตรีวัดสิงห์เสนี” ดิฉันได้พยายามปฏิบัติกิจการงานในการตั้งโรงเรียนนี้จนได้รับรองวิทยฐานะ ผลแห่งการเจริญก้าวหน้าซึ่งดิฉันได้รับอยู่ทุกวันนี้ ก็เนื่องด้วยครูบาอาจารย์ทั้งฝรั่งและไทย ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางวิชาการและธุรการให้ ฉะนั้นขอให้กุศลนานาที่ดิฉันประกอบไว้ จงบันดาลให้ท่านครูบาอาจารย์ต่าง ๆ ซึ่งมีความเมตตาต่อดิฉัน จงประสบสุขทุกประการ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า เทอญ.

ถนอมวงศ์ สิงห์เสนี

ดิฉันเคยชมคุณงามความดีของโรงเรียนให้หลายคนฟัง เพราะเป็นโรงเรียนแรก ที่ได้ให้วิชาความรู้แก่สตรีไทยหลายคน ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ และดิฉันอดกล่าวชมเชย แหม่มโคล

ไม่ได้ที่มีความอดทนพร่ำสอนพวกเราจนมารดา เหตุฉะนั้นดิฉัน
เรียกท่านว่า “มารดา” ทุกคราวที่เขียนจดหมายถึงท่าน

หวาน ส็อก

เมื่อดิฉันเป็นเด็กก่อนเข้าโรงเรียน คุณแม่เคยปรารภว่า
จะให้เข้าโรงเรียนไหนดี ในที่สุดท่านตกลงใจให้ดิฉันเข้าโรงเรียน
ที่เวลานั้นเรียกว่าโรงเรียนวังหลัง เพราะท่านชอบและติดใจแหล่
โคล่มากกว่าเป็นผู้หญิงฝรั่งที่มีจริตมารยาทางมาแซมช้อยราวกับผู้ดีคน
ไทย พอเข้าโรงเรียนแล้ว ดิฉันเป็นเด็กไม่ค่อยชอบโรงเรียน
เพราะมีข้อบังคับมากเช่นนำของมารับประทานในโรงเรียนก็ได้
สดางค์ก็ไม่ได้มีติดตัว ช้านอกจากเรียนหนังสือแล้ว ยังต้องทำงาน
อีกด้วย เช่นซักฟอกเสื้อผ้าของตนเอง บัดกวาดและล้างถ้วยชาม
ซึ่งโรงเรียนอบรมการบ้านการเรือนไปในตัว แต่คุณแม่ดิฉันชอบ
วิธีนี้มาก ส่วนดิฉันเองครั้นเป็นผู้ใหญ่ขึ้นก็เห็นคุณโรงเรียนที่อบรม
เช่นนั้น มาบัดนี้ดิฉันได้มรดกที่โรงเรียนอบรมให้ คือดิฉันชอบ
การทำงานทางแม่บ้านมากยังได้นึกไว้ว่า ถ้ามีลูกหลานที่อยู่ในปกครอง
ของตนแล้วเป็นต้องฝึกไว้ในโรงเรียนเดิมของของตัวแน่.

ศรี สาลักษณ

เข้าตังป่าโว! เข้าตังป่าโหวย! “สง่า! สง่า! ไปไหม?”
“ไปซิ อยู่ที่ไหนล่ะ?” “ฟากข้างโน้น ไม่ได้ยินหรือ โหวยๆ”
เข้าตังป่าโว!! ป่าโว!! “เทียมคอยด้วย” เสียงกระซิบแผ่วเบา
“ระวัง! ระวัง! ประเดี้ยวแหล่ไม่ได้ยิน มาทางนี้ เร็วเข้า” “แหล่!
มีตจริง ประเดี้ยวตกกระไดตาย” เข้าตังป่าโหวย! โหวย! “จู้,จู้,จู้

แจ็กเหลียง ล้ออย่าเอ็ดไป เอามาให้ัวซามหนึ่ง ใส่ปลามากๆ”
 “อัวซามหนึ่งเร็ว ใส่ น้ำปลามากๆ” สะ-สะ-วังนี้เข้าตังอาห่อย
 อาคู้ ใส่พริกไทยไหมซ่า “เอาซี! เผ็ด ๆ ดี แหม! ร้อนจริง”
 เข้าตังปาโว! “ແກປາກຮ້ອງໄປໄດ້ ອ້າຍຝີ ປະເດີຍວາແຮ່ມໂອ້ລຸ່ມ
 ອ້າຍຕາຍ” ອີຍັງມີ່ນອນລີ “ກ້ອນອນແລ້ວນະຮີວະ ພວກອ້ວມັນແອບລຸ່ມ
 ພົວຈະຕາຍ ເອ້! ອ້ຽຮູ້ຢູ່ໃນສາມ ພຽ່ນນີ້ມາອີກນະ ແລ້ວຍ່າດັນຕະໂກນ
 ລຸ້ນໄປລະ ລ້ອຍຮ້ອງຟາກແມ່ນ້າຂ້າງໂນ້ນອ້ວໄດ້ຍິນແລ້ວ ນູ້ມີ່ແຕກ
 ຫຼືອກ” เข้าตังปาโว! เข้าตังปาโหวย — — — “ไอ้เปรต

เทียมเพชร

นึกถึงคราวมะม่วงขบเผาะ เราพากันลุกขึ้นโดยเร็วเมื่อ
 เสียงระฆังปลุก รีบชิงลงไปคอยอยู่บนใต้ชั้นล่าง พอครูไขกุญแจ
 เปิดประตูผาง ต่างก็วิ่งไปที่ต้นมะม่วง แย่งกันเก็บไว้แอบรับ
 ประทาน ในเวลาเรียน ดูนั่นช่างเอร็ดอร่อยเสียนี้กะไร อยากกลับไป
 ไปแย่งมะม่วงหล่นใต้ต้นอย่างนั้นอีก คงสนุกไม่น้อย.

ประยูร ไทสมัค

กระผมไม่ใช่ลูกศิษย์**หม่อมโคล** แต่เป็นหลานของท่าน เพราะ
 บิดาของกระผมเคยเป็นลูกศิษย์ **หม่อมโคล** และบิดาขมนักหนาว่า
 หม่อมคนนี้ดี แต่เข้มงวดกวดขันมากในการงานทุกสิ่ง เมื่อเป็น
 นักเรียนกระผมชอบไปโรงเรียนวังหลัง ไปประชุมบ้าง ไปงานปี
 บ้าง เพราะโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนกับโรงเรียนวังหลังนั้น
 เปรียบเหมือนทองแผ่นเดียวกันนั่นเอง **หม่อมโคล** ท่านเป็นคนจำ
 คนเก่ง แม้ในเวลาที่ท่านมีอายุมากแล้วก็ตาม ท่านยังส่งการ์นเดอร์

มาให้ทุกปี ส่งมาทาง **คุณครูตาด** **ปะทีปะเสน** เมื่อกระผมอยู่ที่มหาวิทยาลัยชิคาโกในปี ๑๙๔๑ **แฮมมิลด์** ก็มีหนังสือมาชวนให้ไปค้างที่บ้านของท่านที่มีซัวร์หลายครั้งหลายหน กระผมก็ไม่ได้ไปสักที เพราะโดยมากถึงแต่กตลอดเวลา เพราะเดือนหนึ่ง ๆ ก็ได้รับเพียง ๖๐ ดอลลาร์เท่านั้น ทุกวันนี้กระผมไปศิริราศที่ไรก็นึกเห็นสภาพโรงเรียนวังหลังทุกทีซึ่งหาไม่แล้ว แต่คงงามความดีของโรงเรียนนั้น และโดยเฉพาะของ **แฮมมิลด์** ยังตรึงอยู่ในใจของกระผมเสมอ

เจริญ วิชัย

เมื่อวัฒนาวิทยาลัยเปิดโฉมหน้าแล้ว ดิฉันได้รั้งท้ายวังหลังกับมิสแมคคอรตต่อไปอีกราว ๔ ปี จึงได้ล้มเลิกเสียสิ้น และต้องจากสถานศึกษาเดิมด้วยหยาดน้ำตาแห่งความอาลัยอาวรณ์-

บรรจง ลวพันธุ์

ขณะที่โจษจันขันเล้าถึงวังหลังแล้วจะมองเห็นภาพร้องไห้และหัวเราะ หากมีจิตใจซนซาหุดห้อยในวาระนั้น ก็จะมีรู้สึกสดไสซ้นทันที และนี่ก็ใคร่จะได้กลับไปสู่ชีวิตเก่านี้อีก.

จรัสโสม จันทรางศุ

เวลาของดิฉันในวังหลังมีเพียง ๒ ปีเท่านั้น แต่ว่าที่นั่นเป็นสถานเริ่มชีวิตการศึกษาของดิฉันให้ผ่านวิชาพยาบาลในอเมริกาแล้วใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนร่วมชาติมาด้วยดี

พร้อมจิตต์ เสวตะโสภณ

ความเพียร ความอดทน และขันสู้ต่ออุปสรรคทั้งมวล ดิฉันได้ค้นพบที่วังหลังในระยะ ๕ ปี.

สวาท โทณวนิกมนตร์

บันทึกของผู้ประพันธ์

เรื่องประวัติของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ดิฉันได้เคยกล่าวเกริ่นชักชวนชาววังหลังหลายคนให้เขียนมานานแล้ว แต่จะเนื่องด้วยเหตุผลใดก็ตาม หาได้มีผู้ใดได้เขียนขึ้นไม่ ใจของดิฉันนี้ก็เสียใจเกรงว่าเรื่องของวังหลังนี้วันจะลืมนลับไป พร้อมกับอายุขัยของชาววังหลัง จนเมื่อมาเกิดอุบัติเหตุอันยิ่งใหญ่แก่ประเทศที่รักของชาติไทย คือภาวะคับขันอันเนื่องมาจากภัยสงคราม โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ซึ่งเป็นที่สืบการศึกษาจากวังหลังได้ถูกญี่ปุ่นยึดไปเป็นสถานพยาบาลทหารป่วยแห่งกองทัพของเขา และอยู่ในอาการที่ว่า จะได้กลับคืนเข้าสู่สภาพเดิม หรือจะกลายเป็นเถาเถานกองขยะไปโดยฤทธิ์ของอาวุธสงครามนั้นยังเป็นปัญหาอยู่

เหตุการณ์เหล่านี้เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้ดิฉันตั้งใจเขียนเรื่องโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งกลายเป็นอันไปแล้วนั้นขึ้นเป็นเค้าโครงระหว่างเดือน เมษายน กับ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ (ค.ศ. ๑๙๔๒) ด้วยตั้งปณิธานในใจว่า ๑ จะสนองคุณ มิสโคล์ ผู้ซึ่งได้อบรมและให้การศึกษาแก่ดิฉันจนได้ใช้เป็นเครื่องประกอบอาชีพตลอดมาถึงบัดนี้ ๒. เพื่อเป็นอนุสาวรีย์แก่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ๓. เพื่อขอบคุณชนชาติอเมริกัน คณะหนึ่งที่มีน้ำใจเป็นกุศลเห็นแก่ความสุขจิต สุขใจ สุขกาย ของชนชาติอื่นๆ โดยได้เรียไรส่งคนและทรัพย์สินมาบำรุงการศึกษา การรักษาพยาบาลโรค และการประกาศคริสต์ศาสนาในประเทศไทย

เมื่อดิฉันเขียนแล้ว ก็ได้นำไปให้ **คุณครูสุวรรณ** และมิตรสหายบางคนอ่าน แต่ไม่สามารถพิมพ์ได้ในระหว่างสงคราม เพราะแม้แต่พาดัชนีฉบับอพยพหลบหนีลูกระเบิด และในระหว่างนั้นจนถึงวันที่ตีพิมพ์ขึ้น ดิฉันได้สืบถามเรื่องราวจากมิตรสหายร่วมคณะบ้าง จาก **มิสโคล** บ้าง เพิ่มเติมเรื่อยมา ทั้งบรรจภาพเท่าที่หาได้ และเหมาะกับเรื่องลงไปด้วย จนเป็นเล่มหนาขึ้นอีกหลายสิบหน้า กระดาษ ถึงกระนั้นก็ยังคงมีเรื่องอีกมากมายที่ดิฉันไม่สามารถสืบมาเขียนไว้ให้หมดสิ้น

หนึ่งในการบันทึกประวัตินี้ ดิฉันเขียนชีวิตของ **มิสโคล** ไว้อย่างละเอียด โดยอาศัยความสังเกตจดจำ และรู้ได้เห็นด้วยตนเองตลอดเวลา ๒๗ ปี ที่เป็นนักเรียนและครูอยู่ได้ความบังคับบัญชาของท่าน มีบางคนที่ได้เห็นบันทึกนี้ก่อนพิมพ์ ได้ทักท้วงมิให้เขียนสิ่งที่ไม่ดีงามของ **มิสโคล** ดิฉันว่าดิฉันบันทึกประวัติของผู้มีลักษณะเป็นมนุษย์แท้ มิใช่เทพธิดา (angel) ที่ได้รับสมมุติว่าหาความผิดบมิได้ และตระหนักแน่ใจว่า **มิสโคล** ไม่กลัวความจริง ทั้งเป็นความพอใจของดิฉันที่จะทำลบล้างอย่างไรต่อหน้าก็อย่างนั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดี ดิฉันไม่ประสงค์ที่จะทำให้อาจารย์ที่เคารพของเราต้องเสียใจในวาระที่ท่านมีชนมายถึง ๙๔ ปี แล้ว ดิฉันจึงส่งต้นฉบับผ่านทาง **มิสทิลแพททริก**ให้อ่านให้ท่านฟัง และขอให้เขียนคำนำกับแก้และเติมต่อข้อความมาตามชอบใจ ท่านก็เป็นแต่ส่งมาให้พิมพ์ขึ้นโดยเร็ว

เมื่อไม่ได้รับคำนำจากท่าน ดิฉันมีจดหมายฉบับหนึ่งของท่านเขียนวันที่ ๑๖ เดือน มกราคม ค.ศ. ๑๙๔๕ เห็นว่าเป็นฉบับมีข้อความเหมาะสมที่สุด จึงลงไว้เป็นคำนำของท่าน

ดิฉันขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้มีน้ำใจส่งข้อความบางเรื่อง บางประการมาลงไว้ด้วย เพื่อเสริมเกียรติของครูบาอาจารย์มากมาย ทั้งไทยและอเมริกัน กับทรงไว้ซึ่งชื่อเสียงอันอู่อโษษของโรงเรียน กุลสตรีวังหลัง

และขอขอบคุณกรรมการสมาคมวังหลัง-วัฒนา ที่ลงมติ ในที่ประชุมให้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ออกมาเป็นครั้งที่ ๒ จำนวน ๒๐๐๐ เล่ม.

เหตุที่พิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ก็เนื่องจากการ จดลองศตวรรษานุสรณ์ของ ร.ร. วังหลัง-วัฒนา ด้วยหวังว่าผู้ที่สนใจ จะได้ทราบเรื่องราวของ ร.ร. วังหลัง ซึ่งเป็นที่มาของ ร.ร. วัฒนา วิทยาลัย

ศาสตราจารย์ประเสน

๕๕ ถนนกล้วยน้ำไท

พระโขนง พระมหานครกรุงเทพฯ

วันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๙๔๘ พิมพ์ครั้งแรก

วันที่ ๖ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๔ พิมพ์ครั้งที่สอง